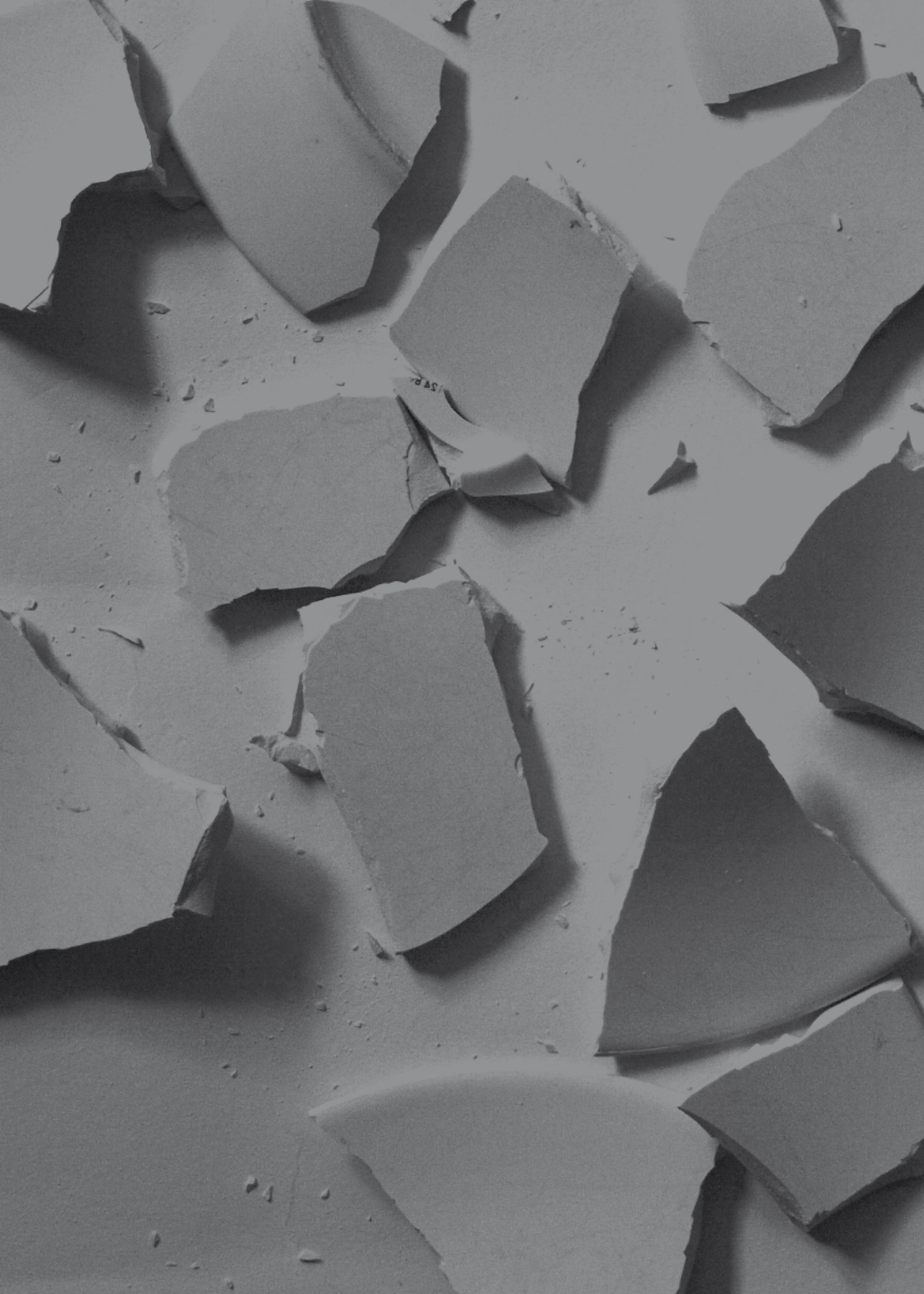

Násilí z nenávisti
a poradenství pro jeho oběti v ČR

Zapomenuté oběti

V roce 2010 vydali:

Foundation „Remembrance, Responsibility and Future“

Kulturbüro Sachsen e. V.

In IUSTITIA, o.s.

Kolektiv autorů

ZAPOMENUTÉ OBĚTI

Násilí z nenávisti a poradenství pro jeho oběti v ČR

Závěrečná zpráva z projektu Hate crime – Zapomenuté oběti

Projekt Hate crime – Zapomenuté oběti byl realizován pracovní skupinou složenou ze zástupců německé organizace Kulturbüro Sachsen e. V. a českých partnerských organizací In IUSTITIA, ROMEA a Tolerance a občanská společnost. Iniciován a financován byl německou nadací „Remembrance, Responsibility and Future“.

Publikaci recenzoval: Doc. JUDr. PhDr. Miroslav Mareš, PhD.

Redakce: Eva Jelínková

Grafická úprava, sazba a ilustrační fotografie: Michal Stránský

Fotografie: Marcel Rozhoň

Tisk: Agentura NP Staré Město

Náklad: 1000 kusů

Objednávky: In IUSTITIA, o. s., in-ius@in-ius.cz

Vydání první, Praha 2010

Vzor citace:

Kolektiv autorů (2010): *Zapomenuté oběti. Násilí z nenávisti a poradenství pro jeho oběti v ČR*. Praha: Foundation „Remembrance, Responsibility and Future“, Kulturbüro Sachsen e. V., In IUSTITIA

Vzor citace jednotlivého textu:

Beňák, David (2010): Sociální vyloučení Romů – mýtus nebo realita? In Kolektiv autorů: *Zapomenuté oběti. Násilí z nenávisti a poradenství pro jeho oběti v ČR*. Praha: Foundation „Remembrance, Responsibility and Future“, Kulturbüro Sachsen e. V., In IUSTITIA, s. 160–167.

Děkujeme nadaci „Remembrance, Responsibility and Future“
za finanční podporu projektu.

© Autoři, 2010 |

© Foundation „Remembrance, Responsibility and Future“,
Kulturbüro Sachsen e. V., In IUSTITIA, o. s., 2010

ISBN: 978-80-254-8088-5

Zapomenuté oběti

Násilí z nenávisti
a poradenství
pro jeho oběti v ČR

Kolektiv autorů

Obsah

Předmluva ke studii Zapomenuté oběti <i> Jiří Šitler, Nadace EVZ</i>	6
Projekt Hate crime – Zapomenuté oběti <i> Grit Hanneforth a Friedemann Bringt, Kulturbüro Sachsen e. V.</i>	8
Lidé, na které zapomínáme <i> Klára Kalibová, In IUSTITIA, o. s.</i>	11
Úvod k publikaci <i> Miroslav Bohdálék, Kulturbüro Sachsen, e. V.</i>	13

Zapomenuté oběti – Projekt výzkumu násilí z nenávisti v ČR

<i> Miroslav Bohdálék</i>	15
Cíle projektu	18
Terminologie	20
Výzkumné zaměření projektu.....	23
Metodologie	23
E-mailový dotazník	24
Aktivizační rozhovory	24
Interní seminář	26
Mezinárodní konference	27
Vyhodnocení projektu (analýza kvantitativního a kvalitativního výzkumu)	28
E-mailový průzkum	28
Aktivizační rozhovory	31
<i> Násilí z nenávisti z pohledu respondentů</i>	31
<i> Skupiny ohrožené násilím z nenávisti</i>	35
<i> Reakce obětí na násilí z nenávisti</i>	42
<i> Monitoring násilných činů z nenávisti v Česku</i>	45
<i> Poradenství pro oběti násilí z nenávisti</i>	49
<i> Metodologie poradenství</i>	55
<i> Veřejné mínění a role státních orgánů</i>	63
<i> Řešení strukturálních problémů: prevence a vzdělávání</i>	68
Shrnutí závěrů	72

Možná i oni?

Fotografický cyklus Marcela Rozhoně 74

Studie k násilí z nenávisti a jeho obětem

Jak chránit před násilím z nenávisti –

komentář k platnému právnímu stavu

Klára Kalibová..... 85

Násilí z nenávisti v koncepčních materiálech státu

Klára Kalibová..... 105

Postavení obětí trestných činů motivovaných nenávistí

František Valeš..... 117

Pomoc obětem násilí z nenávisti je v Česku překážkový běh

Pavel Eichler..... 126

Policie a oběti násilí

Jiří Kopal 135

Rozlety a pády romské politické lobby v ČR

Pavel Pečinka..... 154

Sociální vyloučení Romů – mýtus nebo realita?

David Beňák..... 162

Hate crime a bezdomovectví

Martina Křížková 170

Násilí z nenávisti na základě sexuální orientace

Olga Pechová 177

Alternativní mládež a subkultury

Bob Kuřík a Ondřej Slačálek..... 184

Závěrečná doporučení

Pracovní skupina projektu 193

Lidé a Přílohy

Pracovní skupina projektu / Autoři a autorky 200

Příloha 1 – E-mailový dotazník..... 201

Příloha 2 – Aktivizační otázky 202

Příloha 3 – Recenzní posudek 204

Předmluva ke studii

Zapomenuté oběti

V návaznosti na zkušenosti s odškodněním nacistického bezprávní vůči bývalým nuceně nasazeným rozvíjí Nadace „Remembrance, Responsibility and Future“ (EVZ) novou programovou prioritu. Cílem je vyjádřit solidaritu s oběťmi takzvaného násilí z nenávisti (hate crime) a najít a podpořit projekty a iniciativy v Polsku, Česku, na Ukrajině a v Rusku, které se ve prospěch těchto obětí angažují. Nadace chce tyto projekty také navzájem propojit, a to jak na národní, tak mezinárodní úrovni. Poté, co byla také s podporou Nadace EVZ v roce 2009 uveřejněna studie **Monitoring of hate crimes and victims assistance in Poland and Germany**, mohou být v letošním roce vedle studie, kterou držíte v rukou, publikovány také studie k situaci obětí násilí z nenávisti na Ukrajině a v Rusku.

Nadace tak svým dílem přispívá ke zvýšení zájmu společnosti o situaci této skupiny obětí, ke zlepšení jejich právního postavení a k etablování odpovídajících poradenských struktur. Zkušenosti, které byly získány při podpoře obětí v Německu, přitom vstupují do mezinárodní výměny. Dlouhodobým cílem tohoto programu je přispět ke snížení počtu případů násilí z nenávisti a k ochraně lidských práv ohrožených menšin.

Jako dlouholetého kurátora Nadace EVZ mě těší, že jsme nyní v rámci tohoto programu získali vhled také do aktuální situace obětí rasistického a ideologicky motivovaného násilí v České republice. Cílem této nadací podpořené studie bylo najít v Česku organizace, které mají blízko k těmto obětem, a ukázat možnosti dlouhodobé a fungující podpory jednotlivých skupin obětí. Důraz na lidská práva a posilování demokratické kultury, jako dlouhodobě nejúčinnější aktivity působící ve prospěch poškozených, odpovídá cílům a poslání nadace.

Studie se zaměřila na roli občanské společnosti v Česku při podpoře obětí násilí z nenávisti a na identifikaci jednotlivých skupin obětí. Předmětem rešerší byly dále možnosti obětí násilí z nenávisti a jejich lobby ovlivňovat politickou a společenskou skutečnost. Pozornost se v neposlední řadě zaměřila na legislativní a strukturální podmínky podpory těchto obětí a také na (mezinárodní) kontakty a finanční zdroje, které jsou neziskovým organizacím v Česku k dispozici.

Výsledky tohoto průzkumu byly představeny na mezinárodní konferenci, která se uskutečnila v dubnu 2010 v Praze. Všechny organizace zapojené do projektu měly možnost o těchto výsledcích diskutovat a vést další debatu o rasistickém a jiném násilí z nenávisti v Česku. Tyto výsledky jsou nyní publikovány v českém jazyce. Zkrácená verze bude k dispozici jako soubor PDF i v anglickém a německém jazyce.

Kolektiv autorů se pokusil najít aktéry, kteří v Česku podporují oběti násilí z nenávisti, a zjistit, nakolik potřebují podporu a zdroje k profesionalizaci své práce – na národní i mezinárodní úrovni. Dalším cílem bylo popsat legislativní a strukturální podmínky pro tuto práci. Ukázalo se, že máme poměrně málo spolehlivých statistických dat k počtu těchto činů v Česku. Na druhou stranu se podařilo lépe postihnout skupiny obětí v Česku (příčemž se ukázalo, že vedle Romů se terčem násilí často stávají např. bezdomovci). Nejen v Česku bude pokračovat diskuse o tom, jak je možné tuto nenávist a s ní spojené násilí vůči určitým skupinám definovat (pokud to již nebylo stanoveno v zákonech a neukázalo se skrze judikáty jako funkční), aby bylo možné dospět k takovému popisu fenoménu, který by po právní stránce nebudil pochybnosti a byl tak použitelný pro všechny aktéry.

Náš dík patří všem zúčastněným partnerům (sdružením ROMEA, Tolerance a občanská společnost, In IUSTITIA a Kulturbüro Sachsen), všem autorům a autorkám, dotazovaným organizacím a také Fóru 2000 za organizaci konference.

Velvyslanec **Jiří Šitler**, Praha

člen kuratoria

Spolkové nadace „Remembrance, Responsibility and Future“

Projekt Hate crime – Zapomenuté oběti

Nebezpečné známosti. Pravicový extremismus v malém příhraničním styku¹ zněl název sborníku s výsledky rešerše ke spolupráci německých (především saských) a českých neonacistů, který jsme vydali v roce 2009 ve spolupráci s nadací Heinrich-Böll-Stiftung a za podpory Nadace „Remembrance, Responsibility and Future“ a Česko-německého fondu budoucnosti.

Během práce na tomto sborníku a při setkáních česko-německé redakční skupiny se brzy ukázalo, že pochopit moderní neonacismus v Česku lze jen na pozadí každodenního rasismu, s nímž se lze setkat ve všech vrstvách a skupinách obyvatelstva.

Tento každodenní rasismus je namířen především proti největší národnostní menšině, Romům, a je jedním z nejdůležitějších vnitřních problémů současné české politiky. Návist vůči Romům je téma, které je v Česku směrem na veřejnost možné komunikovat. Bez této návaznosti by česká neonacistická scéna – i přes podporu ze strany německých pravicových extremistů – nemohla v tak krátké době získat tolik nových stoupců.

Dnes se česká veřejnost a politická scéna do značné míry shodne, že pravicově extremistické tendence představují ohrožení demokracie. K intenzivní reflexi pravicového extremismu dochází v Česku na nejrůznějších konferencích a školeních. Nejdůležitější extrémně pravicová strana, Dělnická strana, byla 17. února 2010 Nejvyšším správním soudem z iniciativy Ministerstva vnitra zakázána.

¹ Viz www.nebezpecne-znamosti.info

Na druhou stranu je charakteristické: když neonacisté nahlásí demonstraci v bývalé pražské židovské čtvrti Josefov², reagují tisíce demonstrantů, včetně mnoha poslanců parlamentu, na tuto provokaci protiakcemi. Když však neonacisté ohlásí pochod do litvínovského předměstí Janov³, ve kterém žijí převážně Romové, neobjeví se téměř žádný veřejný odpor, občané Janova jsou ponecháni sami sobě.

Proto chceme znalosti získané v našem projektu **Nebezpečné známosti** spojit se zkušenostmi a potřebami obětí pravicově extremistického a rasistického násilí. Od sborníku na téma pravicový extremismus to byl tedy k projektu **Hate crime – Zapomenuté oběti** logický krok. Zkušenosti a znalosti partnerů, které jsme poznali již při projektu **Nebezpečné známosti**, byly východiskem našich rešerší k poradenství a podpoře obětí rasistického násilí v Česku, resp. obětí všech forem násilí z nenávisli. Vycházet z pohledu poškozených a chápat práci vždy jako proces, který neustále reaguje na nové vlivy, to přesně odpovídá poslání sdružení Kulturbüro Sachsen e. V., které chce poskytovat „pomoc k svépomoci“.

Projekt **Hate crime – Zapomenuté oběti** byl obsahově veden českou projektovou skupinou, složenou z organizací **In IUSTITIA**, **Tolerance a občanská společnost** a **ROME A**, a koordinován organizací **Kulturbüro Sachsen e. V.** V této pracovní skupině bylo vypracováno výzkumné zaměření projektu, byl stanoven předmět výzkumu a vytvořen seznam organizací, se kterými byl veden rozhovor.

2 Na 10. listopadu 2007 nahlásili tzv. Mladí národní demokraté protestní pochod proti válce v Iráku pražskou židovskou čtvrtí. I přes soudní zákaz se tomuto právu postavilo více než tisíc protidemonstrantů do cesty. Srov. www.spiegel.de/politik/ausland/0,1518,516687,00.html

3 17. listopadu 2008 pochodovalo několik stovek českých a pár německých neonacistů pod heslem Pryč se sametovými rukavicemi v severočeském Litvínově, aby tak demonstrovali proti Romům. Srov. např. www.recherche-ost.com/content/view/12/2/

České pracovní skupině, která byla předpokladem pro realizaci projektu a po celou dobu pak jeho nezbytným aktérem, děkujeme za spolupráci na projektu a této závěrečné zprávě. Děkujeme Nadaci EVZ za podporu obsahového zaměření projektu, finanční pomoc a zajištění sledování celého projektu.

Doufáme, že se v následujících letech podaří vytvořit poradenské a podpůrné struktury pro oběti násilí z nenávisti, které odpovídají potřebám obětí v Česku, a že dojde ke stabilizaci nestátních neziskových organizací, které na tomto poli již dlouhodobě pracují. Vedle toho si přejeme, aby v Česku probíhala celospolečenská diskuse o situaci zvláště obětí rasistického násilí, která se speciálně zaměří na situaci českých Romů.

Projekt **Hate crime – Zapomenuté oběti** můžeme považovat za úspěšný, pokud tato závěrečná zpráva poskytne nejen polemický, ale i analytický příspěvek ke vnímání každodenního rasismu.

Přejeme si, aby se návrhy obsažené v této publikaci staly předmětem diskuse a obsahově tak obohatily reflexi rasismu v politice, státní správě i mezi organizacemi a reprezentanty občanské společnosti.

Za Kulturbüro Sachsen e.V.

Grit Hanneforth ředitelka

Friedemann Bringt odborný referent

Lidé, na které zapomínáme

Když v dubnu 2009 otrásl Českou republikou případ žhářského útoku ve Vítkově, jehož obětí se stala dvouletá romská dívka, veřejnost, včetně té politické, byla zděšena. Volalo se po exemplárním potrestání pachatelů, bezprecedentním zakročení proti krajní pravici a nekompromisním odsouzení útoku. Pokrytecké překvapení tak trochu opominulo skutečnost, že celospolečenská atmosféra k podobnému incidentu směřovala již dlouho před dubnem 2009. Nedostatečně zřetelné „ne“ násilným i verbálním projevům rasismu, xenofobie jako volební tahák a selhávání občanských elit je naší dnešní realitou.

Obdobnou paniku, odsouzení a přísliby zlepšení situace obětí jsme měli možnost sledovat již po vraždě soudánského studenta Hassana Abdelradiho. Co se za dvanáct let, které obě události oddělují, změnilo? Bohužel jsme nuceni konstatovat, že téměř nic. A to je v zemi, která se stala součástí Evropské unie, je signatářkou mezinárodních úmluv určených k ochraně základních svobod, posilování práv menšin a obětí trestné činnosti a zná svou historii, málo.

Do realizace výzkumného projektu *Násilí z nenávisti: Zapomenuté oběti* jsme vstupovali s hypotézou, že obětem násilí z nenávisti není poskytována dostatečná podpora a pomoc, resp. že toto téma není tématem odborné, politické ani veřejné diskuse, a že právě jeho neviditelnost do značné míry znemožňuje alespoň postupnou změnu. Současně jsme do projektu přicházeli jako organizace, která se právě z důvodu absence pomoci obětem násilí z nenávisti rozhodla počátkem roku 2009 založit a provozovat poradnu pro tyto lidi. Obtížný úkol, u nějž jsme na počátku, se zhmotnil v desítkách konkrétních lidských osudů, se kterými jsme se mohli za necelé dva roky naší existence potkat.

Předpoklad o neexistenci dlouhodobější, ukotvenější a především udržitelné pomoci obětem z nenávisti se bohužel podařilo potvrdit. Neutěšené postavení obětí násilí z nenávisti zcela koresponduje s nedostatečným legislativním pojetím této problematiky, jejím institucionálním (ne)zakotvením a dlouhodobým podfinancováním organizací, programů nebo projektů směřujících k pomoci těmto lidem.

Obraz, se kterým jsme se při realizaci výzkumu setkali, spíše než idylickou krajinu připomínal mapu, na jejíž jedné straně žijí lvi a na druhé nemnozí, kteří se rozhodli se situací něco dělat, prozatím prohrávají svůj boj s těmi, kteří se domnívají, že tato země není pro všechny.

Úvody knih mají být formulovány pozitivně. Na zkoumané problematice však nic kladného nelze nalézt, snad až na ty výjimky, které jsou v ČR soustředěny kolem lidí, kteří v minulých dvaceti letech jako jednotlivci nebo organizace pomáhali obětem rasistického, ideologického, náboženského nebo podobného násilí. Tvoří vědomostní a integrální substrát, na který je možné, nutné a závazné navazovat.

Věříme, že Zapomenuté oběti mají potenciál iniciovat důležitou diskusi o příčinách a souvislostech, ale hlavně o potřebách obětí násilí z nenávisti. Je však jasné, že sama diskuse nestačí. Situace již byla popsána, nyní je třeba začít něco dělat. Jsme to totiž dlužní více než třem desítkám obětí násilí z nenávisti zabitým na území Česka po roce 1989. Nebo potřebujeme čekat na další Vítkov?

Klára Kalibová, In IUSTITIA, o. s.

Úvod k publikaci

Miroslav Bohdálek

Publikace, kterou vám předkládáme, je zčásti závěrečnou zprávou z projektu **Hate crime – Zapomenuté oběti**. Závěry z tohoto projektu jsme se pokusili zasadit do širších souvislostí a připojili k nim příspěvky dalších odborníků, kteří se násilím z nenávisti v Česku nebo některou ze skupin jeho obětí zabývají. Zveřejňujeme tu navíc i cyklus fotografií Marcela Rozhoně, rozšiřující spektrum úhlů, ze kterých se na tuto problematiku můžeme dívat. Doufáme proto, že naše publikace bude přínosem nejen pro čtenáře z organizací spojených s projektem, ale i pro širší odbornou veřejnost ve státní správě, samosprávě a akademické sféře.

Organizace, které se na projektu se podílely, vnášely do výzkumu i v jeho průběhu nové aspekty a vlastní cíle. Pro všechny však byla důležitá aktivizační role tohoto projektu. Výzkum neměl za cíl pouze popsat situaci obětí násilí z nenávisti a pomoc, která je jim poskytována, ale také motivovat nejrůznější aktéry v České republice k vlastní aktivitě (od neziskových organizací, přes státní správu a samosprávu, až po soukromé dárce a nadace). Iničiátoři a realizátoři projektu jsou si vědomi, že jejich intervenční možnosti jsou omezené; prvním úspěchem by bylo již zahájení seriózní celospolečenské debaty na toto téma.

Závěrečná zpráva představuje cíle, terminologii a výzkumné zaměření projektu. Samotný výzkum probíhal v několika fázích (e-mailový dotazník, aktivizační rozhovory, interní seminář a mezinárodní konference); ústřední část zprávy nadepsaná Vyhodnocení projektu přináší strukturované shrnutí nejvýznamnějších poznatků získaných z kvantitativního a kvalitativního výzkumu, uskutečněného mezi českými neziskovými organizacemi a odborníky, pracujícími jak přímo s oběťmi násilí z nenávisti, tak zprostředkovaně s menšinami, které se podle názoru pracovní skupiny projektu oběťmi násilí z nenávisti v Česku stávají nebo mohou stávat.

Jakkoli jsme si vědomi důležitosti subjektivního pohledu samotných obětí, nehrál tento pohled v našem projektu rozhodující roli. Přestože respondenti z velké části pocházeli ze skupin, které jsou v Česku cílem násilí z nenávisti, a sami již tuto zkušenost mají, výzkumné rozhovory se zaměřovaly na jejich profesní, tudíž zobecněnou zkušenost.

Z rozhovorů realizovaných v rámci výzkumu jasně vykryštovaly nejdůležitější skupiny obětí násilí z nenávisti v Česku a charakteristiky situace, v níž se nacházejí. Z podstaty této formy výzkumu ovšem samozřejmě nemohlo jít o vyčerpávající postižení problematiky. Rozhodli jsme se proto rozšířit naši závěrečnou zprávu o odborné články k vybraným aspektům násilí z nenávisti. Na shrnutí výsledků našeho projektu tak navazují další speciální studie, rozpracovávající konkrétní tematické komplexy spjaté s násilím z nenávisti a jeho oběťmi do větší hloubky. Dali jsme v nich prostor odborníkům z Česka, kteří se již násilím z nenávisti a jeho dopadem na různé cílové skupiny zabývají. Většina autorů nebyla s projektem výzkumu násilí z nenávisti přímo spojena a texty vznikaly nezávisle na vyhodnocování průzkumu.

Na základě vyhodnocení všech fází výzkumu jsme se rozhodli zformulovat doporučení, která by podle našeho názoru mohla pozitivně ovlivnit situaci obětí násilí z nenávisti v České republice. Tato doporučení jsou určena jak organizacím angažujícím se ve prospěch obětí násilí z nenávisti, tak i úřadům státní správy a samosprávy, akademické obci i širší zaujaté veřejnosti. Vydáním této publikace sice projekt **Hate crime – Zapomenuté oběti** končí, to by však nemělo znamenat, že tato doporučení upadnou v zapomnění, jak se to často stává. Nadace EVZ v červnu 2010 zahájila svůj grantový program, který v Česku podpoří pilotní projekty na tomto poli. Náš projekt splní svůj cíl, pokud tato doporučení inspirují neziskové organizace k zapojení se do tohoto grantového programu, anebo budou motivovat stát či další soukromé dárce a nadace k podobnému angažmá ve prospěch obětí násilí z nenávisti v Česku.

Zapomenuté oběti

Miroslav Bohdál

Projekt výzkumu násilí
z nenávisti v ČR

Organizace zúčastněné v projektu

Kulturbüro Sachsen e.V. (KBS) je občanské sdružení působící od roku 2001 v Sasku. Sídlem sdružení jsou Drážďany, ale vedle něho fungují kanceláře v dalších pěti saských městech. KBS nabízí především poradenství s cílem podpořit demokratický rozvoj společnosti. Poradenství a podpora je poskytována vzdělávacím zařízením, občanským sdružením, církvím, místním samosprávám, firmám či úřadům. KBS vychází z toho, že pravicově extremistické a rasistické činy ohrožují naši společnost, a proto pomáhá při rozvoji demokratických struktur v každodenním životě společnosti.

Občanské sdružení In IUSTITIA poskytuje právní pomoc lidem, kteří byli napadeni z důvodu své domnělé nebo skutečné rasy, etnické nebo národnostní příslušnosti, sexuální orientace nebo identity, pohlaví, věku, zdravotního stavu, vyznání, nebo skutečnosti, že jsou bez vyznání, politickému přesvědčení, subkulturní příslušnosti nebo příslušnosti k některé další sociální skupině. Klientelu sdružení tvoří především osoby vystavené násilí z nenávisťi, obecné poradenství poskytuje i jejich rodinám, pomáhajícím pracovníkům a státní správě. In IUSTITIA respektuje důstojnost, individualitu, bezpečí a další oprávněné zájmy klientely. Za určitých podmínek jedná s klientelou anonymně.

Sdružení ROMEA je dobrovolným, nevládním, neziskovým sdružením občanů a právnických osob, které spojuje podpora boje proti rasismu, rozvíjení dodržování lidských práv, napomáhání k rozvoji demokracie a tolerance ve společnosti. Základním posláním je sdružovat zejména mladé občany romské a české národnosti, kteří chtějí pomáhat romskému a českému etniku ke zlepšení jejich vzájemného soužití.

Tolerance a občanská společnost (TOS) je občanské sdružení, které se již více než 15 let zabývá monitoringem aktivit pravicově extremistických a neonacistických skupin a jednotlivců v Česku. Díky monitoringu TOS bylo v minulých letech již několik osob postaveno před soud a odsouzeno. Vedle toho nabízí TOS i přednášky a semináře pro školy a další zájemce.

V červnu 2009 byl v Česku zahájen projekt Hate crime – Zapomenuté oběti. V jeho rámci byl uskutečněn průzkum, jehož cílem bylo zmapovat situaci obětí násilí z nenávisli v Česku a rozsah a charakter případné pomoci, která je jim poskytována.¹ Průzkum byl realizován pracovní skupinou složenou ze zástupců německé organizace Kulturbüro Sachsen e.V. a českých partnerských organizací In IUSTITIA, ROMEA a Tolerance a občanská společnost. Iniciován a financován byl německou Nadací „Remembrance, Responsibility and Future“.

Průzkum probíhal v několika fázích. V první fázi byl uskutečněn kvantitativní e-mailový výzkum mezi více než 400 organizacemi v Česku, na který navazoval kvalitativní výzkum formou polostrukturovaných, tzv. aktivizačních rozhovorů s 23 experty. Aktivizační složka průzkumu hrála v jeho průběhu velkou roli. Cílem nebylo jen popsat stávající situaci obětí násilí z nenávisli, ale také zmapovat potenciál neziskového sektoru v této oblasti a podpořit již aktivní organizace. V listopadu 2009 se tak v Praze konal dvoudenní interní seminář pro zúčastněné organizace a v dubnu 2010 pak byla v Praze zorganizována mezinárodní konference **Forgotten victims**. Obě tyto akce měly za cíl umožnit organizacím a jednotlivcům zúčastněným v průzkumu seznámit se s jeho výsledky a poskytnout platformu pro výměnu zkušeností a idejí.

1 Projekt **Hate crime – Zapomenuté oběti** byl iniciován německou Nadací „Remembrance, Responsibility and Future“ (Nadace EVZ) a navazuje na předcházející projekt, který byl realizován v roce 2008 v Polsku a Německu organizacemi Opferperspektive Brandenburg z Německa a Nigdy Wiecej z Polska. Při jeho realizaci si tyto organizace kladly otázku, kdo jsou v obou zemích oběti násilí z nenávisli, které organizace tyto oběti podporují a jak je možné je v jejich práci podpořit. Výsledky tohoto projektu byly publikovány v roce 2009 pod názvem *Hate crime monitoring and victim assistance in Poland and Germany*. Publikace je ke stažení na internetové stránce Nadace EVZ: www.stiftung-evz.de/w/files/publikationen/hate_crime_monitoring_poland_germany.pdf.

Cíle projektu

Na počátku projektu definovaly všechny participující organizace své cíle, které se dají shrnout do čtyř kategorií, jež jsou dále detailněji specifikovány formou otázek. V těchto cílech se odrážejí odlišná zaměření řešitelů průzkumu, zachycují také stav na jeho počátku. V průběhu realizace některá témata přibývala či se jinak akcentovala, a to ve vzájemné interakci s respondenty, kteří se do průzkumu zapojili.

Role občanské společnosti při podpoře obětí násilí z nenávisti

- Kteří aktéři nabízejí obecnou podporu obětem a kteří konkrétní poradenství?
- S jakými metodami se pracuje a jaké poradenství je nabízeno?
- Jak velká je poptávka po tomto poradenství?
- Jaké mají tyto organizace kapacity a zdroje?
- Mají zájem o rozšíření svých aktivit?
- Jaké základní podmínky musejí být splněny, aby tato podpora fungovala?

Osoby a skupiny ohrožené násilím z nenávisti v Česku

- Které skupiny jsou v Česku ohrožené násilím z nenávisti?
- Jaké odlišnosti lze zjistit mezi těmito skupinami co do charakteru a míry jejich postižení násilím z nenávisti?
- Které skupiny po napadení motivovaném nenávistí žádají o podporu a které nikoliv?
- Existují regionální odlišnosti?

Násilí z nenávisti z pohledu české společnosti a politické reprezentace

- Existuje veřejná debata o rasistickém násilí a u kterých činů?
- Existují odlišnosti ve vnímání násilí z nenávisti v závislosti na typu ohrožené skupiny?
- Existuje nějaká lobby, která by obětem umožňovala ovlivňovat společenskou diskusi nebo politické rozhodování?
- V jakém legislativním a strukturálním rámci se pohybují oběti násilí z nenávisti v Česku?
- Existuje monitoring násilných činů z nenávisti?

Mezinárodní kontakty a finanční podpora

- Do kterých mezinárodních sítí jsou poradenské organizace v Česku zapojeny a mají potřebu zintenzivnění těchto kontaktů?
- Jaké finanční zdroje na mezinárodní i republikové úrovni využívají?

Terminologie

Násilné činy, které byly objektem našeho zkoumání, jsou často označovány jako rasistické, nebo jsou spojovány s problematikou pravicového extremismu. Oba termíny jsou však z našeho pohledu nevyhovující, jelikož pojem rasismu je příliš úzký a jen stěží do něj zahrneme i útoky na lidi bez domova či drogově závislé. Pojem pravicově extremistické násilí, se kterým se často pracuje např. v Německu (rechtsextreme Gewalt), zase sugeruje představu, že pachatelé tohoto typu násilí jsou nepočtení extremisté na kraji společnosti. V chápání pracovní skupiny se však jedná nejen o fyzické násilí páchané několika málo jedinci, ale i verbální útoky, jejichž původce najdeme i v široké veřejnosti.

Pracovní skupina se pak na svém prvním setkání rozhodla pro český překlad anglického termínu „hate crime“, tedy „násilí z nenávisti“². Nejde přitom o přesný překlad anglického „hate crime“, ten by zněl „trestný čin/zločin z nenávisti“. Hate crime je termín, který se běžně používá nejen v anglicky mluvících zemích, ale ustálil se i ve slovníku různých mezinárodních organizací zabývajících se touto problematikou. Jednu z obecně přijímaných definic tohoto pojmu nabízí např. ODIHR (Kancelář pro demokratické instituce a lidská práva), což je organizace spadající pod OBSE a zabývající se monitoringem a podporou dodržování lidských práv v zemích OBSE. Tato definice zní:

Jakýkoliv trestný čin, jak proti osobám, tak i majetku, u kterého bylo na oběti nebo cíle tohoto činu zaútočeno z důvodu jejich domnělé nebo skutečné příslušnosti, propojenosti, náklonnosti, podpory nebo členství v určité skupině. Tato skupina může být definována na základě skutečné nebo domnělé rasy, národnostního nebo etnického původu, jazyka, barvy pleti, náboženství, pohlaví, věku, psychického nebo tělesného postižení, sexuální orientace nebo dalšího podobného faktoru.³

2 Na počátku byl používán překlad „násilí motivované nenávistí“, tato podoba se vedle „násilí z nenávisti“ vyskytuje i v přítomné publikaci.

3 *Any criminal offence, including offences against persons or property, where the victim, premises or target of the offence are selected because of their real or perceived connection, attachment, affiliation, support or membership with a group. A group may be based upon their real or perceived race, national or ethnic origin, language, colour, religion, sex, age, mental or physical disability, sexual orientation or other similar factor.*

Na základě této definice pak v rámci pracovní skupiny probíhala další diskuse, jejímž výsledkem byla určitá modifikace, přičemž je třeba zdůraznit, že výsledná definice násilí z nenávisti pro potřeby tohoto průzkumu není konsensem, ale spíše kompromisem všech zúčastněných organizací. Pracovní definice potom zní:

Pod násilím motivovaným nenávistí (hate crime) se rozumí násilí vůči osobám z důvodu jejich skutečné nebo domnělé rasy, příslušnosti k etnické skupině, národnosti, politického přesvědčení, vyznání, sexuální orientace, pohlaví, věku, zdravotního stavu nebo příslušnosti k jiné sociální skupině.

Tato definice se od definice používané ODIHR odlišuje ve třech bodech. Naším cílem bylo definici zjednodušit, především s ohledem na její použitelnost v praxi. Dále jsme se odklonili od používání výrazu „trestný čin/zločin“, a to z několika důvodů. Tento výraz především implikuje zakotvení trestnosti tohoto činu v zákoně, což např. u útoků z důvodu sexuální orientace v Česku neplatí. Takový čin je sice trestný, ale není brána v úvahu jeho ideologická motivace. Dalším důvodem je i to, že především verbální útoky nemusejí naplňovat skutkovou podstatu trestného činu, ale přesto mohou poškozeným způsobovat významnou újmu. Je třeba zmínit i to, že často se jedná také o anticipované násilí, kdy k žádnému činu ještě nedošlo, ale daná osoba se vyhýbá určitým místům ze strachu, že tam může být napadena (např. lidé bez domova a drogově závislí se v době fotbalových zápasů vyhýbají stadionům nebo nádrazím). Tyto argumenty se objevují nejen v Česku, ale i v diskusích v jiných zemích či na mezinárodní úrovni, a vedou k tomu, že se začíná prosazovat anglický termín „hate violence“, jehož přesným překladem je námi používané spojení „násilí z nenávisti“.

Poslední významnou odlišností obou definic je změna posledního bodu. V definici ODIHR stojí „*nebo dalšího podobného faktoru*“. Naše pracovní skupina se shodla na konkrétnějším vyjádření „*nebo příslušnosti k jiné sociální skupině*“, které jasněji upozorňuje, že může jít i o násilí vůči určitým sociálním skupinám, např. chudým lidem či lidem bez domova.

Již během realizace projektu se ukázalo, že termín násilí z nenávisti je odbornou veřejností přijímán jako kontroverzní. Nejdůležitějším nedostatkem tohoto pojmu je fakt, že jeho obecná formulace umožňuje velmi široké chápání pojmu nenávist.⁴ Na jedné straně se argumentuje, že nenávistí je motivovaný každý násilný čin. Na druhé straně je na základě této definice možné zahrnout pod tento pojem i násilí vůči pravicovým extremistům, kteří jsou však vnímáni jako hlavní pachatelé těchto činů. Toto spektrum výtek vykristalizovalo i v diskusi v rámci pracovní skupiny. Význam této diskuse se ukázal při přípravě této publikace, kdy se autoři a autorky, které jsme oslovili s žádostí o příspěvek, v několika případech (především Jirí Kopal a Bob Kuřík s Ondřejem Slačálkem) věnovali různě pojaté kritice pojmu násilí z nenávisti. Jelikož takto vzniklou odbornou debatu vnímáme jako jeden z prvních pozitivních výstupů projektu, protože upozorňuje na existující problém a pomáhá tříbit názory zainteresovaných aktérů, rozhodli jsme se tuto kritiku v příspěvcích ponechat.

⁴ Zajímavý příspěvek k této diskusi představuje přístup profesora Heitmeyera z univerzity v Bielefeldu, který ve svém výzkumu pracuje s pojmem „skupinově zaměřená nenávist k lidem“ (gruppenbezogene Menschenfeindlichkeit). Již označení tak dává jasně najevo, že mu nejde o individuálně motivované násilí (sleduje přitom spíše postoje než konkrétní násilné činy), nýbrž o násilí, které je motivováno nenávistí k určité skupině osob.

Výzkumné zaměření projektu

Metodologie

Průzkum byl od počátku zaměřen prakticky a nekladl si za cíl vědecký a metodologicky čistý popis situace v Česku. Důležitá byla jeho intervenční složka. Řešiteli projektu nebyli nezaujatí pracovníci vědeckého ústavu, kteří přijdou, zmapují situaci a zase odejdou. Všechny organizace spolupracující v pracovní skupině se aktivně zapojují do podpory obětí násilí z nenávisti v Česku, přinášejí své vlastní zkušenosti a mají i své vlastní zájmy. Během realizace projektu tak mělo dojít k oboustrannému procesu – aktéři, kteří byli v rámci projektu určitou formou osloveni, měli poskytnout informace. Na druhou stranu měli i jisté informace dostat: v zájmu všech organizací v pracovní skupině bylo prezentovat existenci poradenství pro oběti násilí z nenávisti jako metody, která je známá např. v sousedních zemích a která se začíná prosazovat i v Česku, a nastartovat diskusi k tomuto tématu alespoň v odborných kruzích.

Výzkumná složka projektu se tak inspirovala především v tzv. grounded theory, což je metoda kvalitativního sociálněvědného výzkumu. Nejedná se ani tak o teorii, jak naznačuje její název, jako spíše o metodu, jejímž cílem je vytváření teorií na základě sebraných dat, které vysvětlují určité vzorce chování či sociální procesy, přičemž se výzkumník neustále nachází v procesu modifikace těchto teorií. Na počátku tak nestojí jasná výzkumná otázka, která je na konci výzkumu zodpovězena, ale spíše je na počátku definovaný problém a ke sběru dat a formulování teorií dochází paralelně. Tyto vysvětlující teorie jsou tak postupně zpřesňovány, nebo naopak odmítány, pokud jsou s nimi později získaná data v rozporu. Grounded theory také není jedna konkrétní metoda, ale spíše určitý přístup k sociálněvědnímu bádání. V případě našeho projektu byla tato metoda brána jako inspirace pro náš výzkum, nikoliv jako výlučný vědecký instrument.

E-mailový dotazník

Na počátku projektu se pracovní skupina rozhodla pro kombinaci různých metod. V první fázi projektu jsme situaci zmapovali formou e-mailového kvantitativního šetření. Hlavním cílem bylo především získat základní informace o organizacích, které se ve zkoumaném oboru pohybují, a to ještě před zahájením kvalitativního výzkumu. V diskusi o organizacích, které bychom mohli oslovit v rámci kvalitativního šetření formou aktivizačního rozhovoru, se totiž objevila obava, zda budeme schopni identifikovat všechny aktéry působící v Česku – a to i přesto, že v naší pracovní skupině byly zastoupeny čtyři významné organizace, které se problematikou násilí z nenávisti zabývají již dlouho. Výsledky tohoto průzkumu nemohou kvalitativnímu výzkumu nijak konkurovat, ale odpovídají vynaloženému úsilí, které je také mnohonásobně menší. Dalším záměrem bylo i to, že se touto formou o našem projektu a o významu problematiky násilí z nenávisti v Česku dozví téměř 450 organizací. To odpovídá intervenčnímu, či spíše aktivizačnímu zaměření projektu.⁵

Aktivizační rozhovory

V druhé fázi se pracovní skupina rozhodla pro kvalitativní výzkum formou tzv. aktivizačního rozhovoru.⁶ Tato metoda má v komunitní práci dlouhou tradici. Na rozdíl od standardních dotazníkových metod jsou otázky u aktivizačního rozhovoru otevřené a mají respondenta motivovat k tomu, aby se sám rozvyprávěl. Otázka tak slouží pouze jako stimul a respondent má větší šanci sdělit to, co sám považuje za důležité, a nemusí se omezovat na to, co se od něj chce tazatel dozvědět. Jádrem aktivizačního rozhovoru tkví ve zkoumání osobních postojů, názorů, zájmů a zkušeností respondenta. Cílem tak není pouze upozornit na existující problémy, ale generovat i možná řešení a především motivovat respondenta k ochotě se na těchto řešeních podílet. Pokud jsou zajištěny určité podmínky, může aktivizační rozhovor významně přispět k rozvoji demokratických způsobů řešení metodou „bottom-up“.

⁵ Více k e-mailovému dotazníku v kapitole s výsledky projektu.

⁶ Převzali jsme v německém prostředí zažitý termín aktivizační rozhovor, abychom zdůraznili aktivizační složku průzkumu. V českém prostředí je tato metoda označována jako polostrukturovaný rozhovor. Tazatelem zde není expert z vnějšku, ale osoba z oboru, tedy do určité míry zúčastněná.

Na základě tohoto teoretického rámce vytvořila pracovní skupina sadu otázek, které vycházely z cílů stanovených na začátku. Otázky pokrývaly celé spektrum témat, přičemž jejich pořadí mělo určitou vnitřní logiku, ale pro tazatele či tazatelku nebylo striktně závazné. Sada otázek poskytovala pouze určitý rámec a po zvážení konkrétní situace se pořadí i formulace otázek mohla volně měnit. Oba tazatelé byli zároveň členy pracovní skupiny projektu. Respondenti pocházeli z nejrůznějších organizací a měli velmi odlišné zkušenosti, což vedlo k tomu, že některá témata musela být vynechána a naopak jiná byla, podle zaměření respondentů, probrána mnohem důkladněji. V souladu s grounded theory byla navíc témata, která hrála výraznou roli v prvních rozhovorech a vedla k určitým závěrům, přibrána do sady otázek a další respondenti k nim byli dotazováni.

Výběr respondentů a rozhovory s nimi probíhaly ve třech fázích. V prvním, tzv. pretestu byly provedeny rozhovory se čtyřmi osobami z pracovní skupiny. Po vyhodnocení zkušeností z rozhovorů bylo osloveno dalších 15 organizací s žádostí o rozhovor. V poslední fázi byl osloven ještě zhruba stejný počet organizací, z nichž některé byly doporučeny v předcházejících rozhovorech. Ne všechny oslovené organizace, respektive osoby s interview souhlasily. Důvody byly různé – pocit, že se násilím z nenávisti nezabývají a tudíž nemohou být nápomocné; nedostatek času; některé organizace na e-maily či telefonáty neodpovídaly nebo probíhající komunikaci bez udání důvodů ukončily.

Ve výsledku byly zrealizovány rozhovory s 23 respondenty. Jelikož někteří z nich nesouhlasili se zveřejněním svého jména a v několika případech ani se zveřejněním jména organizace, kterou zastupovali, rozhodli jsme se pro úplnou anonymizaci rozhovorů. Všechny rozhovory byly nahrány a pro potřeby vyhodnocení přepsány (čísla za označením ROZ odkazují v publikaci k pořadí rozhovoru a řádkům přepisu; zkratka ED odkazuje na citaci z e-mailového dotazníku). Výpustky z citovaných replik jsou naznačeny třemi tečkami v hranatých závorkách; hranatými závorkami jsou vyznačeny též jakékoliv další redakční zásahy do vyjádření dané osoby. Pro větší přehlednost jsme respondenty rozdělili do několika skupin podle zaměření organizací, které zastupovali.

Respondenti aktivizačních rozhovorů

- 7 obecných poraden, zaměřených jak přímo na oběti násilí z nenávisti, tak obecně na oběti kriminality
- 4 poradny pro cizince
- 3 romské organizace
- 3 organizace pomáhající lidem bez domova
- 3 jednotlivci (jednak pomáhající obětem v praxi, ale i zástupci akademické sféry)
- 2 neziskové organizace realizující vlastní projekty (na rozdíl od první skupiny se nejedná výhradně o poradny)
- 1 organizace gayů a leseb

Interní seminář

Interní seminář se uskutečnil po skončení aktivizačních rozhovorů a byl primárně koncipován jako možnost dalšího zapojení těchto respondentů do projektu. Semináře se zúčastnili zástupci deseti organizací zapojených do projektu jak formou e-mailového dotazníku, tak aktivizačního rozhovoru. Seminář se uskutečnil 4.–5. listopadu 2009 v Praze v prostorách Informačního centra OSN. Na programu bylo seznámení s prvními výsledky projektu a diskuse o nich. Členové pracovní skupiny představili problematiku násilí z nenávisti a dva hosté z Německa prezentovali své zkušenosti s poradenstvím pro oběti násilí z nenávisti, s monitoringem těchto činů a tzv. mobilním poradenstvím, čímž se rozumí poradenství zaměřené na rozvoj demokratické kultury a proti pravicovému extremismu. Jeden blok byl věnován i diskusi o možných metodách monitoringu v České republice.

Mezinárodní konference

Další možnost konkrétního zapojení do projektu, seznámení se s jeho výsledky a diskuse nad možnými dalšími kroky směrem k podpoře osob ohrožených násilím z nenávisti v Česku a dalších zemích střední a východní Evropy měli všichni zájemci 22.–23. dubna 2010, kdy se v Goethe-Institutu v Praze uskutečnila mezinárodní konference, která tvořila závěr projektu Hate crime – Zapomenuté oběti. Konference byla určena všem účastníkům aktivizačních rozhovorů, dalším organizacím z Česka, které se v oblasti podpory obětem násilí z nenávisti pohybují (jak neziskové organizace, tak úřady, policie, ministerstva atd.), ale i dalším partnerům v této oblasti především z Polska, Slovenska, Ukrajiny a Ruska. Konference byla pořádána nadací Fórum 2000, německou Nadací EVZ a sdruženími In IUSTITIA a Kulturbüro Sachsen e. V. a financována Nadací EVZ.

Vyhodnocení projektu

(analýza kvantitativního
a kvalitativního výzkumu)

E-mailový průzkum

Časové období:

22.–24. 6. 2009 – rozeslání dotazníků

22. 6.–14. 7. 2009 – příjem odpovědí

Vyhodnocení dotazníku

Formou krátkého dotazníku bylo e-mailem oslovenou 446 organizací z celé České republiky. Tyto organizace buď samy pracují se skutečnými i potenciálními oběťmi násilí z nenávisti, nebo se jednalo o svépomocné organizace nejrůznějších menšin. Kontakty jsme získali buď z vlastních zdrojů, nebo z internetových stránek těchto organizací. 49 e-mailů se nám vrátilo nedoručeno, 49 e-mailů bylo zodpovězeno, což činí 12,3% všech dotázaných.

Tento průzkum nemůže být vnímán jako reprezentativní a jeho výsledky nelze zobecňovat, jelikož vzorek respondentů byl zkreslený nejrůznějšími vlivy. Přesto nám přinesl zajímavé poznatky, které jsme využili v následném kvalitativním výzkumu. Dotazník byl uvozen pracovní definicí pojmu násilí motivované nenávistí a obsahoval 8 stručných otázek.⁷

⁷ Viz přílohu č. 1.

Dotazníkový průzkum ukázal, že 71% respondentů (tj. 35 dotazovaných) se při své práci dostane do kontaktu s oběťmi násilí z nenávisi. Respondenti měli zkušenosti s případy násilí zaměřeného proti těmto skupinám:⁸

- 9× proti Romům
- 8× proti určité sociální skupině (např. lidé bez domova, sociálně slabí, alternativní mládež)
- 5× kvůli rase nebo národnosti
- 4× kvůli zdravotnímu stavu (např. lidé s HIV)
- 4× proti cizincům
- 4× proti lidem s odlišnou sexuální orientací
- 4× domácí násilí⁹ (3× proti ženám, jednou proti starému člověku)

Zmíněny byly téměř všechny potenciálně ohrožené skupiny, které jsme zahrnuli do naší definice násilí z nenávisi. Naproti tomu nebyli vůbec jmenováni Židé, jakkoli jsou tradičním terčem nenávistné rétoriky neonacistů. Tři židovské organizace, které náš dotazník vyplnily, neuvedly sice explicitně skupinu obětí, se kterou se setkávají, lze však předpokládat, že jde o Židy (ať už v náboženském, nebo etnickém pojetí). Explicitní zmínka nepadla ani o vyznavačích islámu, ale je možné, že se muslimové skrývají pod kolonkou cizinci. Z důvodu silného zkeslení výzkumného vzorku není četnost jednotlivých skupin příliš relevantní. Důležité však je, že se v odpovědích objevují i staří lidé, nemocní AIDS, alternativní mládež, gayové a lesby a další. Ze 35 organizací, které mají kontakt s oběťmi násilí z nenávisi, udalo 13, že tento kontakt probíhá jednou za měsíc či častěji. Pouze jedna organizace tvrdí, že je tento kontakt každodenní.

27 organizací nabízí těmto obětem cílené poradenství, u většiny z nich se jedná o široké spektrum – od telefonických linek až po psychologické či právní poradenství. Ne vždy ovšem jde o poradenství k tématu násilí z nenávisi, běžní klienti a klientky se obracejí na danou organizaci se svým problémem a při tomto kontaktu zmíní i svoji zkušenost s násilím z nenávisi. Nabízené poradenství tak není vymezeno pouze tímto tématem.

⁸ Několik respondentů uvedlo více skupin, přičemž se až na výjimky nezmiňovali o formě těchto útoků. Další respondenti naopak pouze odpověděli, že se s oběťmi při své práci setkávají, nepřihodili je však k žádné skupině.

⁹ V našem chápání není možno domácí násilí zahrnout pod násilí z nenávisi, jelikož se jedná o individuální násilí.

Čtyři organizace či jednotlivci tvrdí, že tyto klienty vyhledávají aktivně. Většinou prezentují svoje aktivity skrze síť spřátelených organizací. Tyto čtyři a dvě další organizace mají v úmyslu se tématu i nadále věnovat či ho intenzifikovat („pokud by se zvýšil počet tohoto typu klientů, reagovali bychom na tuto situaci nabídkou dalších služeb“^{ED-ROZ3}).

V případě, že nemohou sami pomoci, odkazují respondenti na následující typy organizací¹⁰:

- 24× – menší místní organizace či spolky
- 17× – Bílý kruh bezpečí
- 11× – policie
- 7× – intervenční centra
(poradny specializující se na domácí násilí)
- 5× – různé telefonní linky
- 5× – zařízení charity či diakonie
- 5× – občanské poradny
- 3× – lékaři či psychologové
- 3× – probační a mediační služba

Shrnutí

Návratnost tohoto výzkumu odpovídá použité metodě (e-mailový průzkum), kdy se návratnost pohybuje mezi 10–15 procenty. Z našeho pohledu však odpovědělo málo organizací, jejichž odpověď bychom si přáli, nebo které jsme považovali za důležité. Neúměrně mnoho odpovědí jsme naopak dostali od občanských poraden (9 odpovědí) a azylových domů (6 odpovědí). Na druhou stranu mámě jen 4 odpovědi od romských organizací a 4 odpovědi od organizací pracujících s cizinci. Asi 6 organizací bylo na základě vyhodnoceného dotazníku osloveno s žádostí o aktivizační rozhovor. Zde se jedná o organizace, se kterými jsme původně nepočítali, u kterých se ale ukázalo, že by mohly být pro náš kvalitativní výzkum přínosem. Tím se splnil jeden z hlavních cílů tohoto průzkumu, tedy detailnější zmapování relevantních organizací a jednotlivců.

Tímto průzkumem se také potvrdilo očekávání pracovní skupiny, že v Česku existuje jen málo organizací, které alespoň v náznačích nabízejí speciální poradenství pro oběti násilí z nenávisti.

¹⁰ Respondenti často jmenovali několik organizací.

Aktivizační rozhovory

Časové období: srpen až říjen 2009

Tazatelé: Miroslav Bohdálek, Markéta Kovaříková

Vypracovaná sada otázek¹¹ sloužila pouze jako přípravná pomůcka pro tazatele či tazatelku a nebyla respondentům předložena. Tazatel do ní během rozhovoru nenahlížel, rozhovor probíhal neformálně, otázky byly kladeny z paměti.

Následující stránky přinášejí shrnutí nejdůležitějších závěrů, které z aktivizačních rozhovorů vyplynuly. Při zpracování rozhovorů bylo identifikováno několik důležitých témat, která jsme uspořádali do jednotlivých kapitol a podkapitol.

Násilí z nenávisti z pohledu respondentů

Pokus o definici

Při zpracování tohoto bodu je třeba vyčlenit čtyři respondenty, kteří se podíleli na realizaci projektu, a byli tak při tom, když se pracovní skupina důkladně zabývala definicí násilí z nenávisti a formulovala. Ostatní respondenti až na výjimky jasně zformulovanou definici tohoto pojmu neměli a jeden z dotazovaných se s tímto termínem ještě nikdy neseťkal. Respondenti často odkazovali na konkrétní činy, které s násilím z nenávisti spojují. „*Já to mám taky tak. Vybavují se mi konkrétní klienti, s kterými jsme se setkali, ale samozřejmě ten problém může být daleko širší. Možná si ani nedokážeme představit, co všechno obsahuje tenhle pojem.*“ ^{ROZ13, 27-29} „*Pod tím pojmem se mi vybaví ten případ, co se stal na Moravě, kde hodili zápalné láhve do bytu. To jsem tady nezažil.*“ ^{ROZ4, 28-29} „*Konkrétně si představím skupinu Romů, které tady máme.*“ ^{ROZ2, 7}

Specifické postavení, které mezi oběťmi násilí z nenávisti zaujímají Romové (budeme se jim věnovat v samostatné kapitole), se odráží i v chápání pojmu násilí z nenávisti. I když respondenti spojují s tímto pojmem útoky vůči nejrozličnějším skupinám, často jsou Romové zmiňováni na prvním místě nebo je jim přisuzována významná role. „*Tak určitě Romové, alternativní mládež, ti co se nějak liší. Bezdomovci, cizinci – hlavně ti, co se liší barvou pleti, protože si je pletou s Romama.*“ ROZ14, 149–151

Vedle Romů respondenti zmiňují celé spektrum skupin, které se potenciálně mohou stát oběťmi násilí z nenávisti. I když nemají vypracovanou vlastní definici násilí z nenávisti, mají mnozí respondenti jasnou představu, že se jedná o násilí vůči určitým skupinám obyvatelstva. Tyto jsou definovány jak etnicky či nacionálně, tak i na základě jiných kritérií.

„*Já to беру skrze ten nárůst pravicového extremismu. Samozřejmě že tam můžete zahrnout i protesty proti pochodům gayů a leseb. [...] Může to být i třídní – na základě sociálního původu – nenávist, a s tou se taky nesetkáváme. Proto to obracím hlavně na ty Romy. Mohou to být i Súdánci, Vietnamci, ale ty strany získávají body, když poukazují na Romy.*“ ROZ6, 45–52

„*Tak předpokládám, že to je vlastně až už přímo trestný čin, nebo vlastně nějaký násilí, který je založený na tom, že ta osoba, která je nějak cílem toho, je..., se vyznačuje nějakou charakteristikou, která prostě tomu násilníkovi řeckně vadí. [...] Tak určitě nejsnazší jsou rasový nebo etnický odlišnosti nebo charakteristiky. Určitě až už potom sexuální orientace, náboženský vyznání a podobný.*“ ROZ18, 4–13

Otázkou zůstává, co si jednotliví respondenti představují pod pojmem nenávist. Náš výzkum však nebyl zaměřen na detailní rozbor definice násilí z nenávisti, proto tento bod zůstal pouze nastíněn.

„*Podle mého názoru je hate crime trestným činem, kdy hlavní motivací pachatele je nesnášenlivost vůči druhé osobě z důvodu handicapu, barvy pleti, rozdílné sociální skupiny, sexuální orientace atd. Na druhou otázku je těžké odpovědět, jelikož naše cílová skupina se pohybuje na ulici a útoky vedené proti nim jsou spojené s okrádáním a bitím, ne vyložené nenávisti.*“ ROZ20, 6–10

Přesto s chápáním pojmu násilí z nenávisti vyvstal jeden problém, o kterém bych se rád detailněji zmínil. Vyplynul nejen z odpovědí respondentů, ale i z diskusí v rámci projektové skupiny.

„*Tady je otázka, zda to hodnotit jako hate crime, když dojde k útoku ze strany té krajní levice. Loni neonacisté jeli na nějaký sportovní turnaj a tito si na ně počkali a napadli je u nějakého supermarketu. Tam si myslím, že už ten prvek klasického hate crime je sporný.*“ ROZ8, 27–30

V tomto případě respondent vychází z toho, že násilí z nenávisti souvisí s pravicovým extremismem. To se ukazuje v již zmiňovaných zprávách o problematice extremismu, které určité činy spadající do naší definice shrnuje jako činy s extremistickým podtextem. Pokud bychom však vzali definici násilí z nenávisti doslova, měly by pod ni spadat např. i útoky některých antifašistů vůči neonacistům. Důsledky v praxi má tato teoretická otázka, když se zamyslíme nad cílovou skupinou poraden pro oběti násilí z nenávisti.

„My jsme tady z hlediska policejního nebo rasově motivovaného násilí pro všechny. Měli jsme tady i případ jednoho zástupce pravicové scény, kterého policie napadla zbytečně a pomohli jsme mu poctivě sepsat stížnost. Je důležité vědět, že pro nás je to otázka principu. Že právo musí platit pro každého, jinak nejsme právní stát.“ ROZ6, 144–147

„...tam máme teď trochu problém. Jeden ze zakládajících členů teď hájí neonacistu. S tím já mám intenzivní problém. Ne, že bych upírala právo na právní pomoc, ale nejsme v situaci, kdy by mu tady nikdo nebyl ochotný právní pomoc poskytnout. Je to tedy spíš na úrovni etiky.“ ROZ22, 370–373

Už při definici pojmu násilí z nenávisti si musíme uvědomit, že její vymezení má dopad na další praktickou činnost. Podrobněji se k tomu dostaneme v kapitole o poradenství pro oběti.

Význam přisuzovaný násilí z nenávisti

Podívejme se však nyní, jak velký význam přikládají násilí z nenávisti jednotlivé organizace. Vedle respondentů podílejících se na realizaci projektu, pro které je násilí z nenávisti významné téma jak na celospolečenské úrovni, tak v každodenní činnosti organizace, se odpovědi respondentů poměrně odlišovaly. Jen pro několik z nich je násilí z nenávisti tématem, které dominuje jejich činnosti a které má z jejich pohledu negativní dopad na celou společnost.

„V dějinách lidstva vždycky bývá takový problém ideologicky nebo nábožensky motivovaného násilí. Dnes je to zvlášť nebezpečný, protože to ohrožuje základy demokratického právního státu a hlavně mezilidské vztahy. Podle mě tu byl ten problém dlouho zanedbáván. Policie nebo vlády říkaly, že problematika není vážná a že se jedná pouze o jednotlivce, kteří potřebují poučit, ale není to závažný celospolečenský problém. A dnes se ukazuje, u činnosti hlavně neonacistických stran, že to může mít dopady na celou společnost.“ ROZ7, 2–7

„Hate crime neboli trestné činy z nenávisti vnímáme jako velký problém, který jsme začali studovat před více než deseti lety z podnětu švédské partnerské organizace.“ ROZ19, 10–11

Další organizace se v různé míře s konkrétními projevy tohoto typu násilí setkávají, ale z nejrůznějších důvodů se jím nemohou zabývat aktivněji:

„Hodně se o tom bavíme, ale nemáme na to kapacitu.“ ROZ13, 130

„TAZATEL: Myslíte, že se Romové nesetkávají ani s tím verbálním násilím? RESPONDENT¹²: To se určitě setkávají a tyto situace tady jsou, ale já jsem nezažil, že by se to nějak řešilo a rozebíralo.“ ROZ15, 19–21

Na jednu z příčin, proč není tento problém řešen, nebo dokonce není jako problém vůbec vnímán, upozorňuje následující respondent.

„Není to náš stěžejní cíl tohle řešit, není to nic prvořadého ani mezi těmi lidmi tady. U nich je na prvním místě prvořadé získat zaměstnání, nějakou obživu pro rodinu, odpovídající bydlení a podobně. Na nás se neobrací lidi, že by měli problémy tohoto rázu.“ ROZ4, 24–26

Závěr

Vedle organizací přímo zapojených do realizace projektu se problematikou násilí z nenávisti na teoretické úrovni důkladněji zabývá jen několik málo dalších. Ve své praxi se setkávají s konkrétními případy, které by tímto termínem označily, ale až na výjimky není téma násilí z nenávisti v dané organizaci nosným tématem. Velký význam přikládají násilí z nenávisti především aktivní jednotlivci, bez spojení s nějakou konkrétní organizací. Nedostatek zájmu byl několikrát zdůvodňován nedostatečnou poptávkou ze strany klientů.

Při pokusu o definici tohoto pojmu byla jako důvod útoku na prvních místech často zmiňována národnost či rasa, přesto respondenti ve velké míře upozorňovali i na další ohrožené skupiny, k nimž patří gayové a lesby, bezdomovci, drogově závislí, muslimové a stoupcí jiných vyznání. Obecně lze říct, že respondenti jsou si vědomi, že jejich klienti se mohou stát a stávají oběťmi tohoto typu násilí.

¹² V dalších úryvcích, kdy citujeme i tazatele nebo více dotazovaných osob, označujeme tyto účastníky rozhovoru dále jako TAZ, RESP1, RESP2.

Skupiny ohrožené násilím z nenávisti

V této kapitole se podíváme na to, které skupiny obsažené v definici násilí z nenávisti se v České republice skutečně stávají terčem útoků a jaké faktory u toho hrají roli.

Romové

Skupinou, která je v Česku nejvíce ohrožená násilím z nenávisti, jsou podle drtivé většiny všech respondentů Romové. Ve své praxi pak vidí, že toto nebezpečí se konkrétně projevuje ve formě verbálního i fyzického násilí vůči Romům. Romy jako nejvýznamnější ohroženou skupinu uvádějí i respondenti z neromských organizací.

„Obecně si myslím, že typická oběť jsou Romové. To ale není obor naší organizace, takže z tohoto hlediska jsou to černoši, tzn. lidi odlišující se barvou pleti, a potom ukrajinský dělníci.“ ROZ16, 19–20

Ačkoli např. cizinci byli jako skupina ohrožená násilím z nenávisti zmiňováni stejně často, je v tomto ohledu vůdčí postavení Romů naprosto zřejmé. Násilí vůči nim či jejich diskriminace jsou na denním pořádku a dosahují jen stěží srovnatelných rozměrů.

Pokud zdůrazňujeme specifické postavení Romů, pak je to především z toho důvodu, že odpor vůči nim je sdílen velkou částí české veřejnosti. Pokud se konkrétní Rom sám dosud nestal obětí fyzického násilí z nenávisti, musí s tím přesto neustále počítat jako s velmi reálnou možností. Jistou formu diskriminace či verbálního násilí pak zažil v podstatě každý Rom. Právě tato vysoká „potencialita“ násilí z nenávisti je jeho typickým znakem, který ho odlišuje od jiných forem kriminality. Kvalita života se u těchto lidí výrazně snižuje i v případě, že se doposud nestali obětí žádného násilného činu. I ostatní ohrožené skupiny mají podobný problém, u Romů se tento problém liší svojí mírou.

„Něco jiného je hate crime v případě Romů. To souvisí s tím, co už jsem říkal, a to je celkový naladění společnosti, kdy Romové jsou obecně bráni jako póvl. Z tohoto hlediska je hate crime v jejich případě mnohem závažnější, protože se s ním setkávají pořád a vytrvale v celé společnosti. Nejenom od kohokoliv, s kým se potkají na ulici, ale i od médií, který je vnímají úplně jinak.“ ROZ1, 335–339

„Minimálně zasahuje celou čtvrtmilionovou romskou populaci v podobě naprosto nepřijatelných minimálně verbálních útoků, který jsou produkovány v Česku jak na běžícím pásu. Přestalo být ostudou se tímhle způsobem vyjadřovat.“ ROZ22, 73–75

U jedné z organizací toto přesvědčení o všudypřítomné diskriminaci a nerovném postavení Romů vedlo k tomu, že své poradenské aktivity nabízí výhradně této menšině.

„Je to pro nás důležité, protože vycházíme z přesvědčení, že Romové mají stížený přístup k právu a je tedy zapotřebí jim ten přístup našimi aktivitami vyrovnávat.“ ROZ9, 23-25

Specifické postavení Romů však samozřejmě souvisí i s historickým vývojem a má své politické, kulturní a sociální příčiny. Na teoretické úrovni tomu věnují příspěvky Davida Beňáka a Pavla Pečínky.

Cizinci

Další ohroženou skupinu, kterou respondenti často jmenovali, představují cizinci. Jako cizince označujeme v této souvislosti jedince, kteří jsou podle zevnějšku identifikovatelní jako etničtí Nečeši¹³, tedy za prvé lidé s tmavší barvou pleti nebo neevropským tvarem očí (lidé z asijských zemí, především Vietnamu). Další velkou skupinou jsou ruský mluvící občané, především z Ukrajiny. Český občan se všude může setkat s malými obchody s textilem či potravinami, které jsou vedeny především Vietnamci. Stavební firmy pak často jako levnou pracovní sílu nabírají dělníky ze zemí bývalého Sovětského svazu, především Ukrajiny. *„Naši klienti jsou z Ukrajiny, Ruska, Moldávie, Běloruska, Gruzie, Arménie.“* ROZ11, 4-5

„Osobně mám obavy z narůstající xenofobie, která vůči té vietnamské komunitě jednoznačně narůstá. Je to spojené s tím trendem pracovní migrace v posledních dvou letech, kdy sem přijelo hodně vietnamských dělníků do továren. A oni nejsou na rozdíl od té skupiny, která se už zde integrovala, integrování do společnosti. Neumějí česky, nemají základní povědomí o společenských normách. Takže ve městech, kde jich je hodně, působí docela rozruch. A zároveň Češi si je v souvislosti s krizí zvolili jako viníky toho, že není práce. Dříve to takhle nebylo, protože Vietnamci nebyli na dělnických profesích. Takže byli vnímáni jako obchodníci, kteří občas vytlačí nějakého prodejce na malém městě. Takže máme zprávy, že v Plzni, Mladé Boleslavi ta xenofobie hodně roste a i sami Vietnamci z toho mají strach. Ale nevím o tom, že by to bylo v nějaké násilné formě.“ ROZ5, 12-21

Objevil se dokonce jeden hlas, který xenofobii namířenou konkrétně vůči určité skupině cizinců označil za významnější než odpor vůči Romům. Musíme však vzít na vědomí, že se odvolává na výsledek jednoho výzkumu veřejného mínění v jednom českém městě.

¹³ Do této skupiny „cizinců“ spadají z perspektivy útočníků samozřejmě i čeští občané s tmavou barvou pleti, nebo jiného, neevropského původu.

„Jinak z hlediska analýzy toho pocitu bezpečí, kterou jsme dělali, tak vychází, že tady je o 10 % větší xenofobní postoj proti cizincům. Tady nejnenáviděnější skupina nejsou Romové, ale cizinci. Pokud se agregují jednotlivé odpovědi týkající se jednotlivých státních příslušenství nebo etnicit, tak z toho vyjde, že přes 60 % nesnáší cizince, respektive jednu z nějakých dílčích kategorií cizinců. A u Romů je to méně.“ ROZ3, 135–139

Jak potvrzuje následující respondent, ohroženi jsou především ti, kteří se nějak viditelně odlišují: „Tak určitě Romové, alternativní mládež, ti, co se nějak liší. Bezdomovci, cizinci – hlavně ti co se liší barvou pleti, protože si je pletou s Romama.“ ROZ14, 149–150

Lidé bez domova

Jiný dotazovaný svou odpověď na otázku, jaká skupina obětí je v Česku ohrožena nejvíce, těmito slovy:

„Myslím, že Romové. Ti to mají nejtěžší. Myslím ale, že každý cizinec, který vybočuje vzhledem, se mu může stát, že ho v tramvaji zmlátí. Prostě když vybočuje.“ ROZ5, 35–36

Právě pro svou odlišnost, jinakost byli jako oběti násilí z nenávisi často uváděni také lidé bez domova, žijící na ulici, ve squatech či v azylových domech. Jejich postavení stvrzuje konsensuální mlčení velké části společnosti k tomu, že se s bezdomovci nezřídka jedná jako s občany druhé kategorie.

Vedle velkého množství konkrétních případů fyzického násilí se uváděli respondenti mnohdy i případy, které by se daly označit jako strukturální či institucionální rasismus, případně diskriminace.

„Nevím, jestli se dá mluvit o typické oběti. Fakt je, že když budeme mluvit o lidech bez domova, tak jsou častým terčem jakéhokoli násilí. Obecně teď řeknu, počínaje krádežemi dokladů, krádežemi identity až po fyzické násilí, až po vraždy.“ ROZ10, 3–5

„Konkrétně si představím skupinu Romů, které tady máme. Dneska už ve větším množství než dříve. Cílová skupina¹⁴ se rozrůstá čím dál víc. Nevím, čemu to přičítat. Vím z vyprávění těch lidí, co přišli i z jiných obcí než z Jeseňníku, že v pozadí jejich problémů byla i ta nenávisť okolí, v kterém oni původně bydleli. Někdy to bylo nepochopení starostů těch obcí, nepochopení zástupců institucí apod. Setkáváme se s tím dnes a denně. Z vlastní zkušenosti jsem několikrát hovořil s lékaři, kteří ošetřují naše klienty (nejsou to jenom Romové, ale jsou to sociálně vyloučení lidé), tak jejich názory jsou hrozné. Dokonce tu zaznělo, že tito lidé by se měli zastřelit nebo upálit a tak.“ ROZ2, 7–13

¹⁴ Cílovou skupinou tohoto zařízení jsou lidé sociálně slabí a bez domova, menší část z nich jsou pak Romové.

Nechceme generalizovat, což u této formy výzkumu ani není možné, přesto stojí za zmínku, že brutální fyzické násilí bylo v případě bezdomovců respondenty zmiňováno nejčastěji. Jeden příklad za mnohé:

„Pak tu před pěti lety byl případ, kdy dva mladíci ukopali bezdomovce, protože si chtěli zkusit, jaký to je do někoho kopat. Bezdomovec útok nepřežil, mladíci byli dopadeni a byli souzeni za vraždu.“ ROZ15,34-37

Osoby s odlišnou sexuální orientací

Často zmiňovanou skupinou jsou i lidé, kteří se stávají obětmi kvůli své sexuální orientaci. I když z interview nevyplývalo, že počet obětí násilí z nenávisti na základě sexuální orientace je velmi vysoký, mohou tato čísla působit klamným dojmem.¹⁵ V e-mailovém šetření odpověděl jeden respondent, že se s podobnými poškozenými setkává méně než jednou za měsíc, přičemž jde o násilí *„dle typu, fyzické na pracovišti a psychické v práci i v nejbližším okolí.“* ED-ROZ1 Další z respondentů v rozhovoru uvedl podobnou četnost fyzického násilí. *„Nevím, jsou různý období, kdy se sejde několik případů, nebo vůbec ne. Já nevím, tak jako řádově třeba do pěti ročně. Spíš méně.“* ROZ18,46-47

Lidé s odlišnou sexuální orientací svůj soukromý život běžně cenzurují. Autocenzurou soukromého života je míněna situace, kdy si je člověk vědom příslušnosti k určité ohrožené skupině a má obavy z negativních reakcí. V případě osob s odlišnou sexuální orientací je to přílišná obava dělat na veřejnosti věci, které jsou pro příslušníky většíny naprosto běžné, například držení se za ruce či líbání na veřejnosti.

„Je tedy fakt, že to už se přelívá do té otázky, jestli je to obava z něčeho, nebo jen nějaká potřeba chránit si svoje soukromí. [...] Nebo do jaké míry by to měli vnímat, že je to nežádoucí nebo neadekvátní. Protože opravdu spousta lidí z komunity říká, že do toho nikomu nic není, že je to jejich soukromá věc, a zavádí to už do oblasti, která si myslím, že už je trochu moc..., že už to tam nepatří. Právě to, že jestli se s někým držím na ulici za ruce, jestli to je neadekvátní v tom, že bych si to měl nechat, na doma, nebo jestli je to něco, co by mělo být přirozené.“ ROZ18,66-73

Jen ojediněle byl v rozhovorech zmíněn významný moment coming-outu, který většinou probíhá v pubertě, tedy v době, kdy jsou mladí lidé ve škole a musejí doufat v pochopení spolužáků, učitelů a samozřejmě rodiny.

K lidem s odlišnou sexuální orientací se vrátíme v další kapitole, která charakterizuje typické reakce obětí na násilí z nenávisti.

¹⁵ Viz článek Olgy Pechové.

Lidé závislí na drogách a „alternativní mládež“

Motivy útoků na další ohrožené skupiny nelze často jednoznačně identifikovat – do širší kategorie tak spadají lidé závislí na drogách, ale i skupina, kterou jsme v rámci projektu pracovně nazvali „alternativní mládež“, tedy lidi, kteří se odlišují svým oblečením, účesem, životním stylem či politickými názory.

„Za narkomany jsou bráni i lidi, kteří se hlásí k nějakým subkulturám, kdy jsou ty lidi specificky oblečení a pro někoho je to dostatečný argument, aby vás prohlásil za fetáka a potrestal vás za to. To se děje i v menších městech, jako je Fihlava nebo Zlín. Někdy jsou to boje mezi fašisty a antifašisty, ale někdy to odnese člověk, který se jako antifašista neangažuje. Pak to může být případ, kdy jste názorový oponent, hlásíte se k nějakému proudu v rámci antifašistického hnutí a dojde tam k vyhrožování útokem i policistům, soudním znalcům apod.“ ROZ9, 144-150

„S tím [fyzickým násilím] jsme se setkali u jiných cílových skupin. To byli lidé, kteří veřejně vystupovali proti šíření neonacismu. Velice časté byli v Brně útoky neonacistů. Řada mých přátel byli přímo terčem jejich útoku. Spíš jde o jednotlivce, není to masová záležitost.“ ROZ17, 87-89

Právě lidé závislí na drogách a bezdomovci jsou i častou obětí policejního násilí, ke kterému se také dostaneme později.

„Podle mě u těch policajtů není ten důvod, že jsou uživatelé drog. To může být i bezdomovci, kteří neužívají drogy nelegálně. My ještě pracujeme s klienty, kteří užívají drogy nelegálně. Ale ten způsob života tam pro policii hraje roli. Jsou to lidi na ulici a obsadili nelegálně nějaký objekt.“ ROZ13, 182-185

Židé a muslimové

Na závěr se ještě zastavíme u náboženských skupin, které jsou, jak jsme již zmínili v úvodu, v našem výzkumném vzorku poněkud podprezentovány. V odpovědích respondentů se násilí z důvodů náboženské nesnášenlivosti objevuje téměř jen na teoretické úrovni. Konkrétní násilné činy vůči Židům¹⁶ se pak objevují spíše formou násilí na majetku („případy poškozování židovských náhrobků“, ROZ8, 8), nebo ideologicky motivované činy („No, určitě je nárůst v tom, že jsou demonstrace zaměřené na ty lokality. Lokality, který jsou proti Romům, někde, kde je zvýšené počet cizinců plus si vyberou jednou, dvakrát něco proti Židům.“ ROZ23, 274-276). Již při zběžném nahlédnutí na webové stránky různých neonacistických či radikálně nacionalistických uskupení je zřejmé, že antisemitismus a antiislamismus hrají pro tyto organizace významnou roli.

Antisemitismus hrál po dlouhou dobu dominující roli, přičemž je zřejmá inspirace propagandou nacistického Německa; teprve v posledních letech neonacisté a radikální nacionalisté častěji opírají svoji propagandu o kritiku Romů a přistěhovalců, především z islámských zemí. Je však známo jen minimum případů konkrétního fyzického násilí vůči těmto náboženským obcím.

„Existuje tam ostych řešení problému přes policii, takže se snaží být tak trochu neviditelní. Ale řada těch vrcholných židovských představitelů se to snaží řešit a tam je dobrá spolupráce s policií. Myslím, že z židovské komunity nebudeme mít žádného klienta, protože oni už mají svůj systém. Je to taky jediná z těch skupin, která má vlastní sběrný systém dat“⁷ a tím pádem může vytvářet advokační činnosti i vůči státu.“^{ROZZ2, 423-427}

Marginalizované skupiny jako snadný cíl násilí

Zvláštní skupinu, vůči níž je často namířeno násilí, představují lidé, kteří jsou z nějakého důvodu snadno manipulovatelní, resp. nekladou násilí odpor. Násilí vůči takovým lidem není podle respondentky e-mailového šetření, která pracuje v organizaci pomáhající mimo jiné obětem obchodu s lidmi, motivováno primárně nenávislí, ale vidinou lehce získaných peněz od pasivních obětí. Podle jejího názoru se oběťmi obchodu s lidmi stávají osoby, které jsou nějakým způsobem dlouhodobě marginalizovány a mají tak menší možnosti nebo zájem se bránit. Při aktivizačních rozhovorech se pak objevili další respondenti, kteří tuto hypotézu potvrdili.

„Setkáváme se s oběťmi trestného činu, obchodování s lidmi‘ nebo s různými podobami pracovního vykořisťování, jež zahrnují fyzické i psychické násilí páchané na obětech. Nedomnívám se však, že by se tyto osoby stávaly oběťmi tohoto trestného činu přímo z výše uvedených důvodů – existuje tu však zřetelná vazba mezi některými skupinami a tímto trestným činem: podle našich zkušeností je pravděpodobnější, že se v ČR stanou oběťmi obchodování s lidmi osoby marginalizované nebo v postavení závislosti na pachatelích, jež si nejsou vědomy svých práv nebo se jich mohou ve své situaci hůře domoci (cizinci v neregulérním postavení, sociálně vyloučení obyvatelé, ženy v prostituci, děti apod.). Násilí páchané na obětech však není podle našich poznatků ze strany pachatelů motivováno nenávislí, ale vidinou snadného zisku. Násilí bývá nástrojem přinucení obětí k činnosti, jež pachatelé tento zisk přinášejí (prostituce, různé druhy prací, méně závažná majetková trestná činnost apod.).“^{ED-ROZZ}

Došlo například k případům, kdy oběť závislá na drogách byla nucena vzít si úvěr ve prospěch pachatele, lidé bez domova prodávali za směšnou úplatu své občanské průkazy či byli zneužíváni na trhu práce. Ve většině případů proti tomu tyto oběti nic nedělají, buď rezignovaly, nebo mají pocit, že by jim policie nebo různé úřady stejně nepomohly. Často jsou tito lidé v očích policie sami pachatelé a nemají šanci dokázat opak.

„Pracujeme spíš s pachateli trestné činnosti. S osobama, který se dostanou do konfliktu se zákonem, ale hodně často se nám tam objevovali i věci, kdy ty lidi byli oběti. [...] Ať ten důvod byl, že ty lidi byli bílý koně. V tom, že užívají drogy, můžou být lehčeji zmanipulovatelní ke spoustě věcem. Různý půjčky. Nechají se přemluvit, že na sebe vezmou půjčku třeba 50 000 korun, protože z toho budou mít aktuálně pro sebe 5000. Oni si neuvědomují, co bude potom.“ ROZ13, 109-114

„Máme případ mladého kluka. Vyučený kuchař, který nikdy nebyl trestán. Najala si ho pekařská firma. Pracoval tam pár měsíců za nástupní plat. Po třech měsících ho vyhodili. Když jsme se v tom angažovali, tak jsme zjistili, že je to běžná praxe téhle firmy, že tímhle způsobem šetří na pracovních nákladech. Je to běžná praxe nejen u téhle firmy, ale i u spousty dalších. [...] A právě pokud se to stane menšině, tak se počítá s tím, že se jich nikdo nezastane.“ ROZ21, 212-219

„A to druhé je to zneužívání v práci. To je podle mně horší než to fyzické násilí, když někdo pracuje měsíc a těší se na to, že zaplatí bydlení, a stejně je na ulici, tak samozřejmě ztrácí motivaci. My se jim snažíme radit, aby to řešili s inspektoráty práce, živnostenskými úřady, ale oni nemají tu trpělivost.“ ROZ10, 161-164

Závěr

Jak kvantitativní výzkum formou e-mailového šetření, tak i tento průzkum ukázal, že v Česku se oběti reálně stávají všechny skupiny, které stojí v naší definici násilí z nenávisli. Mezi těmito skupinami lze ve vztahu k násilí z nenávisli zjistit určité odlišnosti, mimo jiné v míře, v jaké se jich toto násilí týká. Jednoznačně nejpostiženější skupinou jsou Romové, u kterých je nenávist nebo alespoň nesnášenlivost vůči nim stvrzována společenským konsensem. Určitá forma násilí či diskriminace je tak pro ně na denním pořádku. Podobně negativní vnímání je rozšířeno i vůči cizincům, resp. vůči osobám s tmavší barvou pleti či jinak zjevně odlišným, a vůči bezdomovcům. V jejich případě bylo často zmiňováno i brutální fyzické násilí. U osob s jinou sexuální orientací bylo fyzické násilí zmiňováno mnohem méně, což ovšem může

souviset s tím, že velká část násilných činů vůči těmto osobám není nejspíš – vzhledem k nutnosti veřejně se přiznat ke své homosexualitě či transsexualitě – policii vůbec hlášena či jinak řešena.

Různé skupiny obětí násilí z nenávislosti spojují i další faktory. Mnozí z jejich příslušníků se stávají obětí kriminality, která není přímo motivována nenávisostí, ale využívá jejich manipulovatelnosti pro dosažení snadného zisku. Marginalizované osoby mají z nejrůznějších důvodů ztížený přístup k právu a některé činy vůbec nenahlásí. Podobně jsou často násilím přinuceni k trestné činnosti, přičemž následně jsou stíháni jako pachatelé, nikoli jako oběti.

Reakce obětí na násilí z nenávislosti

Obvyklou, jen na první pohled překvapivou reakcí obětí na násilí z nenávislosti je bezprostřední rezignace na aktivní obranu, a to jak u fyzického, tak verbálního násilí. Oběti jsou přesvědčeny, že jakákoliv reakce na takový útok přinese jen minimální či žádné zlepšení, a proto se chrání tím, že si ho snaží nepřipouštět. Obzvláště v souvislosti s Romy jsme často slyšeli, že každodenní urážky nevnímají, nebo lépe řečeno na ně nijak nereagují. Další reakcí je vyhýbání se místům, kde k takovým útokům může dojít.

„Co se týče verbálních rasistických útoků, tak jsou natolik otužilí, že jsou schopni je zvládat oni sami. Ne, že by je to netrápilo, ale v zásadě nemají potřebu to řešit.“ ROZ15, 91–93

„Asi jo, ale za náma nikdo nechodí, že se jim tohle děje. Možná je to špatně, že asi to cítí, že to tak je pořád, to tady trvá dlouhou dobu, ta nenávisť vůči Romům. Možná je to tím, že už s tím tak trochu počítaj, možná si už zvykli. Nevím, jak bych to popsal líp, ale stalo se nám třeba to, že jsme měli hudební kapelu [...] a když jsme měli jet na vystoupení do Mostu, tak muzikanti říkali: na tuhle akci se nám nechce, protože máme hlášky, že tam přijdou skinheadi. Tak jsme jim museli vysvětlit, že to bude zabezpečené policií a opravdu to bylo hlídané. Je to v nich, ale není to asi to, s čím za námi chodí.“ ROZ4, 32–38

„Všiml jsem si, že stačí náznak, že někdo prohodí nějaký slovo, když jde me po ulici. Já bych to okamžitě řešil s tím člověkem, ale oni řeknou: nech to být. Jako kdyby se styděli. Oni se prostě nebrání.“ ROZ15, 219–221

Oběti násilí z nenávisti se velmi často vyhnou nahlášení útoku na policii a odmítají vůbec jeho řešení na veřejnosti. Důvodem je přístup policie i části společnosti, který podobně jako u některých jiných forem násilí vede někdy k přenesení viny z pachatele na oběť. Oběti takového činu je často přímo nebo nepřímo sugerováno, že napadení do určité míry sama vyprovokovala nebo je za něj zodpovědná. Známý je tento fenomén především v souvislosti se znásilněním, kdy někteří lidé říkají, že oběť násilníka například svým vyzývacím oblečením vyprovokovala.

V souvislosti s násilím z nenávisti se tato strategie, která v důsledku vede k relativizaci viny na straně útočníka, vyskytuje často při násilí vůči Romům. Násilí na Romech nebo jejich diskriminace bývá relativizována s generalizujícím odkazem na páchání trestné činnosti z jejich strany, čímž se odvádí pozornost od skutečné podstaty útoku nebo trestného činu.

„Minulý rok tady byla trestná činnost, že docházelo k loupežným pře-padením na ulici. Podle popisu a podle toho, jak je postupně odhalili, se toho dopouštěli mladiství Romové. To přinášelo problémy, které působily problémy obráceně. Lidi v některých hradeckých lokalitách věděli, co se děje (byla to otázka dvou, tří měsíců, než se to podařilo vymýtít) a působilo to takovou plošnou nenávist vůči Romům. To bylo něco, co se muselo řešit. Týkalo se to jedné ulice, kde ta koncentrace je větší. Posílila se tam hlídková služba a daly se tam kamery, aby se vyhovělo stížnostem.“ ROZ15, 181–187

Netýká se to však jenom Romů, ale i dalších menšin, například homosexuálů nebo drogově závislých.

„Souvisí to ještě s jinou věcí, že viditelná je agrese v souvislosti s průvody v Brně, Táboře – GAY parade, tak tam bylo něco vidět, ale tam je to, myslím, veřejností vnímané jako do určité míry zasloužené. Protože když někdo v uvo-zovkách exhibuje, tak potom musí čelit nějakým problémům...“ ROZ18, 132–135

Pocit, že si za to ta oběť může sama, je vyvolán nejen tlakem společnosti, ale i konkrétních osob, především policie.

„Většina z nich byla obchodovaná do prostředí prostituce a to jsou klasický svědci, druhé kategorie“. To jsou lidi, kteří si za to můžou sami, protože prostitutka nemůže být znásilněná nebo s ní nemůže být zacházeno špatně v intencích policie.“ ROZ22, 414–416

„TAZ: Myslíte si že mají oběti k policii důvěru? Že ta policie je proškolená? RESP: Myslím že ne. Co vím z praxe, je, že ta oběť dostane vyrozumění, a tím to končí. Oni spíš řeší toho pachatele a chtělo by to trochu zrovnoprávnit. Ta oběť si potom přijde, že za to vlastně může sama.“ ROZ12, 86–89

Osoby napadené kvůli své sexuální orientaci se mnohdy na nikoho neobrátlí především kvůli vynucenému coming-outu a s ním související autocenzuře vlastního soukromého života. Pokud se například homosexuální muž stane obětí takto motivovaného násilného činu, musí nejen oznámit tento čin, ale také zveřejnit svoji sexuální orientaci. K rozšíření této informace dojde nejen na policii, ale často i v jeho okolí. Proto si to v mnoha případech raději rozmyslí a čin nenahlásí.

„Ta druhá [příčina] je ta, že si myslí, že pokud by to řešili, že dají najevo svoji sexuální orientaci, a že o to víc zaznamenají potom nepřátelských reakcí. Ať už přímo v okolí nebo širě na veřejnosti. Takže je to znovu v té rovině, že člověk nechce moc řešit navenek svoji soukromou věc...“ ROZ18,145-147

Obava panuje u obětí nejen z toho, že se informace o jejich sexuální orientaci nežádoucím způsobem rozšíří, ale že se přímo na policii setkají s nepřátelstvím, nebo alespoň se zesměšňujícími poznámkami. Proto by zde byla na místě spolupráce s poradnou pro osoby s menšinovou sexuální orientací, která by byla prvním kontaktním místem pro oběti a po navázání důvěrného vztahu by mohla klienta odkázat na poradnu pro oběti, případně policii.

„Je fakt, že teď s poradnou realizujeme jeden projekt, kde poradna zajišťuje poradenskou činnost, a tím, že my to prezentujeme na webových stránkách, že to je projekt společný se [anonymizovaná organizace], tak to může pomoci těm lidem, že k tomu získají větší důvěru.“ ROZ18,167-172

„To ovšem neznamená, že i dnes, po tolika letech se nesetkáváme s oběťmi útoku. Ovšem je to spíše náhoda. Pokud je oběť osoba známá, je pomoc snazší. Ovšem stále převládá ostych obětí o svém problému jakkoli mluvit.“ ED-ROZ1

Závěr

Značný počet násilných činů z nenávislosti se pravděpodobně vůbec nedostane na povrch. Častým důvodem, proč se neobracejí na policii a na urážky či napadení nereagují, je to, že oběti rezignovaly a nevěří, že by jim někdo mohl pomoci. Způsobem, jak se bránit a s těmito útoky se vyrovnat, je pak pro oběti zvyk a rezignace. Policie i část společnosti mají tendenci vinu pachatele s poukazem na předpokládané nepřístojné chování celé skupiny relativizovat, resp. přisuzovat zodpovědnost za čin oběti.

Monitoring násilných činů z nenávisti v Česku

Oficiální monitoring

V Česku dnes ve vztahu k násilí z nenávisti existuje jen oficiální monitoring ministerstva vnitra, který je každoročně zveřejňován v pravidelné zprávě Informace o problematice extremismu na území České republiky.¹⁸ V této zprávě jsou uváděny všechny trestné činy s ideologickým podtextem, rozklíčované podle paragrafů. Počty násilných trestných činů s extremistickým podtextem, jako např. ublížení na zdraví, se pohybují okolo 30 ročně¹⁹. Jak však uvádí několik respondentů, jsou tato data neúplná a zkreslující. „*Za prvý si myslím, že by to mělo zveřejňovat ministerstvo vnitra. Pořád nechápu, proč to přestali dělat. Statistiky byly vždycky zveřejňované. Kolik jich bylo a kde. Pak se to dalo dohledat. Vždycky byl co případ do odstavec. Kdo co komu udělal, kde a jak se to řeší. Takhle to bylo dřív. Ale úřady by to měly dohledat. Dnes to vypadá, že ty případy tady jsou minimální, protože těch známejch případů je málo.*“ ROZ23, 108–113 „*Ona oficiální statistika obětí, která uvádí nějakých třicet obětí, je jenom zlomkem. Spousta případů právě mizí ve statistikách nešťastných náhod a nevyřešených případů, napadání v dopravních prostředcích apod.*“ ROZ21, 170–173

Oficiální monitoring už ze své podstaty musí být nedostatečný, protože násilí z nenávisti má velkou latenci a velká část těchto činů není z nejrůznějších důvodů vůbec oznámena na policii, a nemůže se tak do ministerské statistiky dostat. Dalším důvodem je neochota policie a dalších orgánů činných v trestním řízení vyšetřovat určité činy jako činy s rasovým či jiným ideologickým podtextem (k tomu blíže viz kap. Veřejné mínění a role státních orgánů).

Jeden z respondentů upozornil i na odlišnost soudní praxe u násilí z nenávisti (respektive formulace skutkových podstat trestných činů, které jsou pod tento pojem zahrnovány) v České republice a v jiných zemích: „*Některé případy, které se americkým expertkám na hate crime jeví jako hate crime, tak v českém prostředí to takto není posouzeno a do statistik se to nedostane. Typický příklad je ten, kdy skupina neonacistů upálila romského narkomana v Hodoníně, ale nebyl tam stanoven rasistický motiv, protože bylo přistoupeno k tomu, že to byl narkoman, a ne proto, že je Rom. Z hlediska té americké teorie hate crime je to double motiv.*“ ROZ8, 17–21

¹⁸ <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/dokument/index.html#extrem>

¹⁹ Např. výše citovaná zpráva za rok 2008 (s. 7) uvádí, že v tomto roce bylo spácháno 23 činů podle § 196 trestního zákona (násilí proti skupině obyvatel a jednotlivci), 12 trestných činů dle §§ 221, 222 trestního zákona (úmyslné ublížení na zdraví) a jeden trestný čin vraždy dle § 219g.

Nezávislý monitoring

Nedostatečný oficiální monitoring by mohl vyvážit monitoring nezávislý, prováděný nevládními neziskovými organizacemi. Takový monitoring však dnes neexistuje. Nezávislý monitoring fungoval do určité míry v 90. letech a i dnes se snaží jednotlivé organizace²⁰ o statistiku případů, se kterými se dostanou do kontaktu, nedochází však k žádné výměně či sbírání dat na centrální úrovni. „*Dřív. Takhle, romské oběti, tak tam to dělala Tolerance. V devadesátých letech to dělal HOST dost podrobně. V poslední době nemám informaci, že by někdo systematicky shromažďoval informace i o případech, které policie neeviduje. Víím, že Markus Pape se snaží něco podobného udělat ve slezském regionu ve vazbě na ten vítkovský případ. Jsou tady evropský centra proti rasismu, což jsou vlastně pobočky těch evropských organizací. To je vlastně ENAR a RAXEN. Ale nemyslím, že by to bylo něco nad rámec toho, co si člověk přečte v těch státních statistikách. Že by tu byla síť lidí, kteří by to systematicky sbírali, tak to tu není.*“ ROZ8, 140-146

Zájem o shromažďování těchto dat má vícero organizací, hlavní překážkou však je nedostatek financí. Jako příklad můžeme uvést následující citace: „*Ten monitoring je hrozně těžké zaplatit. Na to neznám žádné projekty. My si to prostě nemůžeme dovolit a ani nevím o žádném zdroji.*“ ROZ6, 170-171 „*A na půdě gay a lesbické ligy jsme o tom uvažovali, že bysme se tomu věnovali, ale nespustilo se to.*“ ROZ18, 211-212 „*TAZ: Vy nějak monitorujete tyto případy? RESP: Spíš náhodně. Není to systematicky, na to nemáme sílu.*“ ROZ10, 16-17

Jak ukázala i diskuse v rámci námi pořádaného workshopu pro organizace, které byly zapojené do výzkumu, shromažďování dat vyžaduje určité kapacity, které musejí být zvláště pro tuto činnost vyčleněny. Organizace si uvědomují důležitost monitoringu, ale svá data nejsou ochotny vydat nějaké centrální organizaci, pokud tato data a do nich vložená energie nebudou odpovídajícím způsobem finančně ohodnoceny. To souvisí s celkovou finanční situací organizací pohybujících se v tomto prostředí. Až na několik málo větších organizací je většina z nich v existenčních potížích a není schopna a ochotna donekonečna využívat dobrovolnou činnost a zapálení pro věc u svých zaměstnanců.

20 Např. Fórum proti antisemitismu, které vzniklo v roce 2003 při Federaci židovských obcí, zpracovává každoročně zprávy o počtech zaznamenaných incidentů s antisemitským motivem. V roce 2008 a 2009 zaznamenalo 44, resp. 28 případů. Pouze u jednoho z nich se jednalo o fyzický útok.

Organizací, které o monitoring mají zájem, nebo ho dokonce v malém měřítku již realizují, je vícero. Jde přitom jak o vznikající poradny pro oběti násilí, tak i o obecné poradny pro specifické cílové skupiny (Romové, lidé s odlišnou sexuální orientací) či jiné, širěji zaměřené organizace (Federace židovských obcí).

„*Já to беру jako hanbu český společnosti. Docela je smutný, že i nám, naši organizaci se to nepovedlo, no. Nedokázali jsme to, co dělal HOST, aspoň to líp sledovat a evidovat. Mít aspoň nějakou jednoduchou evidenci. To myslím, že by bylo dobrý rozjet a udělat to i zpětně.*“ ROZ23, 155-158

„*My neaspirujeme na to, abychom suplovali policejní statistiky, ale chceme vytvořit kontradata, které umožňují zlepšovat práci.*“ ROZ22, 392-393

„*Teď jsme si začali případy evidovat, monitoring jsme dělali tak, že jsme monitorovali média, jestli se něco takového neobjeví. Chceme to udělat i zpětně.*“ ROZ14, 133-134

„*Nevím, jestli to máme v úmyslu my sami. Spiš, že pokud by se někdo touto oblastí zabýval, tak bychom mu rádi poskytli data, který se toho týkají, někomu, kdo by se těmto věcem speciálně věnoval.*“ ROZ1, 299-301

Význam monitoringu

Proč jsou spolehlivá data o počtu násilných činů motivovaných nenávistí tak důležitá? Jeden respondent shrnul některé důvody v rozhovoru: „*Zvlášť teď, kdy ve středoevropském měřítku se k nám má tendenci dostávat brutální násilí motivované rasovou nenávistí. Kdysi se to [nezávislý monitoring] dělalo, stát to motivovalo, aby svoje statistiky dělal dobře, protože pak se porovnávaly s těmi nevládními. Určitě by to mělo smysl. Dá to obraz toho, jaká lokalita je nejhorší nebo jak to stát řeší. Jsou u nás regiony, kde je tendence to zametat pod koberec. Pak se může stát, že z jednoho regionu vyleze podstatně větší počet těchto činů. Vždy se třeba mluvilo o Vysočině, kde nejsou moc problémy, a najednou jsme zjistili, že ve Světlé nad Sázavou máme silný neonacistický buňky, které navíc terorizovaly to své okolí. Dokonce si hledaly oběti jiného typu než třeba neonacisti v Praze.*“ ROZ9, 132-140

Chybějící statistiky vypracovávané nevládním sektorem také neziskové organizace oslabují při jednání se státními orgány, jelikož se nemohou opřít o žádná ověřená čísla: „*Další věc je nedostatek analytických a statistických dat, které by umožňovaly nějakou veřejnou diskusi nebo diskusi s orgány, které by se tím měly zabývat. To nás oslabuje. Pokud nebudeme mít pořádnou analýzu, tak bude vnitro tvrdit, že statistická data klesají. Sice klesají, ale to nic neznamená.*“ ROZ22, 241-244

Svůj dopad to má i na možnosti informování veřejnosti. Organizace na základě vlastní praktické činnosti vědí o velkém množství případů násilných činů z nenávisti, nemohou je však pro média doložit ověřenými čísly. Nedostatečná medializace násilí z nenávisti má pak další neblahý důsledek: pokud se v médiích tyto případy neobjevují, demotivuje to oběti tyto případy hlásit na policii, nebo je vůbec jako takové vnímat. *„V poslední době se objevilo několik článků od různých novinářů, kde psali, že u nás hate crime víceméně neexistuje, kdy vycházejí z policejních statistik, kde je uvedeno málo případů ročně. Tyhle články považuju za irrelevantní a nebezpečný z hlediska působení na společnost.“* ROZ1, 308-310

„Sběrný systém nám umožňuje vytvářet advokační činnost. Můžeme o nějakém časovém úseku říct, že se stalo tolik a tolik případů, nějakým způsobem je kvalifikovat a říct, jak moc byly intenzivní, o co v nich šlo, které cílové skupiny jsou nejohroženější. Pomůže nám to otevřít veřejnou debatu o tomto tématu. To, že je někde málo útoků, může znamenat, že ten státní sběrný systém je špatný. Vzhledem k tomu, že tu můžeme mít přes milion minoritních skupin a další skupiny jako alternativní mládež, tak je nesmysl, aby těch útoků bylo dvacet. Já tedy prohlašuju, že to je nesmysl, protože vím, že činy, které tam měly být, byly šetřeny bez rasového motivu.“ ROZ2, 383-390

Závěr

Respondenti kritizují stávající stav, kdy jak z oficiálních, tak neoficiálních statistik není možné získat reálný obraz o počtu případů násilí motivovaného nenávistí. Oficiální statistiky ministerstva jsou neúplné, jelikož mnoho obětí tyto případy vůbec nenahlásí na policii. Pokud tak už učiní, jsou tyto případy jen zřídka řešeny jako činy s extremistickým podtextem. Nezávislé statistiky na centrální úrovni neexistují vůbec, jelikož organizace, které by o ně měly zájem, nemají kapacity tato data sbírat, systematizovat a zveřejňovat. Jedná se o aktivitu, která vyžaduje značné lidské a finanční zdroje. Neexistence těchto finančních zdrojů v českém prostředí souvisí i s nedostatečným významem, který je této problematice v českém prostředí ze strany státních orgánů a do určité míry i občanské společnosti přisuzován.

Poradenství pro oběti násilí z nenávisti

Typy organizací ve vztahu k podpoře obětí násilí z nenávisti

Jedno z hlavních témat našeho výzkumu představovala otázka, jaké služby jsou poskytovány obětem násilí z nenávisti, a to obětem násilí fyzického i verbálního. Oslovené organizace a jednotlivci můžeme rozdělit do tří větších skupin podle toho, zda a jaké služby svým klientům poskytují.

V první skupině jsou organizace či jednotlivci, kteří aktivně poskytují poradenství, především právní, ale do určité míry i psychosociální. Významnou charakteristikou těchto organizací je to, že své poradenství jako specifické poradenství pro oběti násilí z nenávisti vnímají či ho jako takové i inzerují. Ovšem i zde jsou značné rozdíly.

První z organizací má za cíl být profesionální poradnou pro oběti násilí z nenávisti. V současnosti, tedy v době konání rozhovoru, je kvůli nedostatku finančních kapacit schopna poskytnout základní konzultaci či určitou krizovou intervenci. V případě závažnějších fyzických napadení by poskytla i právní zastupování. V době konání interview se zástupci organizace zabývali šesti případy, přičemž s jedním poškozeným byli v klientském vztahu. Tato poradna úzce spolupracuje s další organizací, která provozuje telefonickou linku. Na ni se mohou obrátit všechny oběti diskriminace, ale i násilných činů. Po základní telefonické konzultaci jsou oběti násilných činů odkazováni na tuto začínající poradnu.

Třetím aktérem je poradna, která se vedle jiných aktivit specializuje i na telefonické poradenství a zprostředkování právní pomoci pro romské oběti kriminality a diskriminace. Oběti násilí z nenávisti tvoří tedy v tomto případě jen menší část klientů.

Další poradna nabízí poradenství všem obětem kriminality, tedy opět nejen obětem násilí z nenávisti. Je přesto zařazena do první skupiny, jelikož si je vědoma specifik poradenství pro tyto oběti a v roce 2009 realizovala speciální výcvik poradců zaměřený na pomoc obětem násilí z nenávisti.

Vedle těchto čtyř organizací sem patří i poradna, která je zaměřena na poradenství pro lidi závislé na drogách, a jedna právní poradna. Obě organizace se své praxi dostanou do kontaktu s oběťmi násilí z nenávisti a v rámci svých možností jsou schopny poskytnout základní psychosociální poradenství, v případě druhé organizace i právní zastupování. Není to však jejich prioritou a nehdělají se v nejbližší době na toto téma specializovat, protože to překračuje rámec jejich aktivit.

Vedle těchto organizací je třeba zmínit i dva jednotlivce, kteří se již mnoho let pohybují na tomto poli a více či méně profesionálně poskytují podporu či poradenství pro konkrétní oběti, přičemž při těchto aktivitách nejsou napojeni na žádnou organizaci.

Druhou, největší skupinu tvoří organizace, které se při své práci dostanou do kontaktu s případy násilí z nenávislosti, ale z nejrůznějších důvodů jim neposkytují specifickou podporu, nebo své klienty jako oběti násilí z nenávislosti vůbec neidentifikují, a proto i případnou podporu pro ně takto nenazývají.

Důvodem může být to, že případů je málo, klienti se na danou organizaci neobrací, nebo tato organizace není schopna pomoc poskytnout a odkazuje na jiné.

„Občas se stane, že se na nás přímo někdo obrátí třeba s tím, že by potřeboval pomoci v konkrétním případě. Spíš víc se stává, že se prostě letmo dozvíme o tom, že někde někomu se něco stalo, ale mnohdy prostě to není předmětem nějakého řešení, že prostě spousta ..., nebo co zaznamenávám ohlasy nebo vyjádření tak, spousta těch lidí to moc nechce řešit nebo neví, jak to řešit. Takže my přímo s tím, že by se na nás obraceli lidé, kteří by chtěli něco konkrétního, nějaký konkrétní případ řešit, tak to nevidám moc často.“ ROZ18, 39–44

„Především potom sociální asistence v trestním řízení. Takže pokud by se kdokoli z okolí Plzně obrátil na naši pobočku, tak jsme schopni mu poskytnout podporu právě prostřednictvím téhle služby. Takže klientovi by se vysvětlilo, na koho se může obrátit, co to znamená apod. Takže pracovnice, která se o to stará, by byla průvodce pro klienta tou situací. Ale není to tak, že bysme nějak výrazně inzerovali, že tady máme službu pro tyhle účely. Obecně to inzerujeme, že je to pro oběti trestné činnosti. Nebo může ten asistent poskytovat podporu obětem domácího násilí.“ ROZ3, 49–56

Do této skupiny patří i organizace, které by v zásadě byly schopny pomoci s poskytnutím základních informací při podání trestního oznámení apod., nepovažují však násilí z nenávislosti za specifický problém vyžadující zvláštní přístup.

„My jsme schopni zorganizovat cokoliv. Pokud přijde do komunitního centra člověk, z jehož vyprávění bude jasné, že se stal trestný čin, tak není problém mu to poradenství poskytnout. Z hlediska toho trestněprávního. Vysvětlit, že to, co říká, je trestný čin a co pak bude následovat. Vysvětlit, že pokud mu chceme pomoc, tak se musí stát to a to, že bude vypovídat apod. Pak se musí rozhodnout sám, jestli do toho chce jít.“ ROZ15, 146–150

Zde se plynule dostáváme ke třetí skupině, tedy těm organizacím či jednotlivcům, kteří se poradenstvím pro oběti nezabývají. Důvodem je na jedné straně to, že specifika násilí z nenávisti neuznávají, a na straně druhé to, že jejich činnost se orientuje jiným směrem a poradenství pro oběti do toho nespadá, jeho důležitost si však uvědomují.

„Jak jsem říkala, v naší cílové skupině dochází více k okrádání a bití. V tomto případě pomáháme oběti nahlásit trestný čin Policii ČR, vyřídit znovu doklady. Myslím, že není potřeba, aby vznikala nová organizace. Tato problematika je v gesci Policie ČR a bylo by to dublování.“ ROZ20, 21–24

„Asi bych jim dal nějakou vizitku, ať se obrátí na někoho, kdo to vyloženě dělá. Já jim maximálně pomůžu v tom, že jim dohledám teoreticky pachatele, pokud by si vybavili, jak vypadal. Řeknu jim, ať jdou na policii, ale právní činnost, shánění peněz, to vůbec. Sháním peníze na to, co děláme my. Ten člověk musí jít za jinou organizací, která mu pomůže.“ ROZ23, 99–103

Smysl a náplň poradenství pro oběti násilí z nenávisti

Poradenství pro oběti násilí z nenávisti není standardizovaný proces, který by byl ve všech zemích a ve všech případech shodný. Náš projekt je financován německou nadací a koordinován německým občanským sdružením, je tedy logické, že německý přístup hrál při formulování rámce projektu svoji roli. Je však třeba zdůraznit, že české organizace pohybující se na tomto poli měly o fungování tohoto typu pomoci svoji vlastní představu. Pro vysvětlení, co se vůbec pod pojmem poradenství pro oběti násilí z nenávisti skrývá, můžeme použít citát jednoho respondenta, který popsal, jak by podle jeho názoru takové poradenství mělo vypadat. Jednotlivé aspekty tohoto procesu byly zmíněny i jinými respondenty, dá se tedy říct, že se jedná o popis idealizovaného případu, jak ho vnímá vícero aktérů v této oblasti. Detailněji se k jednotlivým bodům a případným konfliktním pohledům dostaneme později.

„Má to několik proků. Ta první rovina je způsob komunikace s tím klientem. Tam musí být nastaveny určitý etický standardy komunikace s tím člověkem. Citlivost, neagresivita, naslouchání. První kontakt by měl být založen na tom, že se ten člověk co nejvíc vypovídá, aby ten pracovník od něj získal co nejvíc informací. Jako první bod tam prostě vidím jako základní intervenci, že ten člověk má někomu možnost říct, co se mu stalo. To je to, co tomu člověku chybí a co se mu nedostává. To se mu nedostává třeba v rámci trestního řízení totálně a je na té organizaci, aby mu to poskytla. Další krok se odvíjí od zakázky toho klienta. Klient by měl být odpovědný za svoji situaci a neměla by to přejímat organizace. Nesmí se z něj dělat nějaký pasivní element. Mělo by mu být jasně a srozumitelně vysvětleno, co pro něj ta organizace může udělat. To, co pro něj ta organizace může udělat, by byla hlavně

právní stránka věci. Pomoc s trestním oznámením, pomoc se zastupováním v trestním řízení. Vysvětlit mu metody, jakým způsobem být s tím pachatelem v kontaktu. Včetně možnosti mediace, která sice může být v tomto případě sporná, ale ne úplně vyloučená. Možnost osobnostní žaloby v případě, že je tam poškozeno dobrý jméno toho člověka apod. Součástí by mělo být i zastupování toho člověka u soudu. Buď přímo tou organizací, nebo zprostředkováním advokáta. V ideálním případě by měla mít organizace fond, ze kterého by mohla hradit právní služby v případě, že je klient nemajetnej. Vedle toho všeho by měla být organizace schopná tomu člověku zajistit psychologickou pomoc. Takže při prvním kontaktu by ten člověk měl dostat informace o všech službách, který mu ta organizace může nabídnout nebo zprostředkovat. Ten další postup by se měl odvíjet od toho, co ten člověk chce a jaká je jeho zakázka. Ta organizace by vždy měla dělat takový věci, s kterými ten člověk souhlasí. Pokud má ta organizace možnost, tak by měla tomu člověku nabídnout i možnost ten jeho případ medializovat. “ ROZ1, 154-175

Jak ozřejmuje i poslední citát, poradenství lze rozdělit na právní, psychologické a sociální. Při rozhovorech se ukázalo, že velká část respondentů poradenství pro oběti spojuje pouze s právním poradenstvím, nebo je alespoň právní poradenství (od sepsání trestního oznámení až po zastupování u soudu) označováno za to nejdůležitější, co případný klient nebo klientka potřebují. Často tak oslovené organizace o sobě tvrdily, že neposkytují žádné nebo nedostatečné poradenství obětem násilí z nenávislosti, i když spektrum jejich aktivit bylo poměrně široké.

„A potom je to problém při hledání dalšího zaměstnání. Ten člověk se cítí sám, neví, co s tím má dělat. Potřebuje jít si to s někým vypovídat. To známe tady u nás. Lidi se přijdou vypovídat o tom problému, i když konkrétně při jeho řešení moc nepomůžeme. My jim řekneme, aby si našli jinou práci.“ ROZ11, 224-227

„Všechny organizace, který já znám a který pracujou s téměř cílovýma skupinama, jsou podobný jako my. S tím tématem specificky nepracujou. Buď je odkážou na někoho úplně jinýho, a nebo jim poskytnou nějaké základní poradenství, případně jim v rámci osobního setkání poskytnou takovou základní sociálně-psychologickou intervenci v tom, že ty lidi vyslechnou. Co s tím dělat, většina organizací včetně nás neumí. My jsme schopni jim pomoc v úplně základním kroku a to je sepsání trestního oznámení, pokud s tím klient souhlasí. Nemůžeme už víc, maximálně ještě zprostředkovat advokáta, ale už jim nezajistíme, že ten advokát bude bezplatnej. Jak znám další organizace, hlavně cizinecký, tak tam je to podobný. Ty organizace pomáhají těm cizincům v konkrétních věcech – pobyt, azyl apod.“ ROZ1, 55-63

„My nejsme právníci. Jsme sociální pracovníci, ale pracujeme s těma právníma otázkama, takže můžeme jim poskytnout základní právní poradenství. Jsme v kontaktu s právníčkou z Prahy. Je to právní poradna pro uživatele drog pod ANO [Asociace neziskových organizací]. A je tam výborná právníčka, s kterou když potřebujeme něco řešit, tak jí můžeme zavolat, naskenovat věci a ona nám k tomu napíše nějaký vyjádření. Základní právní servis. My známe třeba proces trestního řízení. Asistenční služba. Doprovázíme klienta na výslechy. Policie nás samozřejmě nepustí do výslechové místnosti, ale je to v podstatě ta podpora. My tam s tím klientem jdeme, můžeme s ním jít i na soud. Většinou chodíme s pachateli než s oběťmi. U soudu je to zase jako podpora, pokud nás klient označí jako svědku apod. Máme tady i psychologa, takže i nějakou psychologickou pomoc. Takže sociální i právní servis.“ ROZ13, 96-105

Poslední citovaná organizace je tedy schopna poskytnout poměrně široký servis, od psychologické pomoci přes sociální poradenství až po vlastní či zprostředkovanou profesionální právní podporu. Přesto se z nejrůznějších důvodů neoznačují za poradnu pro oběti. A jedním z těchto důvodů je i to, že mezi zaměstnanci a zaměstnankyněmi nemají nikoho s kompletním právním vzděláním.

Obdobně se respondenti nezdárájí označit vlastní aktivity jako psychologické poradenství, pokud nikdo v organizaci nemá ukončené studium psychologie. Ne vždy je však toto vzdělání nezbytně nutné a úlevou pro klienta může být i to, že ho někdo vyslechne a jeho problém nazve pravým jménem. Jak ukazuje již zmíněné vyjádření jednoho z respondentů, významu této podpory jsou si organizace vědomy: „Ten člověk se cítí sám, neví, co s tím má dělat. Potřebuje jít si to s někým vypovídat.“ Jak jsem však naznačoval, dotazované organizace na tento typ podpory často rezignují, jelikož nemají kapacity na zaměstnání profesionálního psychologa, kterého považují za nezbytně nutného. Proto se profilují jiným směrem.

„TAZ: Nechyběl by obětem jiný typ pomoci? Třeba právní, nebo psychologická podpora? Myslím, že třeba ta psychologická podpora je velmi důležitá vzhledem ke specifické problematice a přesto ji téměř nikdo nenabízí.“

RESP: Ani u nás není nabízena. Ale jsme schopni odkazovat na jiné služby. Nebo jsme i schopni potom s tou službou spolupracovat. Když by bylo třeba, tak jsem schopni předat klienta psychologovi. Asi bychom jej předali krizové službě diecézní charity. Ale vyloženě psycholog-specialista na potenciální oběti hate crime, tak to tady není.“ ROZ3, 64-70

„To právě moc neavizujeme a nechceme. Specialistu psychologa myslím, že tam žádného nemáme. Občas to tak samozřejmě je, že to od sebe neoddělíte. Když už je s tím klientem dobrá vazba, tak mu lidsky pomůže i to, že si s někým promluví. Jinak na psychologické poradenství kapacity nemáme.“ ROZ9, 114-117

„TAZ: A co zadostiučinění té oběti? Co psychologická podpora? RESP: To mě u toho člověka vlastně nezajímá. My tuhle službu neděláme.“ ROZ14, 92-93

Nechť aktivně poskytovat nebo rozšiřovat stávající profesionální poradenství zdůvodňují některé organizace nezájmem svých klientů:

„Máme tu terapeutku, která sem přijíždí jednou za čtrnáct dní. Pokud je potřeba, tak častěji, záleží na domluvě. Je k dispozici všem našim klientům, jenže ten zájem je malý. Oni mají obecně nedůvěru k psychologům a terapeutům, protože většina klientů prošla léčebným zařízením v Bílé Vodě, což je psychiatrická léčebna, nebo byli v nějakém jiném zařízení nebo ve výkonu trestu a mají obecně nedůvěru k doktorům a těmto lidem.“ ROZ2, 73-77

„Pokud se to týká skupiny Romů (nerad je vyděluji), tak oni tuhle pomoc nevyžadují. Oni jsou na tom dobře díky tomu, že udržují rodinné vztahy, a v tomhle jsou silní.“ ROZ2, 81-1-83

Na druhé straně samozřejmě existují organizace, které si specifika násilí z nenávisti a důležitost psychologické podpory zřetelně uvědomují.

„Oběti hate crime nejsou dostatečně podporovány, protože je zasažena podstata jejich lidské existence, jsou napadáni de facto proto, že existují. V případě rodin, čin dopadne i na nejbližší osoby a sociální okolí. Pro svoji zranitelnost potřebují tyto oběti výjimečnou pomoc, podporu a péči.“ ROZ19, 13-16

Závěr

V Česku existuje jen velice málo organizací či jednotlivců, kteří se specializují na poradenství obětem násilí z nenávisti. Jen jedna organizace se soustředí pouze na toto téma, několik málo dalších je schopno poskytnout specifické poradenství, které je však součástí obecnějších aktivit dané organizace. Obecně lze říct, že respondenti jsou si vědomi existence násilí z nenávisti a v rámci své činnosti jsou schopni do určité míry poskytnout svým klientům i podporu, s výjimkou několika málo organizací však tento typ poradenství nijak nevyčleňují ze své běžné činnosti a nepřikládají mu zvláštní význam. A jak ukázal náš kvantitativní výzkum, nemají to ani do budoucna v úmyslu.

Příčinou může být to, že ani v široké, ani i v odborné veřejnosti neprobíhá žádná diskuse na toto téma. Většina organizací tak vědomě nepostoupila od uznání existence násilí z nenávisti k aktivní podpoře jejich obětí. Lidé aktivní na tomto poli mají jen vágní představu, jak by tato podpora mohla vypadat, a svoje aktivity na tomto poli považují za naprosto nedostačující. Prvním krokem by mohlo být uznání specifík poradenství pro oběti násilí z nenávisti a přehodnocení vlastních aktivit optikou jejich potřeb.

Metodologie poradenství

Specifika psychologického a právního poradenství

Než se podíváme na možnosti strukturálního a organizačního uspořádání poradenství pro oběti, zůstaňme ještě krátce u určitých aspektů konkrétního poradenství. Psychologické poradenství by podle jednoho z respondentů mohli poskytovat psychologové specializovaní na terapii přeživších obětí holocaustu.

„V neposlední řadě uvažujeme o síti psychologů. Zamýšlím oslovit lidi, kteří poskytují psychoterapii obětem poškozeným holocaustem a jejich rodinným příslušníkům. Je to skupina asi patnácti psychologů, kteří poskytují psychoterapii i v jiných traumatech. Mohlo by je to zajímat. Je to zajímavé propojení.“ ROZ22, 128–131

Některé organizace, které nabízejí také právní poradenství, se v rozhovoru zabývaly vztahem mezi rolí právníka a sociálního pracovníka. Konkrétně jde o to, zda má kompletní poradenství poskytovat jedna osoba, nebo má mít poskytovatel právních služeb speciální postavení a přebírat „předpřipraveného“ klienta od sociálního pracovníka. Následující respondent se v citované odpovědi jednoznačně kloní k striktnímu oddělení těchto rolí.

„Momentálně jsme schopni především nabídnout právní konzultaci a vzhledem k tomu, že jsme dříve pracovali v sociálních službách, tak i krizovou intervenci. Předeseílám, že se tím nechceme ani jeden do budoucna zabývat jako právníci, i když jsme oprávněni krizovou intervencí poskytnout. Právník musí zůstat empatický, ale racionální. Je to dobré i pro ty klienty. Nejhorší je kombinace mezi sociálním pracovníkem a právníkem. Každý z nich má svou roli a ta by měla zůstat zachovaná.“ ROZ22, 122–127

Jiný respondent považuje naopak propojení právní i sociální podpory za žádoucí – může podle něj usnadňovat práci.

„My kombinujeme poradenství a takovou tu terénní práci s právní pomocí. Máme lidi, kteří jsou vzděláni v oblasti sociálních služeb a jsou schopní komunikovat s lidmi, kteří poskytují sociální práci podle zákona. Můžou udělat s tím klientem takový první screening a připravit toho klienta tomu právníkovi. Díky té první rozmluvě se ten právník už dostane tomu klientovi blíž. To je teoretický koncept. V praxi už jsou schopní ti právníci navazovat kontakt přímo.“ ROZ9, 58–63

Třetí citovaná organizace se specializuje pouze na právní poradenství. Podle ní by sociální práce měla být doménou lokálních organizací, které mohou být s klienty v každodenním kontaktu.

„Ano, oni pochopili, že jsme právníci a ani nemáme zkušenosti, že by si říkali o nějakou sociální pomoc nebo psychologa. Je vidět, že pro tu dlouhodobější práci, že tam by měl být nějaký člověk, co je bude motivovat. To umí ten, kdo s nimi spolupracuje dlouhodobě na místní úrovni.“ ROZ6, 70–72

Právě takovou sociální pomoc nabízí svým klientům jiná organizace: situaci, v níž se oběti ocitnou, by jim mohla pomoci zvládnout tzv. sociální asistence při trestním řízení.

„Přičemž kritériem téhle služby je, že se jedná o člověka, který má snížené dispozice řešit tu situaci vlastními silami. Modelově to může být zase člověk, který žije v nějaké sociálně vyloučené lokalitě, pod vlivem alkoholu něco řídil a teď se stal účastníkem trestního řízení a neví si s tím rady. Jde o to zorientovat toho klienta v jeho situaci a posílit jeho schopnosti, aby dokázal tuhle situaci nějakým standardním způsobem řešit. Není to právní podpora ve smyslu advokátských služeb, ale jde o to podpořit ty klienty v situaci, kdy oni mají nějaký intelektový nebo dovednostní handicap. Tahleto služba by mohla připadat jako vhodná pro řešení těch případů, které se označují jako hate crime.“ ROZ3, 14–21

Strukturální možnosti poradenského procesu

V této kapitole se již dostáváme ke konkrétním aspektům poradenských procesů a problémům, které se v praxi objevují. Ve snaze o představení co nejširšího spektra přístupů jsou občas různé citace kladeny do vzájemného kontrastu. Tato metoda umožňuje zvýraznit odlišnosti těchto přístupů a jejich výhody či nevýhody. Je však třeba mít na vědomí, že tyto citace nebyly formulovány v interakci mezi sebou a naším cílem není konstruování konfliktů mezi jejich autory a autorkami.

Velká část rozhovorů se zabývala otázkou, jak navázat a udržet kontakt mezi klientem a poradenskou organizací. Jedna skupina respondentů zdůrazňovala důležitost tohoto prvního kontaktu a vycházela z toho, že při prvním kontaktu by mělo být kladeno co nejméně překážek. Nejvýhodnější by tak bylo, pokud běžné poradny jako např. poradny pro cizince, pro gaye a lesby, azylové domy pro bezdomovce či romské organizace při své běžné činnosti aktivně nebo pasivně vyhledávaly klienty a po navázání důvěrného vztahu a po definování potřeb daného klienta odkazovaly na profesionální poradny, buď obecné právní poradny, nebo specializované poradny pro oběti násilí z nenávisli.

„RESP: Je fakt, že teď s poradnou realizujeme jeden projekt, kde poradna zajišťuje poradenskou činnost, a tím, že my to prezentujeme na webových stránkách, že to je projekt společný s [anonymizovaná organizace], tak to může pomoci těm lidem, že k tomu získají větší důvěru.

TAZ: To by mohl být jeden z těch fungujících modelů. Že by [anonymizovaná organizace] nebo podobná organizace zprostředkovala ten první kontakt a potom je odkázala na organizaci, která se tím zabývá.

RESP: No takhle to teď funguje u nás. “ ROZ18, 167–172

„Je to Bílý kruh bezpečí, který se zabývá oběťmi trestných činů. Já ještě funguji jako dobrovolník Bílého kruhu bezpečí, takže je tu organizace, ke které můžeme ty klienty odkázat.“ ROZ13, 130–132

„[Anonymizovaná organizace] je službou intervenční a naše limity pro pomoc oběti hate crime jsou omezeny. Při poskytování pomoci vždy spolupracujeme s dalšími organizacemi a institucemi, které oslovíme podle detekovaných potřeb oběti.“ ROZ19, 24–26

Další variantu představuje propojení obou funkcí – prvotního navázání kontaktu a následného profesionálního poradenství – v rámci jedné organizace, jak to popisují následující citace. Jako argument byla uváděna komplexita problémů, které mohou být řešeny nejlépe v rámci jedné organizace. Klient tak nemusí navazovat kontakty s více organizacemi, což by ho mohlo případně úplně odradit od vyhledání pomoci. Přičemž roli zde hraje i příjemná okolnost, že klient najde vše na jednom místě.

„TAZ: Jestli myslíte, že by to vyžadovalo přímo specializovanou poradnu...

RESP: To si nemyslím. Protože většinou, když tam ten člověk přijde, tak se k tomu nabalují i další věci. Spíš si myslím, že by se to mělo dělat, jako to děláme my. Mít záchytnou stanici, kam člověk přijde, a pak mít nějaké specialisty na různé oblasti.“ ROZ12, 65–69

„Myslím, že je to dobrý nápad, kdyby byla možnost vyškolit jednoho nebo dva pracovníky, kteří by měli kompetenci tohle s klientem řešit. Já mám pocit, že kdyby tahle situace nastala, tak jsme kompetentní ji řešit, ale asi by nám chybělo to speciální proškolení. Ale určitě jsme kompetentní to řešit a řešili bysme to. Pro nás je to určitě zajímavá věc. I sám ten teréňák by se cítil jistější. Čím víc toho bude znát, tím líp.“ ROZ15, 200–204

„TAZ: Jsou organizace, které by uvítaly, kdyby ta psychologická poradna byla, že by tam svoje klienty posílali. Teď od vás slyším, že pro vás by bylo výhodnější, kdyby to bylo přímo tady.

RESP: I třeba lékař, kdyby sem docházel. Takto to mají zařízeno v Olo-mouci v charitě. Mají svého lékaře a funguje to dobře.“ ROZ2, 104–107

Krátce můžeme zmínit ještě otázku, zda by měly existovat poradny specializované pouze na konkrétní skupiny obětí násilí z nenávisti – tedy poradny např. pouze pro bezdomovce, Romy nebo gaye. Zde byly odpovědi vesměs negativní. Především proto, že by nabídka byla příliš roztržštěná. Jedním z argumentů bylo i to, že přílišná specializace předem vylučuje určité marginální skupiny, které tak mají pocit, že pro ně neexistuje zastání.

„Zjistila, že drtivá většina poraden už přímo ve své inzerci má, že poskytují pomoc ženským obětem domácího násilí a řada těch pracovníků ani nevěděla, jak by poradili, když by tou obětí byl muž. Případně, když už se jim to stalo, tak aplikovali stejné postupy, jako aplikovali na ty ženy, což ne vždy je účinné. Takže pokud ta poradna se specializuje na úzkou skupinu, tak nemůže postihnout všechny jevy a určitou skupinu potom z toho vylučuje.“ ROZ17,127-131

S otázkou specializace na určité cílové skupiny vyvstál i problém „etnizace“ násilí z nenávisti. Zatímco jeden z respondentů klade velký důraz na „odetnizování“ tohoto tématu a slibuje si od toho větší podporu veřejnosti, další založil své poradenství na tom, že ho poskytuje pouze určité etnické skupině z důvodu jejího stíženého přístupu k právu. Jiný respondent, který také odmítá etnické nálepkování, tvrdí, že i když jsou klienti v naprosté většině Romové, důvodem jejich marginalizace není jejich etnický původ, ale jejich sociální postavení.

„My se snažíme to téma odetnizovat. Neřešit to jako problém romsko-český nebo romsko-pravicový, ale jako konflikt mezi útočníkem a člověkem, který byl napaden bezdůvodně. Jen proto, že zastává nějakou skupinovou identitu. V okamžiku, kdy se nám to podaří takto prezentovat veřejnosti, tak se veřejnost bude těch lidí zastávat a daleko jednodušeji by mohla podporovat tyto programy.“ ROZ22,217-221

„My chceme mít etnicky senzitivní přístup, nicméně naprosto nerozlišující. Budeme mít na paměti, že skupiny lidí mají určitá specifika, ale kdybychom k nim přistupovali jako k nějakým zvláštním lidem, tak už by to v sobě obsahovalo jakýsi prvek rasismu. Je potřeba být otevřený k těm odlišnostem, mít informace o nějakých specifikách těch skupin, ale mít vědomí toho, že stejně tak jako neexistuje skupinová identita u Čechů, tak nemusí existovat tady.“ ROZ22,405-410

„Naše telefonická linka je definovaná jako linka pro Romy. Komunikace tam probíhá v tom smyslu, že volající je dotazován, jestli to, co se mu děje, se mu děje kvůli jeho etnickému původu. Je to pro nás důležité, protože vycházíme z přesvědčení, že Romové mají stížený přístup k právu a je tedy zapotřebí jim ten přístup našimi aktivitami vyrovnávat.“ ROZ9,21-24

„V první řadě je to přímá práce se sociálně vyloučenou klientelou, z nichž většina jsou obyvatelé tzv. sociálně vyloučených lokalit, a z nich většina jsou Romové. Nicméně ty naše služby jsou definované charakterem potřeb klientů, než že by cílovou skupinou byli Romové.“ ^{ROZ3, 3-5}

Dalším významným tématem je míra regionalizace poraden. Ne lze zde přímo hovořit o kontroverzi mezi jednotlivými respondenty, důraz však byl kladen na různé aspekty. Zatímco jedna dotazovaná osoba se přimlouvá za existenci jedné centrální organizace, která se profesionálně věnuje všem obětem násilí z nenávisti, připomíná jiná osoba limity této centralizované organizace, která není schopna být dlouhodobě v úzkém kontaktu s klientem a podporovat ho na místě. Zdůrazňuje tak nutnost vytvoření široké sítě spolupracujících lokálních organizací, které navazují a udržují kontakt s klienty a využívají specifické odbornosti profesionální centrální poradny.

„Je vidět, že pro tu dlouhodobější práci, že tam by měl být nějaký člověk, co je bude motivovat. To umí ten, kdo s nimi spolupracuje dlouhodobě na místní úrovni. Když se stane někomu něco z Ostravska a patří tam, kde s nimi pracuje Kumar, tak je vidět, že to jejich sdružení je s nimi schopno pracovat. Ale u jiných, i když s nimi pracoval někdo na místní úrovni, tak tam to nefungovalo. Ten přístup těch místních organizací je takový, že nevidí daleko. Vidí na ty každodenní problémy. Ale to já chápu, mají jiný poslání. Takže tohle je třeba trochu pospojovat a nebude to lehké. Když třeba mlátí někde někoho a není tam nikdo, kdo by tam byl stálý, žil s nimi, nejen dojížděl. Prostě aby ho znali a bydlel tam s nimi. Takže tohle chce navázat jedině na ty místní organizace.“ ^{ROZ6, 71-78}

„Takže to je taky slabina, dlouhodobě psychologicky pracovat s někým z Chomutova je mimo náš záběr. Tam by byla potřeba velice intenzivní psychologická práce na místě samotném. Hlavní problém vidím v té slabé regionální síle kohokoliv. [...] Spíš je problém, že ty oběti, někdy jim sami řekneme a oni sami nemají chuť s tím něco dělat. A když jsou dál od nás a nemůžeme se s nimi pravidelně vidět nebo si měnit mobilní telefony, jsou to Romové, někdy to skončí na takových, pitomých věcech.“ ^{ROZ6, 36-42}

Otázkou tedy zůstává, zda jedna centrální organizace může poskytovat poradenství v celém Česku a naopak zda malé regionální organizace mohou být natolik vyškoleny, aby byly schopny ve svém okolí nabízet profesionální poradenství pro oběti násilí z nenávisti, jak to navrhuje jiný respondent.

„Pokud je pošlu k organizacím, který se zabývají právním postavením těchto skupin, ze kterých ti lidé pochází, tak jim nabídnou to samý co my [základní poradenství]. Takže si myslím, že by tu měla existovat organizace, která tu bude poskytovat tohle konkrétní poradenství. A zároveň by poskytovala určitéj support dalším organizacím, aby se naučily s tím pracovat. Aby se vytvořila síť těchto specializovaných organizací v dlouhodobý perspektivě. Pak by se naučily s tím pracovat a mohly základní poradenství poskytovat samy.“ ROZ1, 105-111

Na závěr zmíním ještě návrh, který se v lehce obměněné podobě objevil u dvou respondentů. Jedná se o metodu zřizování ad hoc mezioborových týmů nebo jmenování tzv. victim officer, kteří pak převzou odpovědnost při poskytování podpory konkrétní oběti. Obě metody byly respondenty převzaty z Velké Británie.

„Speciálně třeba u projektů se snažíme o funkci victim officer, což je vlastně funkce, která je ve Velké Británii. Znamená to, že je to osoba, která zasítovává organizace, které pracují s obětí. Mapují si organizace speciálně na domácí násilí, na oběti dopravních nehod apod., a poté když přijde do poradny, tak ho buď obslouží sami, nebo ho odkáží na pracovníka, se kterým mají zkušenosti, že tam se může obrátit, když se jedná o nějaký konkrétní případ. Je tam i výhoda, že jsou tam tím pádem kratší čekací lhůty.“ ROZ12, 32-37

„V zahraničí se po takových činech aktivují ad hoc mezioborové týmy složené ze zástupců veřejné správy a NGO. To je pravděpodobně dobrá cesta. Viz Londýn a jiná místa.“ ROZ19, 27-28

Vedle návrhů na nejruznější organizační uspořádání a tematické zaměření poraden pro oběti násilí z nenávisti se samozřejmě objevily i názory, které odmítaly i samotný vznik těchto poraden jako takových. Důvodem byl většinou pocit, že není dostatek klientů, nebo že stávající případy může kompetentně vyřešit policie.

„Jak jsem říkala, v naší cílové skupině dochází více k okrádání a bití. V tomto případě pomáháme oběti nahlásit trestný čin Policii ČR, vyřídit znovu doklady. Myslím, že není potřeba, aby vznikala nová organizace. Tato problematika je v gesci Policie ČR a bylo by to dublování.“ ROZ20, 21-24

Násilí z nenávisti a domácí násilí

Několika respondenty byla zmíněna paralela mezi násilím z nenávisti a domácím násilím, která si zaslouží více prostoru. Tato podobnost se projevuje na několika úrovních. Oba typy násilí mají za prvé podobné dopady na oběti. V obou případech jsou oběti často v nerovném postavení vůči pachateli a jsou jeho potenciálním útokům vystaveny téměř neustále.

„Ale já se domnívám, že je to tak specifický problém, který potřebuje určitou adresnou specializaci na tuhle činnost. Stejně jako domácí násilí, nebo sexuální násilí, tak i tohle přináší určitý specifika.“ ^{ROZ22, 26-28}

„Teď mě napadlo, že to srovnání s domácím násilím bylo hezký, protože já jsem se na to specializoval metodicky. Policie ve vztahu k neziskovkám. Taky jsem dělal v poradně konzultanta, takže jsem s mnoha oběťmi přišel do styku. A je to skutečně podobné, protože ta oběť je pořád v tom svazku a pořád v tom jednom. A ten Rom zůstává ve společnosti pořád Romem.“ ^{ROZ15, 226-230}

V případě domácího násilí již existuje poměrně široká síť specializovaných poraden, které jsou vzorem pro některé organizace, které se chtějí zabývat poradenstvím pro oběti násilí z nenávisti.

„V ČR je dobře zvládnutá problematika domácího násilí, kdy existují desítky poraden i v regionech, ale tahle oblast je pole neorané.“ ^{ROZ22, 144-145}

Tyto organizace se především inspiřují tím, že v důsledku několikaletého procesu je dnes domácí násilí v Česku vnímáno jako vážný celospolečenský problém a že existují speciální nástroje ve formě poradenství pro jeho oběti či školení policistů, které mají tento problém řešit. Respondenti jsou si zároveň vědomi odlišného vnímání obětí těchto druhů násilí širokou veřejností: zatímco na jedné straně stojí ženy, na straně druhé jsou to Romové, drogově závislí, bezdomovci atd – skupiny, které nemají ve velké části společnosti dobrou pověst a ani zastání. Zájem veřejnosti či orgánů činných v trestním řízení na zlepšení jejich situace je u obětí násilí z nenávisti mnohem menší.

„Přijde mi to podobné, jako to bylo v případě domácího násilí, které bylo dlouhou dobu vnímáno ze strany policie a ministerstva vnitra jako něco, co neexistuje. Nebo jako něco, za co si ten napadený může vlastně sám. A vlastně jedinou cestou k tomu, aby se téma domácího násilí stalo relevantním tématem, byl tlak a úsilí nevládních organizací. Stejně tak to musí být v případě hate crime, protože jinak není možný něčeho dosáhnout. Nedá se předpokládat, že by se sám stát začal tímto zabývat, pokud tady nebude někdo vytrvale to téma řešit a mít konkrétní podklady a konkrétní důkazy.“ ^{ROZ1, 316-322}

„Třeba u domácího násilí, kde byla podpora veřejnosti, tak na to policajti slyší trochu líp, ale je to dlouhodobá změna toho nastavení mysli těch obětí. My jsme měli sedmiletý program na domácí násilí v různých strukturách a já to dávám jako dobrý srovnávací materiál, jak to dlouho trvá, i když je tam společenská poptávka, než se něco změní. Tak změnit, aby se k těm Romům policie chovala lépe, bude trvat o hodně déle. A protože policie funguje v tom prostředí kriminality, drog a podobně, tak je pro ně těžké přešaltovat na to jiné myšlení. To je doména spíš intelektuálů takhle rozlišovat. Takže tyhle společenské problémy jsou složité.“ ROZ6, 130–136

„Já funguju i v Bílém kruhu bezpečí. Když vznikal nový zákon proti domácímu násilí, tak vznikl i manuál pro policisty, zdravotníky, sociální pracovníky. A školili ty policisty. Tam to bylo ošetřeno legislativně. Bílý kruh bezpečí má velké jméno, díky tomu, že pracuje s touhle cílovou skupinou. Možná, že [policie] nás neosloví, protože nás nemaj rádi, díky tomu, s jakou skupinou pracujeme my.“ ROZ13, 318–322

Závěr

V této kapitole jsme se zaměřili na nejrůznější návrhy optimálního uspořádání poradenství pro oběti násilí z nenávisti. Respondenti na jedné straně prezentovali zkušenosti z vlastní praxe, ale také formulovali hypotetická doporučení, a to i ohledně součinnosti mezi jednotlivými složkami poradenství. Jejich vyjádření pomohla určit specifika čistě právního poradenství na jedné straně, které by mělo být racionální a neemotivní, a psychologického a sociálního poradenství na straně druhé, které naopak musí reflektovat zvláštnosti násilí z nenávisti a traumat, která může u obětí vyvolat. Významným doporučením byla nutnost navázání dobrých kontaktů mezi poradnou pro oběti násilí z nenávisti a menšími, lokálními subjekty, které mohou fungovat na jednu stranu jako důvěryhodný partner pro poškozené a zprostředkovávat klienty poradnám, na druhou stranu mohou být k dispozici i jako kontaktní místa po skončení poradenského procesu.

Mezi respondenty je velký rozdíl v míře praktických zkušeností s poradenstvím. Organizace, které se tímto tématem nezabývají, měly tendenci význam poradenství snižovat. Nedostatek klientů, kteří tuto službu vyžadují, a nejasné zaměření této služby i u samotných organizací vede k tomu, že často nepreferují vznik samostatné poradny, ale spokojily by se se začleněním poradenství pro oběti násilí z nenávisti do běžné agendy poraden.

Odlíšné vnímání různých skupin obětí násilí z nenávisti ve vztahu k jejich etnickému původu skrývá potenciál pro celospolečenskou debatu na téma strukturálního a institucionálního rasismu, která již do určité míry probíhá především v otázce posílání romských dětí do tzv. praktických, dříve zvláštních škol. V jednom z rozhovorů však došlo na tematizování snížené vymahatelnosti práva u určité národnostní menšiny, konkrétně Romů. Dominující romské téma zastihuje další projevy strukturálního rasismu, jako je např. postavení žadatelů o azyl, jejichž svobody (svoboda pohybu, míra svéprávného rozhodování) jsou i ve srovnání s jinými evropskými zeměmi bezdůvodně omezovány.

Několik respondentů poukázalo v souvislosti s násilím z nenávisti na domácí násilí a příkladnou změnu jeho vnímání veřejností, které se v minulých letech podařilo docílit. Tento proces, vedoucí k profesionalizaci policie v této oblasti a k vytvoření specializovaného poradenství, je tak inspirací pro organizace, které se snaží o podobné změny i ve vztahu k násilí z nenávisti.

Veřejné mínění a role státních orgánů

Společnost a komunální politika

Již jsme se zmínili o tom, že oběti, resp. některé skupiny obětí násilí z nenávisti jsou obecně vnímány značně negativně. Veřejnost se nechce a nedokáže vcítit do situace poškozených a vzít na vědomí, že násilí z nenávisti není záležitostí neonacistů či pravicových extremistů, ale všech občanů. Drobné urážky, nevšímavost, xenofobní vtipy – to vše vytváří klima ve společnosti, které určité skupiny občanů odsunuje na její okraj. Marginalizované skupiny jsou snadným terčem a především verbální útoky proti nim přinášejí především komunálním politikům snadné body.

„Takže to nejhorší co na tom vidím, na této problematice je netečnost veřejné správy, až tedy obráceně populistická gesta většinou představitelů komunální politiky na adresu lidí bez domova. Snahy vytlačit je někam pryč z civilizace, aby nebyli vidět, aby nepřekáželi, aby nekazili kredibilitu města, jak říkal pan primátor. Toto vidím jako problém, protože lokální politici potřebují své hlasy za 4 roky a bezdomovci nejsou voliči. Takže říkají taková slova, která si myslí, že veřejnost chce slyšet, samozřejmě ovlivňují veřejnost zase v tom negativním významu.“ ROZ10, 5-12

Toto klima ve společnosti pak samozřejmě neulehčuje práci organizacím, které pomáhají obětem násilí z nenávisti nebo sdružují příslušníky negativně vnímaných skupin.

„Co si budeme povídat, naše cílová skupina není příliš oblíbená. Ať už jsou to uživatelé návykových látek a ještě pachatelé trestné činnosti. To je vražedná kombinace. Asi by to moc nešlo slyšet, protože pro nás je primární cílová skupina uživatelé návykových látek. Ve spoustě lidí by bylo pořád to, že děláme s pachateli trestných činů a s lidma co berou drogy.“ ROZ13, 141-144

Určitá míra xenofobie a každodenního rasismu je tak společenskou normou a nevyvolá pohoršení, ani když se objeví v médiích, v projevech komunálních politiků, ale stále častěji i politiků působících na celostátní úrovni a známých osobností. Snahy o změnu této situace a především podporu osob z těchto negativně vnímaných skupin jsou samozřejmě velmi komplikované, když si uvědomíme, že je mají realizovat úředníci, kteří v mnoha případech tyto předsudky sdílejí.

Média

Média hrají v souvislosti s násilím z nenávisti paradoxní roli. Na jednu stranu se dá říct, že po dlouhou dobu se média jednoznačně stavěla na stranu poškozených a velmi negativně se dívala na neonacisty a pravicové extremisty. Ve významných případech brutálních útoků jsou schopna vyvolat velkou vlnu solidarity s obětí, jako v případě dvouleté Natálky, která utrpěla vážné popáleniny po útoku zápalnou lahví na dům romské rodiny. Především regionální a internetová média však ve svém zpravodajství, především u kriminálních případů, zdůrazňují etnicitu pachatelů, a využívají tak a stvrzují odpor vůči Romům ve veřejnosti.

„Obecně všechna média v Česku vždy odsuzovala tyto útoky. Jde ale o hlavní média. Tady se rozlišuje mezi hlavními médii a lokálními tiskovinami. Lokální tiskoviny v devadesátých letech spíše stranily těm útočnickům. Když se podíváme, jak psal Respekt o pogromech v Klatovech a Rokycanech v roce 1990, tak ten tón jeho psaní je podobný tomu, jak se píše teď kriticky. Změna přišla před devíti lety, kdy média začala být opatrná v označování, že krádež třeba udělali Romové. Ale zase mám pocit, že se to v posledních dvou letech mění. Na jednu stranu se až hystericky píše proti pravicovým extremistům, na druhou stranu se můžeme dočíst, že Romové to ukradli nebo Romové zaútočili apod.“ ROZ8, 58-64

Policie

Role policie nebyla součástí sady otázek pro aktivizační rozhovor, přestože jsme v projektové skupině o tomto tématu diskutovali a očekávali, že se v rozhovorech objeví. To se také ve velké míře stálo. Až na tři výjimky se všichni respondenti k policii vyjádřili a v naprosté většině případů negativně. Podle názoru respondentů panuje mezi jejich klienty a mezi marginalizovanými skupinami v Česku obecná nedůvěra v práci policie. Ta pramení jak z vlastní zkušenosti těchto osob, tak zprostředkovaně ze zkušenosti jejich známých. Tato nedůvěra se projevuje především tím, že oběti násilí z nenávisti se odmítají obracet s těmito případy na policii. Co je k tomu vede? „*Strach. Jejich závislost. Styl života. V případě konfliktu s nějakými skiny je to spíš nevěřičnost, že by to policie vyřešila.*“ ROZ13, 165-166

Důvody nehlášení útoků se liší případ od případu. Respondenti často zmiňují obecnou nedůvěru či rezignaci, kterou pozorují u svých klientů. „*Pokud už dojde k fyzickému napadení, tak asi nevědí, kam jít. Když už si řeknou, že půjdou na policii, tak budou pochybovat, jestli jim ta policie pomůže, jestli je nebude odrazovat od toho řešení. A vlastně neví, kam jít jinam, kde by je od toho neodrazovali.*“ ROZ14, 110-113

„*Podle mě je to nedůvěra. Jednak tam hraje roli společenský klima a taky povědomí, jak vypadá setkání s policistou. Zvlášť u lidí, který pocházejí z některých skupin, ať jsou to Romové a nebo třeba cizinci, případně homosexuálové, pokud je to na nich vidět, že jsou to homosexuálové. Je to ta zkušenost, že pokud se tito lidé obrátí na policii, tak se k němu chová jako k potenciálnímu pachateli, jestli to náhodou nebyl on, který se něčeho dopustil nebo jestli to nebyl on, kdo zavinil, že došlo k tomu útoku, že byl prostě tím iniciátorem...*“ ROZ1, 197-202

Způsobeno je to i neochotou či nemožností policie se případům těchto klientů věnovat. Nejedná se zde jen o případy násilí z nenávisti, určitá míra nedůvěry v policii panuje také v široké veřejnosti např. u majetkových trestných činů.

Nejde jen o příliš práce, kvůli níž se policisté někdy pokoušejí z jejich pohledu nevýznamné případy smést ze stolu. Velká část kritiky byla respondenty zdůvodňována nezájmem policie, neschopností vcítit se do situace oběti. Zde přitom není vyžadována žádná speciální kvalifikace, např. v oblasti psychologie, ale obyčejný lidský přístup a slušné chování. V některých případech hrubé chování jednotlivých policistů dokonce vede k vyhocení situace.

„*Vždycky je to o nějaký důstojnosti a normálním jednání. Pokud policista používá dvojsmysly, tak jim to pořád šrotuje v hlavě, protože jsou paranoidní. Takže by stačilo dodržet základy slušného chování. Stačí a fungují.*“ ROZ13, 311-313

Respondenti nám dokonce líčili další případy, kdy se jednotliví policisté dopustili jednání, které by se dalo minimálně označit za šikanu, v některých případech i za ublížení na zdraví. Udivující na tom je záměrnost a plánovanost těchto činů, která se dá vysvětlit rasistickým zaměřením jednotlivých policistů. Setkáváme se tak s typickým motivem násilí z nenávisli, tedy s přesvědčením, že někteří lidé jsou méněcenní, což ospravedlňuje na nich spáchané násilí. Po těchto zkušenostech je nedůvěra v policii pochopitelná. Policisté zneužívali své postavení, což jejich obětem bralo jakoukoliv možnost se bránit.

„To bylo před rokem, kdy tady byl boom s městskou policií, která tady dělala šílený věci. Nevěděli jsme, jak to pořádně řešit. Vždycky to bylo slovo klienta proti slovu policie a tam řešení není. A pak jsme zvažovali nějaký jednání s radnicí a s městem...“ ROZ13, 48–50

„To, co nedokážu pochopit, je, proč je kontrolují v noci v nějakém přístřeší třeba po dvou hodinách, aby se nevyspali, aby z toho místa vypadli. [...] Do toho ti lidi nejdou, protože jsou si i vědomi, že porušují vyhlášku zákaz stanování. Takže těžko by nahlašovali, že je na ně ten strážník vulgární, polívá je vodou, proříznul jim stan a podobně. Takže se dějí věci spíš nehumánní. Takže kde není žalobce, není soudce. Vypovídací hodnota tady těch lidí je taky hodně malá, mají často i něco upito, takže ani neví, kde se to odehrálo.“ ROZ10, 131–136

Pokud ponecháme stranou výše zmíněné případy, které by se měly vyšetřovat jako trestné činy policistů vůči konkrétním poškozeným osobám, dá se v jednání policistů objevit i určitá logika vyplývající ze strukturálního nastavení celého systému vyšetřování trestné činnosti. Policista je hodnocen podle vyřešených případů. Jelikož je rasistický nebo podobný motiv spíše komplikací při jeho práci, protože je často velmi těžké ho dokázat, snaží se přesvědčit poškozeného, že nemá smysl daný čin vůbec oznamovat. A pokud už na tom poškozený trvá, nezajímají se policisté o ideologické motivy tohoto činu.

„U těch policistů hraje důležitou roli i to, jestli oni si řeknou, že to odhalí jako rasový čin anebo jestli to bude nejasný. Spíš se kloní k tomu nejasnému, protože teď je tlak zvrchu, že musí být objasněná rasově motivovaná činnost. A za objasněnost těchto činů jsou motivováni a to je chyba toho čárkového systému. Takže dobrý policista není ten, který má přehled o tom, jestli se chystá nějaký takový koncert a nahlásí to, ale dobrý je ten, který má nejvíc čárek za odhalení pachatelů. Pro ně je nejlepší sebrat někoho opilého na fotbale, protože to je ta čárka. Ve chvíli, kdy je případ nejasný a oni neví, jestli ho vyřeší, tak se to budou snažit vyšetřovat jako nerasový trestný čin, aby neměli tu kolonku neodhaleno. Když to bude jasný, tak to tam rádi dají, že se jedná o rasově motivovaný trestný čin, protože za to budou pochválený.“ ROZ8, 95–103

Vedle množství negativních případů však musíme zmínit i některé příklady pozitivního chování policistů, nebo spíše diferencovanějšího pohledu.

„TAZ: Člověk, se kterým jsem mluvil, mi říkal, že pokud někdo přijde na policii třikrát jako pachatel a počtvrté jako oběť, tak se s ním stejně zachází jako s pachatelem. Dá se to předpokládat i tady?

RESP: Myslel jsem si to taky, ale teď už si to nemyslím. Spíše jsem přesvědčen o tom, že to záleží na konkrétním člověku. U té místní policie slouží hodně kluků z okolních vesnic, které my známe.“ ROZ2, 182-185

Tři respondenti také upozornili na to, že chování policistů je profesionálnější, když se podíváme na vyšší úroveň policejních struktur.

„Mám teď zkušenost u jednoho klienta s policií, kdy si myslím, že to vyšetřování bylo hned ze začátku špatně vedený. Pak to přešlo na kriminálku a tam už mi přišlo, že to berou poměrně vážně.“ ROZ16, 12-14

Stát

Nedůvěra ze strany obětí se netýká jen policie, ale obecně všech státních orgánů, neboli „systému“. S odmítnutím, nepochopením či odporem se setkávají všude. A když se pak situace vyhroť v podobě nějakého fyzického napadení, nemají pocit, že by měl někdo zájem jim pomoci. *„Nedůvěra k tomu systému. Mě teď napadá, jak o tom mluvím, že oni si říkají: ‚Proč mně, fetákovi, by měli pomáhat.‘ Když ten klient přijde na tu policii (řada našich klientů je už profláklá – pohybují se ve městě na frekventovaných místech), tak maj strach. Naši klienti kolikrát neřeší svoje trestní stíhání, neřeší doklady.“* ROZ13, 167-170

Právě v případech, kdy se tyto osoby stávají oběťmi kriminality kvůli své marginalizaci, a nedá se tedy hovořit o násilí z nenávisti, je tato dlouhodobě pěstovaná nedůvěra v „systém“ překážkou v tom, aby nárokovaly svá základní práva. *„Jsou to závažný věci. Třeba znásilnění... Nejsme schopni s těma holkama hnout, aby to šly nahlásit.“* ROZ13, 171-172

Tato nedůvěra ve vše oficiální má často své kořeny ve vlastní zkušenosti těchto osob, která byla formována po desítky let a nebude jednoduché ji v krátké době změnit – pokud je to vůbec možné.

„Oni mají obecně nedůvěru k psychologům a terapeutům, protože většina klientů prošla léčebným zařízením v Bílé Vodě, což je psychiatrická léčebna, nebo byli v nějakém jiném zařízení nebo ve výkonu trestu a mají obecně nedůvěru k doktorům a těmto lidem. Terapeutka, která s námi spolupracuje, se snaží tuhle věc odbourávat. Zatím se to daří, ale těch klientů je málo, kteří s ní spolupracují. Možná je to skupinka deseti lidí.“ ROZ2, 74-79

Řešení strukturálních problémů: prevence a vzdělávání

Veřejné kampaně

V Česku je rozvinuta dlouhá tradice veřejných kampaní k nejrůznějším tématům, tradici mají i kampaně bojující proti pravicovému extremismu. Charakteristickým momentem těchto kampaní je zesměšňování příslušníků a sympatizantů těchto uskupení a (neo) nacistické ideologie. Příkladem je třeba známá kampaň *Be kind to your local nazi*. Problémem však je, že tyto kampaně se nijak nezabývají zobrazovanou ideologií a nenabízejí žádnou alternativu. Jejich cílem je pouze zmenšit atraktivitu těchto uskupení pro potenciální příznivce mezi mladými lidmi. Možná i proto se v odpovědích respondentů objevil požadavek veřejných kampaní, které by mohly fungovat jako prevence násilí z nenávisli. „*U nás ta osvěta, to by byly asi nejlíp uvolněné peníze.*“ ^{RO24, 158} Jako pozitivum můžeme vidět, že se respondenti zamýšleli nad tím, jak by taková kampaň mohla vypadat a jaké další aktivity by ji měly doprovázet.

„*Já bych řekl, že by se to mělo rozdělit na více částí. Ukazovat dobré příklady, co se kde podařilo, nebo jak běží kampaň v televizi, Nemyslíš, zaplatíš'. Mělo by se to dělat i formou seminářů nebo školení pro úředníky, pro učitele, aby se to dostalo i k odborné veřejnosti, protože i mezi pedagogy a úředníky nejsou všichni lidi na takové výši, aby to z nich nečišelo. Nebo určitě i mezi politiky, kampaň bych nezacílil jedním směrem, jen články nestačí, chce to udělat dlouhodobou kampaň, jenže to chce peníze.*“ ^{RO24, 53-58}

„*Přesně tak. To by mělo být proní. Proně má být zostuzující veřejná diskuse, kdy se těm lidem řekne, že jsou úplný póvl, spíš vtipně. To Češi dřív uměli. Umíme se vysmát Kateřině, že neví, co je biomasa, ale náckům se vysmát neumíme. Je potřeba mířit na tu populaci, nemůžete mít jen expertní skupinku, která dělá rešerše. Vedle toho by měl být někdo, kdo mluví k těm lidem.*“ ^{RO26, 231-234}

„*RESP1: Já bych chtěla zlepšit ten status těch uživatelů. A to by potom mělo i návaznost na ty útoky. Ale i to je cílem naší organizace. Informovat pravdivě o užívání, o závislosti a o těch lidech i v pozitivním slova smyslu. Ať už je to o oslovení. Neříkáme jim narkomani ani fetišáci, ale uživatelé návykových látek.*“

„*RESP2: Já to mám stejně. Pokud by se změnilo veřejný mínění, snížila by se i jejich diskriminace. Dala bych za úkol každé sociální pracovníci alespoň jednou nás navštívit. I policistům.*“ ^{RO213, 283-289}

Vzdělávání odborných pracovníků a spolupráce s úřady

Vedle celorepublikových kampaní je pro respondenty důležitá i každodenní činnost zaměřená navenek a přispívající k odstranění předsudků vůči klientům těchto organizací. Pozitivním rysem je zde opět důraz na systematickosti těchto aktivit a vědomí nedostatečnosti jednorázových aktivit.

„Dala bych za úkol každé sociální pracovníci alespoň jednou nás navštívit. I policistům. [...] My bysme je rádi vzdělávali, jak s těma lidma jednat. Teď plánujeme den otevřených dveří v rámci týdne pro duševní zdraví. Plánujeme pozvat policisty. My už jsme je tady měli, policajty přímo z protidrogovky. A byl to příjemný rozhovor. Dokonce se nás i ptali, jestli ty klienty pořád někdo mlátí. My totiž policisty nepouštíme dovnitř. Takže oni mají hodně fantazie, co se asi děje za těma dveřma.“ ROZ13, 288–294

„Pokud je nějaká akce ve městě, tak se toho účastníme. Máme tam stánek, kde prodáváme výrobky, co tu ženské udělají. Máme dny otevřených dveří. Měli jsme fotbalový turnaj, kterého se účastnili policisti i úředníci z města. To jsou dobré věci, které ukazují, že jsme všichni stejní. Většina našich fotbalistů byla tvořena Romy. Takhle neformálně se setkávat je velice významná věc.“ ROZ2, 119–122

„Samozřejmě by pomohlo, kdyby pedagogové přijali tu odpovědnost případy řešit. Pokud před tím zavřou oči nebo to zametou pod koberec, že děti někdo fyzicky nebo slovně napadá, tak příště ten agresor udělá totéž. My se věnujeme i multikulturní výchově mládeže a pořádáme semináře i na školách. A právě z těchto seminářů jsme poznali, který školy se věnují multikulturnímu vzdělávání a vedou ty žáky k tomu. Tam pak to prostředí je lepší. Myslím, že je to na tom řediteli a na těch pedagogích. Tak, kde ty pedagogové jen přišli a řekli: Tady máte přednášku, tak něco řekněte, my si zatím sedneme a něco uděláme,‘ tak tam byli žáci neukázněný a vyskytovalo se tam hodně negativních názorů.“ ROZ11, 199–206

Prevence na školách se zdůrazňuje nejen v souvislosti s narkomany, Romy a cizinci, ale například i ve spojení s násilím vůči osobám s odlišnou sexuální orientací: *„Napadá mě jedna věc. To, co řešíme na výboru pro sexuální menšiny, že je potřeba zintenzivnit nějakou osvětu na školách. Doteď nebyl pro to věnován prostor nebo speciální činnost v tom [nesrozumitelné] nebo v občanském sektoru, je potřeba, a i se děje, řešit tu otázku diskriminace, šikany na úrovni konkrétních škol, kde naráží gayové a lesby v období svého coming-outu na nenávisť nebo nepochopení. Tyhle případy nemáme podchycené, protože ty lidi se tomu řešení nevěnují, protože jsou ještě ve fázi, kdy řeší ten svůj coming-out a osobní věci a nedokážou se s tím víc vypořádat. Tam chybí přehled a možnost nějak tyhle věci řešit.“* ROZ18, 235–241

Nejde však pouze o vzdělávání žáků, ale především o školení pro učitele, školské psychology nebo sociální pracovníky, aby sami s touto problematikou uměli zacházet. Právě toto povzdechnutí, že u sociálních pracovníků, policie, úředníků atd. chybí dostatek empatie a nepredsudečný přístup k těmto klientům, se vine všemi rozhovory jako červená nit. Proto kladou respondenti velký důraz na nutnost dalšího vzdělávání těchto pracovníků. Jejich často neadekvátní jednání je podle jednoho respondenta jen důsledkem nálady ve společnosti.

„Spíš si myslím, že je třeba změnit veřejné mínění. To je hlavní problém. Protože jestli je takhle zdeformované veřejné mínění, tak potom takhle jednají soudy, policie, úřady.“ RO210, 60-61

Práce s pachateli

Prostor pro změnu názorových postojů je podle jiného respondenta i v soudnictví – jako právník kritizuje ukládání trestů odnětí svobody za verbální trestné činy namísto trestů alternativních. Tresty odnětí svobody nijak nenahrazují psychologickou práci s pachateli a nevedou viníky k reflexi svých činů.

„Jde mi o to, aby za to člověk neseděl. Měl by dostat takový alternativní trest, který ho přivede k rozumu. Aby se s ním psychologicky pracovalo. V Německu takové programy jsou. U nás nemáme takové programy ani ve společensky přijatelnějších věcech. Třeba u domácího násilí taky nejsou programy pro ty pachatele. Jsme jako prvobytně pospolná společnost a nemáme spoustu preventivních nástrojů. To že pak soudce, který si bude chtít udělat jméno, mu dá tři roky nebo rok a půl, mi přijde hrozný. I když řekne takovouhle debilitu a může to vést k tomu, že získá procenta při volbách. Jsem prostě proti justici toho starýho stylu, kdy se za všechno dávají flastry, i když podmínky. Podporuji restorační spravedlnost, ale to je zase na desítky let, aby lidi pochopili, že jim to může něco přinést.“ RO26, 222-229

Rozšíření vysokoškolské výuky

V oblasti násilí z nenávisti se jako naléhavý problém pocituje chybějící odborná diskuse. Několik respondentů zmínilo svou snahu o realizaci některých strukturálních změn. Především se jednalo o rozšíření vysokoškolské výuky o téma násilí z nenávisti a zacházení s jeho oběťmi. Nejde o otevření nového studijního oboru, ale kurs nabízený studentům různých oborů, vždy koncipovaný s ohledem na specifika daného studia. Právníci by se tak setkali s případy zastupování poškozených násilím z nenávisti, studenti psychologie by se seznámili se specifiky těchto traumat, a podobně to platí i pro studenty sociální práce, žurnalistiky atd. Žádnému z respondentů se však zatím nepodařilo s podobným návrhem uspět. Tyto návrhy se netýkají jen výuky, ale i praktického zapojení studentů do konkrétní podpory formou praxe v neziskových organizacích.

Závěr

Téma prevence nebylo součástí sady otázek pro aktivizační rozhovor. Respondenti se k němu vyjadřovali, protože ho považovali sami za důležité, čímž se do určité míry zvyšuje jeho význam. Prevence zahrnuje z pohledu těchto organizací především aktivity podporující změny veřejného mínění o rizikových skupinách obyvatelstva, jež jsou častým terčem násilí z nenávisti. Cílem preventivních aktivit je zlepšení image menšin, které tvoří klienty dotazovaných organizací. Tyto aktivity mají být zaměřeny na širokou, ale též cíleně na odbornou veřejnost. Mediálními aktivitami, např. formou spotů zesměšňujících neonacisty, lze dosáhnout jen dílčích výsledků. Důležitější jsou však semináře a další vzdělávací aktivity pro odbornou veřejnost – učitele, sociální pracovníky, policisty či úředníky – neboli takzvané multiplikátory. Oni jsou ve své profesi v kontaktu s lidmi a mají v moci násilí z nenávisti předcházet, nebo obětem násilí pomoci, jejich situaci lépe zvládnout, nebo ji alespoň nezhoršovat.

Neziskové organizace často představují obrovský zdroj zkušeností a praktických, ale i teoretických znalostí, které mohou být pro policisty, úředníky, samosprávu velmi přínosné. V poslední době vzrostla veřejná aktivita některých neonacistických uskupení, což vedlo k sepsání nejrůznějších manuálů, především pro úředníky, pod jejichž zodpovědnost spadají veřejná shromáždění. Právě ve spolupráci nestátní a státních organizací spočívá velký potenciál pro změnu stávající situace. Je ovšem zapotřebí překonat pochyby vůči druhé straně, jež konstruktivní spolupráci často brání.

Shrnutí závěrů

Během rozhovorů, které byly v rámci tohoto průzkumu uskutečněny, se objevilo obrovské množství témat, která by stála za zmínku. Předcházející analýza je pokusem postihnout ty nejdůležitější aspekty spojené s násilím z nenávisti v Česku a také společenský a politický rámec, ve kterém k tomuto násilí dochází.

Jedním z našich hlavních cílů byla identifikace skupin, které se reálně stávají obětí násilí z nenávisti v Česku. Prostřednictvím e-mailového dotazníku i formou aktivizačních rozhovorů se nám podařilo oslovit široké spektrum organizací a jednotlivců, kteří zastupují všechny skupiny zmiňované v tradičních definicích násilí z nenávisti. Z jejich výpovědí je zřejmé, že se všechny tyto skupiny, i když v odlišné míře, opravdu stávají oběťmi násilí z nenávisti. Forma průzkumu nám samozřejmě nedává možnost generalizace, přesto můžeme učinit několik důležitých závěrů. Nejdůležitější a také očekávaný je ten, že nejčastěji postiženou skupinou jsou v Česku Romové, především pokud jde o verbální násilí, běžně i mediálně zprostředkované. Znepokojivá je míra fyzického násilí vůči lidem bez domova.

Vzhledem k naprosto nedostatečnému komplexnímu monitoringu násilí z nenávisti není v Česku nikdo schopen poskytnout spolehlivá čísla o počtech případů a o konkrétních obětech násilí z nenávisti. Většina lidí, kteří se zapojili do rozhovorů, očekávala, že náš průzkum bude schopen tato čísla poskytnout. To však nebylo možné a ani to nebylo naším cílem. Nikdo z respondentů nemá taková data, která by umožňovala spolehlivý odhad míry ohrožení jednotlivých skupin. To neznamená, že se žádná organizace nezabývá monitoringem násilí z nenávisti v Česku. V naprosté většině případů se však jedná o nesystematické, spíše náhodné shromažďování určitých dat, ať už z médií, nebo naopak v nejbližším okolí respondentů.

Respondenti v rozhovorech poskytli podrobný popis svých praktických zkušeností z práce s oběťmi násilí z nenávisti. Zároveň se zamýšleli nad možnou podobou profesionálního poradenství pro oběti, jelikož jen minimum z nich se takové činnosti již dnes věnuje. Velkou roli hrála především nutnost navázání kontaktů s dalšími partnery i na regionální úrovni, především s cílem dozvědět se o konkrétních případech, kontaktovat potenciální klienty a spolupracovat s místními organizacemi za účelem jejich podpory. Významným tématem rozhovorů byla nutnost financování profesionálního právního poradenství, které současní aktéři v Česku postrádají. Na druhé straně se během rozhovorů ukázalo u některých respondentů i určité podceňování psychologického poradenství.

Dalším cílem bylo postižení společenského a politického rámce v Česku. Proto byly mezi respondenty také osoby z akademického prostředí či osoby obeznámené se situací v médiích nebo státní správě. Jednoznačně se ukázalo, že násilí z nenávisti není individuální problém, tedy konflikt mezi obětí a pachatelem, ale problém celospolečenský. Poradenství pro oběti tohoto typu násilí je nezbytnou součástí řešení tohoto problému a může být velmi důležitou podporou pro poškozené, nemůže však změnit nic na jeho příčinách. Násilí z nenávisti je v Česku stále vnímáno především pouze ve spojení s pravicovým extremismem. Chybí tak veřejná diskuse na téma každodenního rasismu a diskriminace jak na úrovni politické, tak v médiích, školách, na pracovištích atd. Obrovská mediální prezentace případů brutálního fyzického násilí na úkor obvyklých, nespektakulárních, nicméně alarmujících projevů běžně rozšířeného odporu vůči některým skupinám obyvatelstva, toto „zextremizované“ vnímání násilí z nenávisti ještě podporuje.

Možná

i oni?

fotografie: Marcel Rozhoň

Cyklus fotografií Marcela Rozhoně vznikl v rámci Kampaně proti rasismu 2009 Úřadu vlády ČR. Fotografie zástupně zobrazují představitele a představitelky skupin ohrožených násilím z nenávisti. Byli vybráni náhodně a nikdo z nich nebyl fyzicky napaden z důvodu svého etnického či národnostního původu, barvy pleti, víry, příslušnosti k subkultuře, skutečnosti, že jsou bez domova či sexuální orientace. Každý z nich má své naděje a sny, přesto se mohou kdykoli stát obětí iracionální nesnášenlivosti, která jejich usměvavé tváře změní k nepoznání.

Fotografie jsou doplněny informace ze Sčítání lidu vedeného Českým statistickým úřadem v roce 2001, z Evidenčně statistického systému kriminality, www.holocaust.cz, výzkumu Olgy Pechové Diskriminace na základě sexuální orientace a poznatků In IUSTITIA, o. s.

Zuzka je porodní asistentka.

„Dělám to, co jsem si vždy přála – pomáhat dětem na světě.“

Česká společnost je z historických a politických důvodů etnicky, národnostně a nábožensky homogenní. Češi, Moravané a Slezané tvoří 94 procent obyvatelstva, 62 procent lidí je bez vyznání. Některá ustanovení trestního zákoníku chránící před propagací fašismu byla přijata již před druhou světovou válkou. Antidiskriminační směrnice byla v Česku provedena zákonem nejpozději ze států Evropské unie. Napadení z důvodu české národnosti oběti se stávají výjimečně, policie v roce 2009 registrovala šest verbálních útoků.

Tomáš se žíví jako novinář a ve své profesi je perfekcionista.
„Přál bych si, aby česká média lépe a vyváženěji informovala o Romech.“

Tři sta tisíc Romů představuje největší českou etnickou menšinu. Soužití s majoritou je problematické. Na území Česka se nachází tři sta převážně romských sociálně vyloučených lokalit, v nichž žije až 80 tisíc Romů. Dlouhodobá diskriminace ve vzdělávání, bydlení a zaměstnání v některých případech pouze předznamenává mnohem závažnější konflikty. Oběťmi násilí z nenávisti se Romové stávají procentuálně nejčastěji. V roce 2009 bylo podle oficiálních statistik spácháno 47 útoků, včetně pokusu o vraždu, motivovaných nenávistí vůči Romům. Většina útoků zůstává policii neoznámena.

Lu by chtěla být doktorkou a svým vietnamským rodičům se narodila v Česku. „*Že vypadám jinak? Klukům se to moc líbí.*“

Šedesátitísícová vietnamská komunita nemá v České republice postavení národnostní menšiny, neboť českých občanů vietnamského původu vyvíjejících aktivitu k uznání za národnostní menšinu je minimum. Úspěšné integraci brání jazyková a kulturní bariéra i oboustranná nedůvěra a nepochopení. Cílem útoků z nenávisti se Vietnamci stávali již z kraje 90. let, oficiální zdroje hovoří o šesti útocích za prvních šest měsíců roku 2010 směřovaných vůči Asiatům. Číslo však může být vzhledem k uzavřenosti komunity několikanásobně vyšší.

Václav pracuje jako truhlář.
„Co mi umřeli oba rodiče, to mám s Bohem na štíru.“

Česká židovská komunita je plně integrovaná. Šoa přežila pouze osmina českých Židů, 70 tisíc lidí bylo zavražděno. Antisemitské útoky mají v současnosti podobu popírání holocaustu, útoků na majetek nebo verbálních incidentů. Projevy antisemitismu jsou částečně podmíněny bezpečnostním vývojem v Izraeli. Útoky směřované vůči židovské komunitě žijící v Česku nejsou páčány islamisty. Podle policejních statistik došlo v prvních šesti měsících roku 2010 k 7 útokům směřovaným vůči Židům z celkových 115.

Markéta a Hanka žijí spolu.
„To Hanka si mě vybrala, já jsem dost stydlivá.“

Registrované partnerství mohou gayové a lesby uzavřít v Česku od roku 2006. Pětatřicet procent gayů a leseb se u nás stalo v posledních pěti letech obětí obtěžování nebo verbálního incidentu z důvodu své sexuální orientace. Čtrnáct procent gayů bylo napadeno fyzicky, žádné z fyzických napadení se nestalo předmětem policejního vyšetřování. Platný trestní zákoník nezná motivaci nesnášenlivostí vůči jinému z důvodu jeho sexuální orientace nebo identity.

Yousef se narodil v Alžírsku, v Česku žije 28 let.
„Nikdy jsem si v Čechách nepřišel jinej, vlastně bez problémů.“

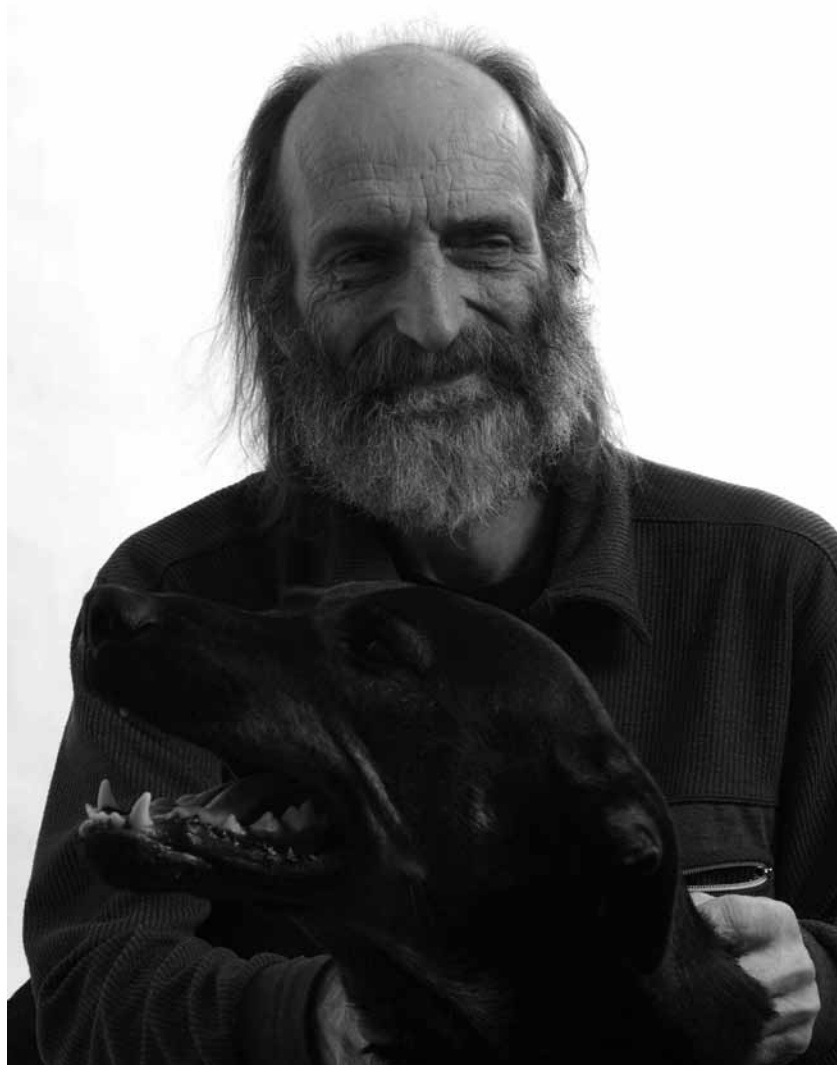
Oficiálně v Česku žijí necelé čtyři tisíce muslimů. Míra islamofobie je v porovnání s ostatními zeměmi zejména západní Evropy minimální, v roce 2009 oficiálně došlo k pouze jednomu útoku. Muslimské církevní organizace nejsou ve srovnání s většinou ostatních církví plnoprávné, neboť zatím nesplnily podmínku dvou promile zletilých věřících žijících na území českého státu. V roce 2006 bylo pro odpor veřejnosti upuštěno od stavby mešity v Teplicích.

Lucie se po studiu na gymnáziu žíví jako servírka.
„Žíju si, jak chci, a že občas někoho popudí můj zevnějšek? Jeho problém.“

Mládežnické subkultury představují širokou škálu skupin lišících se vizuálním stylem, hudbou a hodnotami, které společně vyznávají. Alternativní mládež je jedním z tradičních cílů útoků představitelů krajní pravice. Množství incidentů lze však vzhledem k vysoké latenci kriminality směřované vůči subkulturám obtížně stanovit. V řadě případů nabývají útoky extrémních podob, v roce 2008 byl například ubodán SHARP skin J. K.

Honza vystudoval matematicko-fyzikální fakultu, neúspěšně podnikal a nyní žije na ulici s **Kudlou**.
„Nějak žiju, brzy bych snad měl dostat práci na vykopávkách.“

Lidí bez domova žije v Česku přibližně deset tisíc. Oběťmi různých forem trestné činnosti se stávají relativně často, téměř čtyřicet procent bezdomovců bylo fyzicky napadeno, polovina z nich opakovaně. Brutalita útoků směřovaných vůči lidem bez domova je zarážející. Posledním známým napadením je žhářský útok v Orlové.

Studie k násilí z nenávisti a jeho obětem

Jak chránit před násilím z nenávisti

Klára Kalibová

Komentář k platnému právnímu stavu

Vztahy mezi různými lidskými skupinami jsou vždy do určité míry zatíženy představami o charakteristice druhých. Sociální smír mezi lidmi odlišné kultury, jazyka, etnicity, náboženství, sexuality, zdravotního stavu a sociálního postavení je křehký, lze jej jen obtížně udržet a velmi jednoduše a na dlouhou dobu zničit.

Násilí z nenávisti není fenoménem posledních třiceti let, jak se o něm zpravidla s oblibou hovoří, není ani výsledkem genocid dvacátého století. Nelze o něm kvalifikovaně říci, že narůstá nebo klesá, neboť neznáme bod nula, od kterého bychom jej začali kvantifikovat. Můžeme identifikovat meziročný rozdíl, současně však musíme vzít v potaz vysokou latenci kriminality motivované nenávistí (data sbírají orgány činné v trestním řízení) i násilí z nenávisti neoznámeného policii (data neuceleně sbírají nevládní organizace). Je možné pouze tvrdit, že násilí z nenávisti tu je, a zamýšlet se na tím, zda a v jaké míře je poskytována ochrana obětem, trestání pachatelé a preventovány útoky.

Tématika násilí z nenávisti se téměř současně začíná objevovat ve Spojených státech a Evropě, jakkoli Spojené státy ji uchopily komplexněji a termín hate crime pochází z pera amerických legislativců. Východiskem pozornosti věnované násilí motivovanému především rasovou, ale také náboženskou či národnostní nesnášenlivostí bylo období hnutí za občanská práva (Civil Rights Movement), kdy úsilí o rasovou desegregaci a emancipaci Američanů jiné barvy pleti provázely útoky bílých rasistů. Skupiny sociologů/žek zabývajících se soužitím menšin popisují na jedné straně specifickou násilí z nenávisti, na druhé straně potřebu zvýšené ochrany obětí tohoto násilí. Současně poukazují na obtížnost prosazení konceptu násilí z nenávisti a zakotvení odpovídající úpravy na zákonné úrovni za situace, kdy osoby ohrožené tímto násilím jsou politicky a sociálně marginalizovány a obtížněji tedy prosazují svoje zájmy. Legislativně je ochrana před násilím z nenávisti poskytována postupně, poprvé je termín oficiálně použit v roce 1985 na slyšení Kongresu k problematice zločinů z nenávisti. V současné době je v USA ochrana před trestnou činností z nenávisti zakotvena na federální i státní úrovni, míra ochrany se liší.

Jakkoli se v Evropě o násilí z nenávisti začíná intenzivněji hovořit až v 90. letech 20. století, pod vlivem rozvoje poznání ve Spojených státech rozeznávají právní řády evropských zemí ochranu před národnostní, rasistickou, náboženskou a etnickou záští již mnohem dříve, a to nejen v důsledku nacistického a stalinistického genocidia². Uchopení problematiky se liší stát od státu. O harmonizaci legislativy a zlepšování praxe při objasňování a rozhodování případů s motivem nenávisti nebo předsudku usiluje Evropská unie prostřednictvím Agentury pro základní lidská práva³, mezinárodní Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě/Úřadu pro demokratické instituce a lidská práva (OSCE/ODIHR)⁴ či nevládní Evropské sítě proti rasismu (ENAR).⁵

2 Například v Československu je ochrana před podněcováním k národnostní a podobné zášti zakotvena již před II. světovou válkou.

3 The European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), http://fra.europa.eu/fraWebsite/about_fra/about_fra_en.htm

4 Office for Democratic Institutions and Human Rights, www.osce.org/odihr/item_11_16251.html

5 European Network Against Racism, www.enar-eu.org/Page_Generale.asp?DocID=15278&langue=EN

Násilí z nenávisti a trestné činy z nenávisti

Na začátku uvědomění si problému je jeho pojmenování. Problém přitom nevytváříme, pouze jej zhmoťujeme ve světě, ve kterém již beztak je přítomný. Dáváme si možnost se k němu vztáhnout, zkoumat jej, zaujímat k němu postoj, přijímat účinná opatření. V tomto textu a výzkumu, který napsání textu předcházela, užíváme dva základní termíny – násilí z nenávisti a trestná činnost z nenávisti. Rozdíl mezi pojmy spočívá na jedné straně v intenzitě útoku – násilí z nenávisti nedosahuje takové intenzity, která by konstituovala trestný čin a zároveň vyžadovala ochranu trestněprávní sankcí –, na druhé straně v legislativním pojetí jednotlivých států – pojetí trestné činnosti z nenávisti závisí na vnitrostátní (byť například evropsky harmonizované) úpravě: trestný čin z nenávisti podle trestního práva jednoho státu může být současně pouhým incidentem z nenávisti, tedy legálním jednáním, podle práva druhého státu. Domníváme se, že termín **násilí z nenávisti** umožňuje v odborné debatě zaměřit se na širokou škálu problémů na straně oběti, pomáhajících profesí, pachatelů, institucí prevence, orgánů činných v trestním řízení i orgánů státu. **Násilí z nenávisti** tak chápeme jako širokou škálu jednání motivovaného skupinovou nenávistí, které v některých případech může dosáhnout intenzity trestného činu.

Z tohoto hlediska je nutné zvýšenou pozornost věnovat i jednáním, která sice, z důvodu subsidiarity trestněprávní represe, jako trestnou činnost označit nelze, ale jsou natolik rušivá, že ovlivňují společenské vztahy mezi různě definovanými sociálními skupinami. Pokud bude takovým jednáním věnována dostatečná preventivní pozornost, může dojít k pozitivnímu ovlivnění míry kriminality z nenávisti.

Pokud bychom měli užívat skutečně přesný termín, který by vystihoval podstatu předsudky motivovaného násilí, museli bychom přistoupit ke kostrbatému, dlouhému a z těchto důvodů stěžejí uživatelnému spojení *násilí motivované předsudky nebo nenávistí vůči jednotlivci z důvodu jeho skupinové charakteristiky*. Definice obsahuje terminologicky významné prvky:

násilí – předsudek/nenávist – jednatel – skupina

V prvé řadě se jedná o násilí (violence), tedy ne nutně trestný čin (crime). Incident může nabývat podob fyzického (brachiálního), verbálního nebo psychického násilí různých forem a různé škály závažnosti. Konkrétně může jít o vyhrožování, zastrašování, vydírání, nadávky, graffiti, fyzické napadení, sexuální napadení, žhářské útoky, bombové útoky a útoky na majetek. Vždy závisí na právní úpravě konkrétního státu, zda bude násilí z nenávisti současně považováno za trestnou činnost z nenávisti. Nejzřetelnější odlišnost je z tohoto hlediska mezi pojetím verbálního násilí v Evropě a Spojených státech, kdy verbální násilí z nenávisti (hate speech) není v USA až na výjimky, kdy nabývá podob bezprostředních hrozeb násilím, trestněprávně postižitelné. Naopak historicky a kulturně podmíněná evropská zkušenost se promítá do legislativy různě koncipovaným zákazem jednání spočívajícím v hanobení některé skupiny obyvatel, podněcování k nenávisti vůči této skupině, propagaci či vyjadřování sympatií s některým nedemokratickým hnutím, veřejným nošením symboliky těchto hnutí a dalších.

Specifičnost násilí z nenávisti, současně i trestné činnosti z nenávisti, spočívá v **motivů útočníka**. Hlavní pohnutkou útočících bývá **předsudek** (bias), nebo dokonce **nenávist** (hate). Předsudek může být definován jako „*odvratný nebo hostilní postoj vůči osobě, která náleží skupině, jednoduše proto, že náleží této skupině, a proto se předpokládá, že má závadné kvality připisované této skupině*“⁶. Na Allportově škále pak za určitých podmínek může předsudek vyústit v jednání spočívající jednak ve verbálních, jednak ve fyzických útocích.

Předsudek nebo nenávist směřuje k některé, určitým znakem **charakterizované sociální skupině** (social group status). Útočník zpravidla zástupně napadá jemu zcela neznámou osobu nebo její majetek, symbolicky tak útočí na jednotlivce pro jeho skupinovou identitu, nebo si svoji oběť kvůli sociální skupině vybírá, protože u ní předpokládá jednodušší provedení útoku. Jednotlivým znakem skupiny osob může být jejich domnělá nebo skutečná příslušnost k některé rase, etnické nebo národnostní skupině, věk, zdravotní stav, sexuální orientace nebo identita, víra, vyznání nebo skutečnost, že osoba je bez vyznání, příslušnost k sociální skupině, subkultuře nebo jiným podobným způsobem vymezené skupině osob.

Trestné činy z nenávisti (hate crimes) zahrnují taková jednání, která naplňují skutkovou podstatu některého trestného činu a jsou motivovány nenávistí, resp. předsudkem. Motiv (pohnutka) jen zřídka kdy charakterizuje přímo skutkovou podstatu trestného činu⁷, u trestné činnosti z nenávisti je naopak jejím typickým znakem. Současně bude vždy záležet na právní úpravě konkrétního státu, resp. úvaze zákonodárce, kterým skupinám definovaným některým z výše uvedených znaků přizná zvláštní ochranu legislativou.

6 Allport, G. W.: *The nature of prejudice*. New York, Addison-Wesley, 1954.

7 Solnař, V., Fenyk, J., Čiřařová D., Vanduchová M.: *Systém českého trestního práva*. Praha, Novatrix, 2009. s. část II: 327.

Pro problematiku zahrnující širokou škálu jednání motivované ho předsudky či nenávisti není v českém prostředí dostatečně vyvinut terminologický aparát. Pokud existuje, váže se téměř výlučně pouze k trestné činnosti z nenávisti. Jsou přitom užívány pojmy jako trestné činy motivované rasismem a xenofobií⁸, trestná činnost motivovaná rasovou, národnostní a jinou nesnášenlivostí nebo páchaná příznivci extremistických skupin⁹, kriminalita motivovaná rasovou, národnostní nebo jinou sociální nenávistí¹⁰, trestná činnost s extremistickým podtextem¹¹. Část odborné veřejnosti používá anglických termínů hate crime (zločin z nenávisti)¹², hate violence (násilí z nenávisti), hate incident (incident z nenávisti), bias crime (zločin z předsudku) a podobně. Zůstává otázkou, zda pod vlivem internacionalizace/globalizace názvosloví k etablování české terminologie dojde.

Násilí z nenávisti versus extremistické násilí

Zákonná definice násilí z nenávisti/trestné činnosti z nenávisti neexistuje. Obdobně není uchopen ani termín extremistické násilí/extremistické trestné činy. Přesto je druhý z pojmů hojně užíván na úkor prvního. Tento tradiční stav brání významněji uchopit problematiku násilí z nenávisti, předestírá a utvrzuje neopodstatněná klišé a odvádí pozornost od podstaty problému.

Extremismus jako pojem politologický se do české politické, právní a sociální vědy dostal počátkem 90. let minulého století zásluhou Bezpečnostní a informační služby a brněnské politologické školy. Doktrína (zejména) politického extremismu byla záhy přejata do odborného názvosloví ministerstva vnitra, ministerstva spravedlnosti a odsud jednoduše dále do názvosloví ministerstva školství, ministerstva práce a sociálních věcí i úřadu ministra pro národnostní menšiny a lidská práva.

8 Např. ve Zprávě o postupu státních orgánů při postihu trestných činů motivovaných rasismem a xenofobií (1997) <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/extremis/zprava/zprava.html>,

9 <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/extremis/1999/index.html>

10 Extremismus (Metodický materiál). Nejvyšší státní zastupitelství. SL 54/2006. Brno, 2009. s. 10.

11 *Strategie boje proti extremismu (v roce 2008)*. Ministerstvo vnitra, Praha, 2009.

12 Např. zatím jediná monografie věnující se kriminalitě z nenávisti – Herczeg, J. *Zločiny z nenávisti*, Praha, ASPI, 2009.

Termín extremistické násilí/trestná činnost v první řadě nepostihuje podstatu násilí z nenávisti, a sice jeho iracionální motivaci nenávisti vůči skupině osob mající nějaký konkrétní společný znak. Evokuje tak závěr, že jde o jednání páchané v první řadě extremisty, lidmi organizovanými v některé z krajně pravicových (levicových) skupin. Násilí z nenávisti je extremisty, či chceme-li, organizovanými příznivci některé z nenávistných skupin (hate groups), ať definovaných přichylností ke krajní pravici či levici, pácháno v malém rozsahu. Jediný výzkum¹³ učiněný v ČR, vztahující se výlučně k internetnickému násilí, rozpoznal příznivce krajní pravice jako pachatele tohoto násilí pouze v 19% případech. Další úskalí „extremizace“ násilí z nenávisti čili zavádění duality extremismus – násilí z nenávisti spočívá ve skutečnosti, že pokud jakékoli jednání označíme za extrémní, automaticky jej odsouváme mimo centrum celospolečenského zájmu. Současně onálepkování problému jako problému páchaného téměř výlučně extremisty slouží jako ospravedlnění společnosti jako celku v souladu s přesvědčením „Násilí s takovouto pohnutkou přece nemůže páchat normální člověk. Je to výjimka.“ (Pokud by mělo jít o násilí nějakým způsobem nepočtené a nečasté, musel by být ve smyslu oficiálních statistik obdobným způsobem charakterizován i trestný čin znásilnění, který obdobně jako trestné činy s extremistickým podtextem oficiálně vykazuje velmi nízkou četností.) Represivní, preventivní a asistenční aktivity se pak nutně zužují pouze na skupiny pachatelů rekrutovaných z řad hate groups, přitom drtivá většina pachatelů pochází z široké veřejnosti.

13 Štěchová, M.: *Internetnické konflikty jsou důsledkem rasové neuraživosti*.

Praha, Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2001.

Dostupné z www.ok.cz/iksp/docs/266.pdf.

Koncepce trestné činnosti z nenávisti

V teorii násilí/trestné činnosti z nenávisti¹⁴ existuje opodstatněná diskuse, jak široce mají být trestné činy z nenávisti pojímány. Rámcově se rozlišují dvě skupiny trestných činů – prototypické (vzorové) trestné činy z nenávisti (prototypical hate crimes) obdobně nazývané také jako trestné činy motivované rasistickým¹⁵ úmyslem (racial animus model), a oportunistické trestné činy z nenávisti (opportunistic hate crimes) také nazývané diskriminační (discriminatory model).

Prototypické trestné činy z nenávisti jsou ty trestné činy z nenávisti, kde hlavní motiv útočníka je předsudek vůči konkrétní sociální skupině definované některým typickým znakem. Jsou symbolické a můžeme je označit za trestné činy z nenávisti v užším smyslu. Při ukládání trestněprávní sankce je nutné zkoumat úmysl pachatele spočívající v existenci nesnášenlivosti vůči dané sociální skupině.

Oportunistické trestné činy z nenávisti jsou takové, kdy k útoku dochází proto, že oběť je z hlediska pachatele slabší či zranitelnější. Zranitelnost přitom nemusí spočívat pouze v rozdílu fyzické síly, ale například i v postavení závislosti, mentálním znevýhodnění, jazykové bariéře nebo v sociálním statusu oběti, který jí brání vyhledat pomoc povolanych orgánů. K výběru oběti pravidelně dochází předem a pachatel ji oproti majoritní populaci diskriminuje, neboť ji vybírá z některého výše uvedeného důvodu, který se ve většinové společnosti nevyskytuje. Při ukládání trestněprávní sankce je nutné se zabývat motivací pachatele v tom smyslu, že v době realizace činu uvažoval zvýšenou vulnerabilitu (zranitelnost) oběti právě na základě její příslušnosti k některé sociální skupině.

Zatímco prototypické (symbolické, motivované rasistickým úmyslem) jsou oportunistickými, resp. diskriminačními trestnými činy vždy, neboť pachatel oběť považuje za méněcennou pokaždé, reverzně tato skutečnost neplatí. Diskriminační trestný čin nemusí být veden nenávistí vůči některé skupině osob, je veden pouze kalkulem s postavením a vlastnostmi oběti. Obě dvě skupiny trestných činů z nenávisti mají obdobně silný dopad do sféry oběti, pro niž je charakteristické její nerovné postavení vůči útočníkovi, vysoká míra viktimizace a obtížné vyrovnávání se s následky útoku.

¹⁴ Wang, L. *Complexities of hate*. 60 Ohio St. L. J. 1999; Wang, L.: *Recognizing opportunistic bias crimes*. 80 B.U. L. Rev. 2000.; Lawrence, F.: *Commentary. Federal Bias Crime Symposium*. 80 B.U. L. Rev. 2000

¹⁵ Zde se termín rasistický vztahuje i k trestným činům motivovaným jinou než rasovou nenávistí (pozn. aut.).

Drtivá většina právních řádů zakotvuje na úrovni skutkových podstat ochranu pouze před symbolickými trestnými činy z nenávisti. Některé zakotvují institut zvláště zranitelné oběti, kterým je postihnuta právě ona bezbrannost, závislost nebo podřízenost napadeného.

Odlíšně je pojímána otázka, které skupiny osob chránit trestně-právní sankcí a proč. Teoretické rozpory sahají od tvrzení o neopodstatněnosti samotného konceptu trestné činnosti z nenávisti, přes názor, že počet právem chráněných skupin by se neměl neodůvodněně rozšiřovat, až po postoj, že sociální skupiny definované právem by měly být v zásadě stanoveny deklaratorně, čili jejich množství je nekonečné.

Odpůrci násilí z nenávisti v zásadě tvrdí, že právní úprava zvyšuje některé skupiny obětí na úkor jiných. Fakt, že je kriminalizována pohnutka čili smýšlení jednotlivce, interpretují jako neoprávněný zásah do svobody myšlení a svobody projevu. V USA, jako příkladu země, kde je svoboda projevu chráněna nejvýznamněji a odkud pochází většina kritiků konceptu kriminalizace násilí z nenávisti, byla ústavní konformita trestné činnosti z nenávisti specifikována a potvrzena v rozhodnutí Nejvyššího soudu Wisconsin v. Mitchell⁶.

Násilí z nenávisti je prokazatelně specifické tím, že kumulativně směřuje hned vůči několika hodnotám, které demokratická společnost uznává za hodné ochrany. Z této specifčnosti pak dovozujeme v první řadě legislativní ochranu a důslednou implementaci legislativy v praxi, v druhé řadě pak nutnost specifického přístupu pomáhajících profesí k osobám ohroženým nebo vystaveným násilí z nenávisti. Jeden útok z nenávisti směřuje hned vůči čtyřem hodnotám

- individuálnímu zájmu konkrétního člověka, jehož život, bezpečí či důstojnost ohrožuje či narušuje
- komunitě, kterou konkrétní člověk reprezentuje v očích útočníka/celé společnosti
- jiným komunitám, které jsou potenciálně ohrožené ze stejných důvodů (Romové – Vietnamci, židé – muslimové)
- poklidnému soužití celé společnosti

Ve sféře **konkrétního napadeného** se pak specifčnost násilí z nenávisti, resp. specifčnost viktimizace, odvozuje od skutečnosti, že motivem útoku je osobnostní charakteristika, kterou není možné změnit, případně není spravedlivé tuto změnu požadovat. Konkrétněji řečeno, aby se napadený vyvaroval napadení, musel by přestat sám sebou, změnit barvu pleti, etnicitu, sexuální orientaci, zdravotní stav, případně by musel svůj životní rytmus orientovat tak, aby případnému napadení předcházel. Některé výzkumy pak pro konkrétní oběti násilí z nenávisti uvádějí i zvýšenou brutalitu provedení trestného činu, zahrnující opakované útoky, mučení, zmrzačení či zohavení poškozeného.

Specifčnost násilí z nenávisti ve sféře **ohrožených komunit**, ať primárně – čili té komunity, kterou oběť reprezentuje v očích útočníka –, nebo sekundárně, tedy těch komunit, které s obětí sdílejí společný nadřazený znak (národnost, etnicitu, náboženství), spočívá v tom, že násilí z nenávisti odráží neschopnost společnosti tyto komunity ochránit. Pokud se představitel menšiny stane obětí obecné kriminality, kupříkladu krádeže, komunita na tuto okolnost nemá potřebu reagovat. V případě násilí z nenávisti je situace jiná. Podobný incident totiž může záhy potkat kohokoli z ohrožené komunity. Stupňuje se nejistota a napětí, narůstá pocit ohrožení.

Pro oblast poklidného **soužití celé společnosti** je pak specifčnost násilí z nenávisti dána zvýšeným potenciálem eskalace meziskupinového násilí (verbálního, fyzického) a potenciálem odvetných útoků. Na rozdíl od běžné kriminality, která zpravidla nebývá následována odplatou vzatou do vlastních rukou, incidenty z nenávisti mohou motivovat samotné oběti, spíše však osoby z potenciálně ohrožené skupiny k recipročním útokům. Z výše uvedeného je patrné, že tematizování problematiky násilí z nenávisti a přijímání specifické hate crime legislativy odráží zájmy celé společnosti na poklidném soužití. Trestněprávní normy pak nejsou postaveny tak, že by zvýhodňovaly některou konkrétní skupinu/minoritu, ale aby výměrou trestu obsáhly celospolečenskou nebezpečnost jednání spočívajícího v útoku na jiného pro jeho nezměnitelnou osobnostní charakteristiku.

Ochrana před trestnou činností z nenávisti

Mezinárodní a evropské nástroje práva

Termín trestná činnost z nenávisti (hate crime) není zakotven žádným mezinárodním, evropským nebo unijním nástrojem práva. Přesto se lze v mezích dohod, úmluv, deklarací a rozhodnutí domáhat jisté právní ochrany před útoky motivovaným předsudkem zejména vůči některé rase, skupině definované barvou pleti, národnostním nebo etnickým původem nebo náboženstvím. Mezinárodní a unijní úprava odráží především zkušenosti s nacistickým a stalinistickým totalitarismem

Pracovní definice trestné činnosti z nenávisti vytvořená OBSE/ODIHR respektuje odlišné legislativní pojetí evropských států:

(A) Jakýkoli trestný čin, včetně činu proti osobám a majetku, kde oběť, prostory nebo cíl činu jsou vybrány kvůli domnělé nebo skutečné příslušnosti, propojenosti, náklonnosti, podpoře nebo členství v určité skupině definované bodem B.

(B) Skupina může být založena na znaku typickém pro její členy, jako je skutečná nebo domnělá rasa, národnostní nebo etnický původ, jazyk, barva pleti, vyznání, pohlaví, věk, duševní nebo fyzické postižení, sexuální orientace nebo jiný podobný znak.

Mezinárodním standardem na nejobecnější úrovni zakotvujícím ochranu před násilím z nenávisti, byť termín není explicitně uváděn, je **Mezinárodní pakt o občanských a politických právech**¹⁷. Článek 20 Paktu zakazuje válečnou propagandu a jakoukoli národní, rasovou nebo náboženskou nenávist, jež představuje podněcování k diskriminaci, nepřátelství nebo násilí. Článek 26 se pak věnuje právu na (soudní a jinou) ochranu bez jakékoli diskriminace.

Úmluva pro odstranění všech forem rasové diskriminace¹⁸ zavazuje smluvní státy k aktivnímu postupu vůči aktům rozlišování, vylučování, omezování nebo zvýhodňování založeném na rase, barvě pleti, rodovém, národnostním nebo etnickém původu. Smluvní státy se v článku 4 Úmluvy zavazují odsoudit „*veškerou propagandu a všechny organizace, které jsou založeny na myšlenkách nebo teoriích o nadřazenosti jedné rasy nebo skupiny osob jedné barvy pleti nebo etnického původu, nebo které se pokoušejí ospravedlňovat nebo povzbuzovat jakoukoli formu rasové nenávisti a diskriminace*“. Současně se zavazují kriminalizovat rozšiřování idejí založených na „*rasové nadřazenosti nebo nenávisti, jakékoli podněcování k rasové diskriminaci, jakož i veškeré násilné činy nebo podněcování k takovým činům proti kterékoli rase nebo kterékoli skupině osob jiné barvy pleti nebo etnického původu, jakož i poskytování jakékoli podpory rasistické činnosti, včetně jejího financování*“.

Deklarace OSN o základních principech spravedlnosti pro oběti trestného činu a pro oběti zneužití moci¹⁹ je základním mezinárodním instrumentem obecně zakotvujícím opatření ve prospěch obětí trestné činnosti. Byť se specificky nevěnuje obětem násilí z nenávisti, článek 3 zdůrazňuje, že opatření mají být přijata ve prospěch všech obětí bez rozdílu rasy, barvy pleti, pohlaví, věku, jazyka, víry, národnosti, politického nebo jiného přesvědčení, kultury, majetku, rodinného statusu, etnického nebo sociálního původu nebo postižení. Současně stanoví, že „*specifická pozornost má být věnována osobám se zvláštními potřebami nebo osobám charakterizovaným znakem podle článku 3*“ (článek 17). Státy také mají podpořit možnost náhrady škody, včetně vytváření speciálních fondů v případě, že oběť nemůže kompenzaci uplatnit přímo vůči pachateli.

Násilí z nenávisti může založit porušení některého z článků **Evropské úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod**²⁰, jmenovitě půjde o ochranu před mučením a jiným nelidským nebo ponižujícím zacházením (článek 3), právo na soukromý a rodinný život (článek 8) nebo svobodu projevu (článek 10). Ve prospěch obětí násilí z nenávisti mohou být tato ustanovení využita v kombinaci s článkem 14, který jmenovitě zakazuje diskriminaci z důvodu, jakým je „*pohlaví, rasa, barva pleti, jazyk, náboženství, politické nebo jiné smýšlení, národnostní nebo sociální původ, příslušnost k národnostní menšině, majetek, rod nebo jiné postavení*“.

¹⁸ 95/1974 Sb., vyhláška ministra zahraničních věcí ze dne 15. srpna 1974 o Mezinárodní úmluvě o odstranění všech forem rasové diskriminace

¹⁹ Declaration of basic principles of justice for victims of crime and abuse of power, adopted in 1985, dostupné z www.un.org/documents/ga/res/40/a40r034.htm

²⁰ Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod, dostupné z www.helcom.cz/view.php?cisloclanku=2005020107

Ochranu osobám napadeným z důvodu jejich sexuální orientace nebo genderové identity doporučuje Výbor ministrů Rady Evropy²¹.

Právní rámec Evropské unie

Od roku 2004 je Česká republika součástí Evropské unie. Právní akty EU formují přístup ČR k násilí z nenávisti, a to zejména na úrovni pomoci obětem trestné činnosti (obecně) a represe.

Na úrovni Evropské unie je určujícím dokumentem obsahově se vztahujícím k násilí z nenávisti **Rámcové rozhodnutí Rady o boji s určitými formami a projevy rasismu a xenofobie prostředky trestního práva** (dále jen **Rámcové rozhodnutí**)²². Podle Rámcového rozhodnutí mají státy EU přijmout nezbytná trestněprávní opatření proti veřejnému podněcování k násilí nebo nenávisti vůči skupině osob definované jejich rasou, barvou pleti, náboženstvím, původem nebo národnostním či etnickým původem, a to i formou rozšiřování a distribuce tištěných a podobných materiálů. Současně má být zakázáno veřejně popírat, zlehčovat nebo omlouvat zločiny proti lidskosti a genocidium. Ochrana je Rámcovým rozhodnutím poskytována tradičně rozeznávaným menšinám, neharmonizuje tedy právní úpravu států EU v tom smyslu, že by ve stejném rozsahu požadovala ochranu osob s postižením, osob napadených kvůli jejich sexuální orientaci nebo identitě nebo jiných sociálních skupin. Rámcové rozhodnutí počítá s trestní odpovědností právnických osob, kterou české právo nezná.

Rámcové rozhodnutí Rady o postavení obětí v trestním řízení²³ přímo neupravuje postavení obětí násilí z nenávisti, zato konstituuje institut zvláště zranitelné oběti (vulnerable victim). Zvláště zranitelná oběť není blíže specifikována, Rozhodnutí však po státech požaduje, aby takovýmto obětem zajistily zacházení odpovídající jejich postavení.

21 Recommendation CM/Rec(2010)5 of the Committee of Ministers to member states on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity dostupné z <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM/Rec%282010%295>

22 Council framework decision 2008/913/JHA of 28 November 2008 on combating certain forms and expressions of racism and xenophobia by means of criminal law, dostupné z <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:328:0055:0058:EN:PDF>

23 Council framework decision of 15 March 2001 on the standing of victims in criminal proceedings (2001/220/JHA), dostupné z http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/oj/2001/1_082/1_08220010322en00010004.pdf

Ústavní základ

Ústavním základem pro ochranu osob před násilím, resp. trestnou činností z nenávisti je Listina základních práv a svobod (dále jen Listina)²⁴, která v článku 3 zakotvuje obecnou ochranu základních práv a osob všech pohlaví, rasy, barvy pleti, jazyka, víry a náboženství, politického či jiného smýšlení, národního nebo sociálního původu, příslušnosti k národnostní nebo etnické menšině, majetku, rodu nebo jiného postavení. Zvláště pak zakotvuje ochranu národnostních a etnických menšin, když v čl. 24 stanoví, že příslušnost k nim nesmí být nikomu na škodu, a současně v článku 25 stanoví právo menšin na všestranný rozvoj. Podpora etnických a národnostních menšin je víceméně tradičním institutem, který koresponduje s mezinárodními závazky České republiky vyplývající z jejího angažmá v OSN a Radě Evropy. Příslušnost ke kterékolí národnostní nebo etnické menšině nesmí být nikomu na újmu.

Platná trestně právní úprava

Ochrana osob před násilím z nenávisti je ultima ratio svěřena trestnímu právu, konkrétně zákonu č. 40/2009 Sb., trestnímu zákoníku. Je koncipována třípilířově v podobě:

- obecné přitěžující okolnosti,
- okolnosti podmiňující použití vyšší trestní sazby (kvalifikované skutkové podstaty některých trestných činů)
- součástí základní skutkové podstaty některých jiných trestných činů.

Definici trestného činu z nenávisti (motivovaného nenávistí) žádá česká zákonná norma nezná, což může při aplikaci právních norem činit nemalé potíže.

Obecná přítěžující okolnost spočívající ve spáchání trestného činu z národnostní, rasové, etnické, náboženské, třídní nebo jiné podobné nenávisti je zakotvena v § 42 TZ. Podstata obecné přítěžující okolnosti spočívá v individualizaci trestu, kdy soud po konstatování viny zvažuje druh a výměru (délku) trestu v rozmezí stanoveném trestním zákonem. V případě nalezení některé z přítěžujících okolností má např. možnost uložit trest při horní hranici trestní sazby. Termín *jiná podobná nenávist* v zásadě umožňuje soudu při výměře trestu zohlednit jakoukoli pohnutku určenou nenávistí vůči skupině osob. Pro českou realitu je podstatné, že může zohlednit například pohnutku spočívající v nenávisti vůči skupině osob odlišné sexuální orientace nebo identity.

§ 42 Přítěžující okolnosti

Soud jako k přítěžující okolnosti přihlédne zejména k tomu, že pachatel (...)

b) spáchal trestný čin ze ziskuchtivosti, z pomsty, z národnostní, rasové, etnické, náboženské, třídní či jiné podobné nenávisti nebo z jiné zvlášť zavrženíhodné pohnutky (...)

Okolnosti podmiňující použití vyšší trestní sazby jsou zahrnuty v kvalifikovaných skutkových podstatách u některých trestných činů (např. vražda, ublížení na zdraví, vydírání) a jsou jejichmi zákonnými znaky. Pokud je během trestního řízení prokázáno, že trestný čin byl spáchán z některé nenávistné pohnutky, je soud automaticky povinen ukládat trest v rozmezí zákonem stanovené vyšší trestní sazby. Pokud nenávistný motiv prokázán není, rozhodne soud o vině a trestu v rozsahu základní skutkové podstaty zpravidla obsažené v prvním odstavci zákonem zakotvené skutkové podstaty. K okolnosti podmiňující použití vyšší trestní sazby (znak skutkové podstaty) nelze současně přihlédnout jako k přítěžující okolnosti, zákonodárce se tak brání kumulaci trestních sankcí. Součástí kvalifikované skutkové podstaty je nenávistná pohnutka u 18 trestných činů.

§ 352

Násilí proti skupině obyvatelů a proti jednotlivci

(1) *Kdo skupině obyvatelů vyhrožuje usmrcením, ublížením na zdraví nebo způsobením škody velkého rozsahu, bude potrestán odnětím svobody až na jeden rok²⁵.*

(2) *Kdo užije násilí proti skupině obyvatelů nebo jednotlivci nebo jim vyhrožuje usmrcením, ublížením na zdraví nebo způsobením škody velkého rozsahu pro jejich skutečnou nebo domnělou rasu, příslušnost k etnické skupině, národnost, politické přesvědčení, vyznání nebo proto, že jsou skutečně nebo domněle bez vyznání, bude potrestán odnětím svobody na šest měsíců až tři léta²⁶.*

(3) *Stejně jako v odstavci 2 bude potrestán, kdo se spolčí nebo srotí ke spáchání takového činu.*

Součástí základní skutkové podstaty je nenávisť vůči konkrétní skupině osob například u trestného činu Podněcování k nenávisti vůči některé skupině osob nebo k omezování jejich práv a svobod. K naplnění skutkové podstaty ústící k výroku o vině a trestu, může dojít pouze za situace, kdy bude prokázáno, že pachatel útočil na jiného pro jeho příslušnost ke skupině definované některým ze zákonných znaků. Součástí základní skutkové podstaty je nenávistná pohnutka rozeznávána u 8 trestných činů, zpravidla jde o trestné činy proti lid-skosti, míru a válečné trestné činy, jejichž stíhání ukládá orgánům České republiky některá z mezinárodních smluv. Patří sem i dva trestné činy narušující soužití lidí – Hanobení národa, rasy, etnické skupiny nebo jiné skupiny osob a Podněcování k nenávisti vůči skupině osob nebo k omezování jejich práv a svobod.

²⁵ Základní skutková podstata.

²⁶ Kvalifikovaná skutková podstata.

§ 356

Podněcování k nenávisti vůči skupině osob nebo k omezování jejich práv a svobod

(1) *Kdo veřejně podněcuje k nenávisti k některému národu, rase, etnické skupině, náboženství, třídě nebo jiné skupině osob nebo k omezování práv a svobod jejich příslušníků, bude potrestán odnětím svobody až na dvě léta.*

(2) *Stejně bude potrestán, kdo se spolčí nebo srotí k spáchání činu uvedeného v odstavci 1.*

(3) *Odnětím svobody na šest měsíců až tři léta bude pachatel potrestán,*

a) spáchá-li čin uvedený v odstavci 1 tiskem, filmem, rozhlasem, televizí, veřejně přístupnou počítačovou sítí nebo jiným obdobně účinným způsobem, nebo

b) účastní-li se aktivně takovým činem činnosti skupiny, organizace nebo sdružení, které hlásá diskriminaci, násilí nebo rasovou, etnickou, třídní, náboženskou nebo jinou nenávist.

Pojetí trestné činnosti z nenávisti není v platném trestním zákoníku uchopeno komplexně.

Předně je patrné roztržité pojetí skupin obyvatel, které by měly být trestní trestní normou chráněny. V nejširší míře (v 22 skutkových podstatách) je ochrana poskytována čtyřem skupinám osob definovaných společnou rasou, etnikem, národností a vírou, resp. vyznáním nebo skutečností, že osoba je bez vyznání. Dále je chráněna skupina osob definovaná svým politickým přesvědčením (17 skutkových podstat), třídou (6 skutkových podstat), pohlavím (1) a kulturou (1). V šesti případech je chráněná skupina definována širokým způsobem – jako *jiná skupina osob*.

Uvažujeme-li ovšem interpersonální konflikty motivované předsudky a nenávistí, resp. ty útoky, kde objektem je konkrétní (byť symbolicky vybraný) člověk, jeho majetek nebo jiná hodnota, platí, že ochrana je poskytována pouze prvním pěti výše uvedeným skupinám (rasa, etnikum, národnost, víra a politické přesvědčení) a v případě trestného činu Podněcování k nenávisti vůči skupině osob nebo k omezování jejich práv a svobod také jiné skupině osob²⁷.

Platný trestní zákoník tedy koresponduje s obecným ustanovením o nediskriminaci zakotveným v Listině pouze částečně. Nadto neobsahuje ochranu osobám napadeným z důvodu jejich sexuální orientace nebo identity²⁸, zdravotního stavu a věku. Je přitom nesporné, že i tyto skupiny osob se obvykle stávají napadenými z důvodu své nezměnitelné charakteristiky. Neexistence explicitní ochrany má mnoho důsledků. Předně zakládá nerovnost vyjmenovaných skupin obětí násilí z nenávisti v očích zákona a orgánů činných v trestním řízení. Je sice možné, aby soud při rozhodování o výměře trestu zohlednil útok motivovaný nenávistí z důvodu sexuální orientace/identity, věku nebo zdravotního stavu, bude však nucen pohybovat se ve výměře, kterou předpokládá základní skutková podstata konkrétního trestné činu. Jde o nerovný přístup marginalizovaných skupin ke spravedlnosti. Podstatou je útok na jiného z důvodu jeho etnické příslušnosti identický s útokem na jiného pro jeho zdravotní stav. Charakteristika obou napadených je identicky nezměnitelná, důsledky do individuální sféry oběti a komunity, kterou reprezentuje jsou stejně závažné.

Uvedená disproporce se promítá i do přístupu orgánů činných v trestním řízení, resp. policie. V případě, že nenávistný motiv je obsažen v základní, resp. kvalifikované skutkové podstatě, je pravděpodobnější, že se při objasňování trestné činnosti bude zabývat i variantou motivu z nenávisti. U výše zmíněných skupin je však rozhodování o okolnosti podmiňující použití vyšší trestní sazby svěřeno až do sféry soudu. Je tedy reálné, že vyšetřovací hypotéza nemusí obsahovat motiv z nenávisti vůči jinému z důvodu jeho věku, zdravotního stavu nebo sexuální orientace/identity. Pokud motiv není zřejmý na první pohled, i například proto, že jej poškozený zamlčí ze strachu před odkrytím své identity (reálné zejména u osob s jinou než většinou sexuální orientací či identitou), policie se jím nezabývá, státní zástupce jej neobsáhne v obžalobě, soud k němu nepřihlédne při výměře trestu.

28 Pro četnost napadení osob z důvodu jejich sexuální orientace či identity srov. text Olgy Pechové.

Příklad - trestný čin vraždy

	nejméně	max.	poznámka
osoba zavražděna bez nenávistné pohnutky	10 let	18 let	výměra trestu bude záviset na okolnostech spáchání trestného činu
osoba zavražděna z důvodu své rasy, etnika, národnost, politické přesvědčení, vyznání	15 let	20 let / výjimečný trest	výměra trestu bude záviset na okolnostech spáchání trestného činu
osoba zavražděna z důvodu své sexuální orientace, zdravotního stavu, věku	10 let	18 let	výměra trestu se může vzhledem k § 42 TZ pohybovat v horní polovině trestní sazby, bude však záležet i na dalších okolnostech

Současně je vhodné zmínit i začarovaný kruh vědomí o trestné činnosti z nenávisti vůči skupinám osob explicitně nechráněným trestním zákoníkem. Statistiky orgánů činných v trestním řízení zohledňují motiv pachatele pouze v těch případech, kdy odpovídá existující skutkové podstatě, čili jinými slovy oficiální poznatky mohou hovořit pouze o trestných činech motivovaných nenávistí vůči zákonem rozoznaným skupinám osob. Trestná činnost motivovaná homofobií, agismem nebo nenávistí vůči lidem s handicapem oficiálně neexistuje. Je tak opomíjena represe vůči skupině pachatelů, orgány činné v trestním řízení neorganizují svoji činnost tak, aby specifickou kriminalitu mohli odhalovat, nejsou vyvíjeny dostatečné proaktivní přístupy k prevenci a pomoci obětem této specifické skupinové nenávisti. Naznačený stav sekundárně zvyšuje vulnerabilitu napadených osob.

Závěr

Na základě analýzy platné legislativní situace a znalosti reality českého prostředí je možné doporučit přijetí a podporu následujících opatření nejen na legislativní úrovni:

- změnit platnou právní úpravu v trestním zákoníku tak, aby chráněné skupiny byly vyjmenovány demonstrativně (užitím termínu jiná skupina osob) v souladu s ochranou předpokládanou Listinou
nebo
explicitně zavést do platné právní úpravy motiv spočívající v útoku na jiného z důvodu jeho sexuální orientace či identity, věku a zdravotního stavu
- sjednotit skupiny obyvatel útok vůči nimž zakládá přitěžující okolnost, odůvodňuje použití vyšší trestní sazby, nebo které jsou použity v základních skutkových podstatách trestných činů definovatelných jako trestné činy z nenávisti
- zavést motiv nenávisti vůči některé skupině osob jako okolnost odůvodňující použití vyšší trestní sazby také u trestného činu zabití (§141 odst. 2 TZ), ublížení na zdraví z omluvitelné pohnutky (§146a), znásilnění (§ 185 TZ) a nebezpečné vyhrožování (§ 353 TZ)
- definovat zvlášť zranitelnou oběť jako oběť každého trestného činu v jehož skutkové podstatě se objevuje motiv nenávisti vůči skupině osob
- vyhýbat se užívání limitující terminologie, konkrétně opustit užívání pojmu extremistické násilí na úkor pojmu násilí z nenávisti.

Násilí z nenávisti v koncepčních materiálech státu

Klára Kalibová

Násilí z nenávisti představuje specifické, obecně dosud nikoliv dostatečným způsobem uchopené téma. Úspěšný přístup k jeho řešení zahrnuje prevenci, represii a pomoc obětem a komunitám ohroženým nebo zasaženým tímto druhem násilí. Analýzou resortních dokumentů jednotlivých orgánů státní správy dospíváme k poznání, jakou cestu si v současné situaci k řešení problému zvolily konkrétní resorty, a kriticky hodnotíme určitou diskrepanci mezi psaným, resp. řečeným, a uskutečněným, resp. reálně uskutečnitelným.

Text se zabývá výlučně uchopením problematiky násilí nebo kriminality z nenávisti v koncepcích a programech ústředních orgánů státu. Krátce zkoumá genezi termínu extremistická trestná činnost. Nezabývá se obecnou pomocí obětem trestné činnosti, integrací menšin a cizinců, sociální inkluzí, obecnými prevenčními aktivitami, extremismem, jakkoli přiznává určité styčné body; současně upozorňuje, že obdobně jako existuje prioritou poskytovaná státem domácímu násilí a obchodování s lidmi, bylo by vhodné se v následujícím období zaměřit na podporu prevence a pomoci obětem násilí z nenávisti. Minimálně k tomu směřují mezinárodní a unijní závazky České republiky a priority evropského společenství.

Příspěvek sleduje, zda násilí z nenávisti, resp. v jazyce českých orgánů státní správy extremistické násilí nebo kriminalita nebo kriminalita motivovaná rasovou, národnostní nebo náboženskou záští představuje alespoň jednu z priorit. Pokud by tomu tak bylo, bylo by možné v nějakém smysluplném časovém horizontu očekávat reálnou změnu, pokud bude násilí z nenávisti se všemi jeho aspekty (prevence, monitoring, pomoc) stále pouze zahrnuto a ukryto pod obecným programem a dotacemi vztahujícími se k běžné kriminalitě, nelze se zásadní změny v brzké době nadít.

Meziresortní spolupráce

O meziresortní spolupráci se na ministerské úrovni opakovaně hovoří od devadesátých let. Úkol vytvořit stálou meziresortní komisi pro boj s extremismem, rasismem a xenofobií, kde by byli zastoupeni ministři vnitra, spravedlnosti, obrany, školství, mládeže a tělovýchovy, práce a sociálních věcí, kultury, ředitel Bezpečnostní a informační služby a zmocněnec vlády pro lidská práva, byl stanoven Ministerstvu vnitra v roce 2001 Usnesením vlády č. 903¹. Komise byla vytvořena již v listopadu téhož roku, kde došlo k doplnění Komise o zástupce Nejvyššího státního zastupitelství, Policejního prezidia ČR, Úřadu vlády ČR a Úřadu pro zahraniční styky a informace, případně další experty. Komise (na rozdíl o svých následovnic) měla stanovy a stanovenou působnost². Fakticky vyvíjela Komise činnost (setkávala se) do roku 2005, postupně se změnila víceméně ve formální orgán odpovědný za poskytování podkladů pro styčného důstojníka Fundamental Rights Agency (FRA) a kontaktní bod OBSE ODIHR. Kolem roku 2008 Komise de facto zanikla, resp. byla v polovině roku 2009 nahrazena pracovními skupinami TaskForce A, TaskForce B a TaskForce C. Tyto pracovní skupiny jsou však výlučně v gesci ministerstva vnitra, nevznikly na základě usnesení vlády, nejsou koncipovány jako meziresortní, nemají silný mandát ani působnost. Faktickým zánikem Komise přestalo být plněno usnesení vlády, ale především téma extremismu a s ním i téma násilí z nenávisti se dostalo do značné míry do výlučné gesci ministerstva vnitra. V roce 2010 tak meziresortní spolupráce intenzivněji neprobíhá, až na více či méně formální připomínkování materiálů připravených ministerstvem vnitra (zejména Strategie boje proti extremismu). Potenciál garantovat meziresortní spolupráci v oblasti násilí z nenávisti měl z jistého pohledu ministr pro lidská práva, jehož post existoval v Topolánkově a Fišerově vládě v období 2007–10.

1 Usnesení vlády České republiky ze dne 12. září 2001 č. 903 ke Zprávě o problematice extremismu na území České republiky v roce 2000.

2 Zpráva o problematice extremismu na území České republiky v roce 2001, dostupné z http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/extremis/2001/opatreni.html#7_3

Bezpečnostní a informační služba

Termín násilí z nenávisti Bezpečnostní a informační služba (BIS) nezná. Definice extremismu a extremistické trestné činnosti, tak jak je v současné době všeobecně přijímána ministerstvem vnitra a Nejvyšší státním zastupitelstvím, a de facto i soudy, pochází však zato právě z pera této instituce. Působnost BIS vzhledem k trestné činnosti z nenávisti by připadala v úvahu za předpokladu, že by se současně kryla s extremismem, terorismem, případně organizovaným zločinem

Ministerstvo vnitra

Násilí z nenávisti by teoreticky mělo být v gesci dvou odborů ministerstva vnitra (MV) – odboru prevence kriminality a odboru bezpečnostní politiky.

Prevence kriminality je souhrn opatření směřujících na celostátní, regionální a místní úrovni k předcházení kriminality, práci s pachatelí a péči o oběti. Je realizována prostřednictvím sociálních opatření (řeší sociální a ekonomické problémy rizikových skupin), situačních opatření (řeší technické omezení páchání trestné činnosti) a informování a aktivizace občanů³. Určující koncepční dokument, který by se měl promítat do konkrétních opatření, je v současné době Strategie prevence kriminality na léta 2008 až 2011 (dále jen SPK). Mezi řádky SPK se nachází i závazek věnovat se prevenci kriminality motivované nenávistí, a sice v podobě definování cílových skupin (oběti rasově, národnostně a nábožensky motivovaných trestných činů) a definování trestných činů, kterým má být na úrovni prevence věnována pozornost (rasově, národnostně či nábožensky motivovaná trestná činnost). Garant SPK – Odbor prevence kriminality Ministerstva vnitra – však žádnou další specifickou prioritu tomuto druhu trestné činnosti nedává, na rozdíl od kriminality, resp. péče o oběti domácího násilí či obchodování s lidmi⁴. Z hodnotící Zprávy o plnění úkolů vyplývajících ze Strategie prevence kriminality na léta 2008 až 2011 za rok 2008 vy-

3 Strategie prevence kriminality na léta 2008–11, dostupné z <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/dokument/2007/prevence/strategie1016/strategie3.pdf>

4 Srov. Specificky vyhlášené dotační programy určené pro prevenční programy v oblasti domácího násilí či obchodování s lidmi www.mvcr.cz/clanek/prevence-169232.aspx

plyvá, že žádné zvláštní opatření týkající se násilí z nenávisli nebylo realizováno, přičemž nebylo konkrétním opatřením stanoveno ani pro nadcházející rok 2009⁵.

Tematika násilí z nenávisli má jisté styčné body s další strategií realizovanou v rámci Odboru prevence kriminality, a sice Strategií pro práci Policie České republiky ve vztahu k menšinám (dále jen SPČRM), jejímž obsahem v zásadě je implementace kulturně citlivého přístupu policie vůči národnostním, etnickým a jiným menšinám. Aktivita realizované v rámci SPČRM se reálně soustředí především na kriminalitu uvnitř sociálně vyloučených lokalit a menšinových komunit s důrazem na obecnou vnitřní kriminalitu. Specifická opatření (až na výjimky)⁶ vzhledem k násilí z nenávisli, jeho prevenci či prohlubování důvěry jeho obětí vůči lokálně působícím jednotkám policie nejsou realizována. Na rozvoj prevence kriminality má ministerstvo vnitř vyčleněno 79 200 000 Kč.

Odboru bezpečnostní politiky MV (dále jen OBP) je svěřena mj. tvorba systémových, legislativních a organizačních podmínek pro potírání kriminality. Významněji se profiluje také v oblasti boje s extremismem, z jehož perspektivy hledí i na násilí z nenávisli. OBP sestavuje pravidelné Informace/Zprávy o stavu extremismu v ČR a je zodpovědný za vytvoření a etablování termínu extremistická trestná činnost na úkor terminologicky přesnějšího termínu trestná činnost z nenávisli⁷. Tematiku násilí z nenávisli OBP konkrétněji zmiňuje pouze jednou, když představuje důvody svého působení proti extremistům⁸. Jedním z těchto důvodů je, že „extremisté stojí za násilnými činy z nenávisli, včetně vražd“. Není zřejmé, proč OBP zavádí termín trestná činnost s extremistickým podtextem, zatímco si současně uvědomuje, že nebezpečí spojené s aktivitou extremistických skupin spočívá kromě jiné právě v páchání trestné činnosti z nenávisli. Od roku 2009 připravuje OBP Strategii boje s extremismem, přičemž kriminalita/násilí z nenávisli z hlediska obětí této kriminality nepředstavuje prioritu.

5 www.mvcr.cz/clanek/zprava-o-plneni-ukolu-vplyvajicich-ze-strategie-prevence-kriminality-na-leta-2008-az-2011-za-rok-2008-a-ukoly-na-rok-2009.aspx

6 Projekt Poradny pro občanství, občanská a lidská práva Antidiscriminační vzdělávání policie, dostupné z www.mvcr.cz/clanek/prevence-169232.aspx?q=Y2hudW09NQ%3d%3d

7 Ještě v letech 1997–99 byl pro označení kriminality z nenávisli užíván méně přesný, leč přeci jen charakterističtější termín trestná činnost motivovaná rasovou, národnostní a jinou nesnášenlivostí (<http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/extremis/1999/index.html>), od následujícího roku byl zaveden všeobjímající termín trestná činnost s extremistickým podtextem (<http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/extremis/2000/index.html>).

8 www.mvcr.cz/clanek/v-cem-spociva-hrozba-extremismu.aspx

Policie

Policie se s násilím z nenávisti setkává zpravidla při objasňování trestné činnosti. Je prvním z orgánů činných v trestním řízení, který zabezpečuje objasnění skutkových okolností a pohnutky, která ke spáchání trestného činu vedla. Měla by se tedy dostatečným způsobem soustředit na zajištění všech stop a důkazních prostředků. Policie se také jako první setkává s oběťmi trestné činnosti, a je potřebné, aby ve vztahu ke všem poškozeným vystupovala korektně a šetrně, ve vztahu k poškozeným se sociokulturními specifiky si jich byla vědoma a respektovala je.

Termín násilí z nenávisti policie nezná, důsledně přejímá terminologii BIS a MV. Metodické vedení Policie je svěřeno Policejnímu prezidiu, činnost policie ovlivňují také dokumenty MV. K harmonizaci činnosti policejních vyšetřovatelů slouží interní právní akty (závazný pokyn policejního prezidenta, pokyn ředitele ÚSKPV), ke kterým nemá veřejnost přístup. Činnost příslušníků Policie České republiky na úseku boje proti extremistické kriminalitě je zakotvena závazným pokynem policejního prezidenta č. 110/2009. K tomuto dokumentu není ovšem možné konstatovat nic víc, než že je. V současné době je připravována metodika k objasňování extremistické trestné činnosti.

Rámcově se problematiky kriminality z nenávisti dotýká i Strategie pro práci Policie České republiky ve vztahu k menšinám pro období let 2008 až 2012, č.j. 445/08 (dále jen Strategie PČR)⁹. Důsledná implementace Strategie PČR by měla vést k užívání konceptu community policing, kulturní senzitivitě příslušníků policie vůči menšinám, nastolení důvěry mezi menšinami a policií a řešení kriminality v menšinových komunitách. Aktivity realizované v rámci Strategie PČR se však víceméně orientují na obecnou kriminalitu příslušníků minorit, mezi nimi nebo kriminalitu v sociálně vyloučených lokalitách. Specifikem násilí z nenávisti se Strategie PČR ani žádná z aktivit z ní vyplývajících významněji nezabývá.

Ministerstvo spravedlnosti

Styčné body násilí z nenávisti a agendy ministerstva spravedlnosti (MS) lze najít v těchto oblastech – péči o oběti trestné činnosti, vzdělávání pracovníků justice, dohledové činnosti MS a správě soudních statistik. Terminologie užívaná MS koresponduje se zněním právních norem, současně je do značné míry akceptován i koncept extremistické trestné činnosti, resp. extremismu.

Justiční akademie zabezpečuje odborné vzdělávání soudců, státní zástupců a dalších zaměstnanců justice. Programy realizované v současné době se konkrétněji nevěnují trestné činnosti z nenávisti (na rozdíl například od obchodování s lidmi), orientují se na boj s extremismem a terorismem, práci se znalci a přeshraniční spolupráci. Specifika trestné činnosti z nenávisti, zejména pohled obětí, resp. poškozených, a zohlednění jejich zvýšené vulnerability, zvláštnosti objasňování a dokazování tak další vzdělávání soudců ponechává stranou.

Odškodňování obětí trestné činnosti patří mezi jednu z agend svěřených přímo MS. Za splnění zákonných podmínek¹⁰ je peněžité pomoc obětem trestné činnosti poskytována rovněž, tj. bez rozlišování typologie obětí trestné činnosti.

Nový trestní zákoník¹¹ připravený MS je účinný od 1.1. 2010. Pro oblast trestné činnosti z nenávisti došlo pouze k partikulárním změnám (viz text Jak chránit před násilím z nenávisti – komentář k platnému právnímu stavu). V první řadě nedošlo k rovné ochraně skupin osob zvláště ohrožených touto kriminalitou, dále pak zcela postrádá zakotvení ochrany osob definovaných odlišnou sexuální orientací či identitou, zdravotním stavem či věkem.

¹⁰ Zejména zákon č. 209/1997 Sb., o poskytnutí peněžité pomoci obětem trestné činnosti.

¹¹ Zákon č. 40/2009 Sb.

Státní zastupitelství

Soustava státního zastupitelství slouží k zastupování státu při ochraně veřejného zájmu. Jeho působnost je dána zejména v trestním řízení¹². Nejvyšší státní zástupce/kyně jako svrchovaný státní žalobce metodicky vede prostřednictvím stanovisek a pokynů obecné povahy nižší státní zástupce, jejichž činnost tak sjednocuje a usměrňuje. V pojetí Nejvyššího státního zastupitelství je za identický považován terminologicky nejasný pojem „kriminalita s extremistickým podtextem“ a obsahově konkrétnější a na právní normy navázaný termín „kriminalita motivovaná rasovou, národnostní nebo jinou sociální nenávistí“¹³. Není přitom jasné, proč se orgán státní moci pohybující se zcela v prostředí právních definic vypořádává s politologickým termínem extremismus, který mu přináší zcela zřejmé definiční nesnáze.

Ve vztahu k násilí z nenávisti hraje státní zástupce jako jeden z aktérů trestního řízení nezastupitelnou roli při provádění dozoru. Pokyn obecné povahy nejvyšší státní zástupkyně č. 8/2009 vysloveně stanoví státním zástupcům zvýšenou obezřetnost „při dozoru ve věcech trestných činů spáchaných z nenávistné pohnutky“¹⁴. Pohnutka může přitom spočívat v rasové, národnostní, náboženské nebo jiné nenávisti. Díky ustanovení odpovídá formulacím skutkových podstat trestního zákoníku, nad jeho rámec je ovšem státní zástupce povinen věnovat pozornost vyšetřování pohnutky i v těch případech, kde „tato pohnutka znakem skutkové podstaty není“. Takto široce formulované oprávnění dozoru vyšetřování trestné činnosti z nenávisti by de facto mělo umožnit státním zástupcům zkoumat pohnutku ve všech případech. Formálně tak státní zastupitelství věnuje trestným činům z nenávisti zvýšenou pozornost.

Informace o průběhu trestního řízení jsou informacemi přístupnými pouze stranám trestního řízení. Vzhledem k tomu je obtížné ověřit, zda tento pokyn nejvyšší státní zástupkyně je naplňován v naznačeném rozsahu.

¹² Působnost státního zastupitelství je vymezena v §§ 4 a 5 zákona č. 283/1993 Sb., o státním zastupitelství, ve znění pozdějších předpisů.

¹³ „Kriminalitou s extremistickým podtextem lze rozumět kriminalitu motivovanou rasovou, národnostní nebo jinou sociální nenávistí.“ Extremismus (Metodický materiál). Nejvyšší státní zastupitelství, SL 54/2006, Brno 2009, s. 10.

¹⁴ „Státní zástupce při dozoru ve věcech trestných činů spáchaných z nenávistné pohnutky spočívající v rasové, národnostní, náboženské nebo jiné nenávisti, popřípadě i trestných činů, kde tato pohnutka znakem skutkové podstaty není, dbá na provedení všech úkonů potřebných ke zjištění pohnutky pachatele.“

Ministerstvo práce a sociálních věcí

Ministerstvo práce a sociálních věcí (MPSV) je ústředním orgánem státní správy ve věcech sociální politiky. Ve vztahu k násilí z nenávisti je relevantní ta část agendy MPSV, která zahrnuje dotační programy, pomoc obětem trestné činnosti, vedení sociálních a jiných odborných pracovníků, prosazování konceptu terénní sociální práce a podporu romské integrace. Metodické vedení sociálních pracovníků bylo převedeno na krajské úřady, MPSV má nyní pouze funkci poradní. Tato decentralizace je pochopitelná, leč potenciální spolupráce na metodické úrovni mezi poradnami poskytujícími cílenou pomoc obětem trestné činnosti z nenávisti a sociálními pracovníky bude vyžadovat spolupráci s kraji.

Žádný z analyzovaných koncepčních dokumentů MPSV se výslovně nezabývá ochranou nebo pomocí obětem násilí z nenávisti, bude na ně tedy nahlíženo jako na běžné oběti kriminality. Tematika je opět vypořádána termínem extremismu a „bojem“ s ním.

Významnější koncepční materiál vznikl za posledních 10 let v zásadě pouze jeden, a sice Koncepce sociální práce v oblasti předcházení a potírání extremismu¹⁵, která vznikla již v roce 2002 a která se v zásadě orientuje na pachatele extremistické trestné činnosti a práci s nimi. MPSV ve spolupráci s Probační a mediační službou uvažovalo o využití mediace při práci s pachateli extremisticky laděných trestných činů, specifická metodika však nebyla zpracována, při mediaci s pachateli trestné činnosti z nenávisti se tak zřejmě budou užívat obecné mediační postupy. V souladu s koncepcí také byly vyhlášeny dotační programy na podporu vzdělávání pracovníků Probační a mediační služby, v rámci nichž ovšem nebyl realizován jediný projekt.

¹⁵ Koncepce sociální práce v oblasti předcházení a potírání extremismu, č.j.: 22-5376/2002.

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy

Určujícím koncepčním dokumentem ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy (MŠMT) zaměřeným na prevenci rasismu, xenofobie a intolerance, tedy dokumentem relevantním pro problematiku násilí z nenávisli, je Metodický pokyn MŠMT k výchově proti projevům rasismu, xenofobie a intolerance¹⁶. Pokyn velmi obecně ukládá ředitelům škol předcházet projevům rasismu a intolerance podporou rozvoje tolerantních postojů žáků a studentů k sobě navzájem bez ohledu na vzájemnou odlišnost. Také dva další koncepční materiály – Strategie prevence rizikových projevů chování u dětí a mládeže v působnosti resortu školství, mládeže a tělovýchovy na období 2009–12¹⁷ a metodický pokyn¹⁸, který Strategii provádí – se k násilí z nenávisli vztahují pouze obecným konstatováním, že primární prevence má být mj. zaměřena na prevenci rasismu a xenofobie. Oblast primární prevence je realizována na dvou úrovních – úrovni předcházení rizikovým jevům a úrovni rozpoznání a zajištění včasné intervence. Zatímco na úrovni předcházení rizikům uvádí metodický pokyn jako jeden z jevů vhodných k předcházení rasismu a xenofobii, na úrovni rozpoznání a zajištění včasné prevence se pedagogové mají zaměřit na případy domácího násilí, týrání a zneužívání dětí, ohrožování mravní výchovy a poruchy příjmu potravy.

Prostřednictvím dotačních programů podporuje MŠMT inkluzivní vzdělávání, vzdělávání romských dětí, vzdělávání v jazycích národnostních menšin a multikulturní výchovu a prevenci rizikového chování. Specifické programy na předcházení násilí z nenávisli nejsou jmenovitě podporovány, lze je realizovat v některém ze stávajících dotačních programů.

Na okraj je možné poznamenat, že i MŠMT bylo významným způsobem ovlivněno zaklínadlem boje s extremismem, když do jedné subkategorie své agendy vkládá interkulturní vzdělávání současně s extremismem. Pedagogické trendy v zemích, které mají s pedagogickou prací vůči extremismu delší zkušenosti (Německo, Velká Británie), se přitom jednoznačně odchyľují od konceptu „proti extremismu – neonacismu“ ke konceptu „na podporu demokracie a tolerance“.

¹⁶ Metodický pokyn MŠMT k výchově proti projevům rasismu, xenofobie a intolerance, č.j.: 14 423/99-22.

¹⁷ Strategie prevence rizikových projevů chování u dětí a mládeže v působnosti resortu školství, mládeže a tělovýchovy na období 2009–12, dostupné z www.msmt.cz/socialni-programy/strategie-prevence-socialne-patologickych-jevu-u-deti-a

¹⁸ Metodický pokyn k primární prevenci sociálně patologických jevů u dětí a mládeže ve školách a školských zařízeních, č.j.: 20 006/2007-51, dostupné z www.msmt.cz/socialni-programy/metodicky-pokyn-k-primarni-prevenci-socialne-patologickych-jevu-u-deti-a-mladeze-ve-skolach-a-skolskych-zarizenich-nabyva-ucinnost-dnem-zverejneni-ve-vestniku-msmt-cr-sesit-11-2007

Poznání, věda a výzkum

Násilí/trestná činnost z nenávisti není prioritou výzkumu ani na úrovni státu, ani na úrovni akademických institucí. První a poslední monografií věnující se komplexněji trestné činnosti z nenávisti, a to výlučně z hlediska práva, je publikace Jiřího Herczega *Zločiny z nenávisti* z roku 2009. Když pomíneme výzkum zabývající se homofobním násilím realizovaný Olgou Pechovou v roce 2008, je jediným výzkum obšírněji se zabývajícím internetnickým násilím výzkum realizovaný Institutem pro kriminologii a sociální prevenci v roce 2002¹⁹. Kriminologická, kriminalistická, psychologická a další sociálněvědná díla se násilím z nenávisti věnují výjimečně a víceméně na okraji. Fakticky je násilí z nenávisti, resp. trestná činnost z nenávisti, zahrnuto v publikacích věnujících se politickému extremismu a radikalismu. Pozornost odborné veřejnosti a aktérů státní moci se tak od potřeb viktimizovaných osob, případně kriminologických a kriminalistických potřeb, odklání směrem k politickým aspektům trestné činnosti. Nedostatek na úrovni poznání se pak promítá do přístupu orgánů státní správy, policie, pomáhajících profesí i médií. Násilí z nenávisti, osoby jím ohrožené a postižené i pachatele tohoto násilí obklopuje clona neznalosti, která jedněm prohlubuje viktimizaci a ztěžuje návrat do života po útoku motivovaném předsudkem, zatímco druhým usnadňuje protiprávní jednání.

¹⁹ Štěchová, M., *Internetnické konflikty jako důsledek rasové nevráživosti*, Praha, IKSP 2001, dostupné z www.ok.cz/iksp/docs/266.pdf

Zmocněnec vlády ČR pro lidská práva a ministr pro lidská práva a národnostní menšiny

Institut zmocněnce vlády ČR pro lidská práva (dále jen zmocněnec pro LP) byl zřízen v roce 1998 a zejména první dva zmocněnci Petr Uhl a Jan Jařab se zasloužili o prosazení řady opatření na legislativní i nelegislativní úrovni ve prospěch ochrany lidských práv v ČR²⁰. Agendu tvořily zejména, nikoli však výlučně, záležitosti romské komunity, otázky integrace cizinců, otázky státního občanství a záležitosti lidí s postižením. V úřadu zmocněnce pro LP vznikl i návrh zákona o Agentuře pro sociální začleňování v romských lokalitách. Jakkoli se zmocněnec násilím z nenávisti fakticky nikdy přímo nezabýval, prosazováním konceptu lidských práv na obecné úrovni může dojít k postupnému zlepšení postavení osob ohrožených a zasažených násilím z nenávisti. Do popředí vystupovali jednotliví zmocněnci pro LP v situacích excesivních projevů násilí z nenávisti a nárůstu aktivit krajní pravice.

Ministr pro lidská práva a národnostní menšiny byl součástí vlády v období 2007–10. Do období činnosti druhého z ministrů – Michaela Kocába – spadají dvě události významné z hlediska násilí z nenávisti – opakovaný pokus o pogrom na litvínovském sídlišti Janov a žhářský útok na obydlí romské rodiny ve Vítkově. V obou případech ministr pro lidská práva jednoznačně útok odsoudil a osobním zájmem o situaci lidí ohrožených a zasažených násilím z nenávisti stanovil případům významnou prioritu. Zánikem funkce ministra pro lidská práva a národnostní menšiny tento potenciál zaniká.

Nástrojem Vlády ČR k zajištění podpory obcí v procesu sociální integrace je Agentura pro sociální začleňování v romských lokalitách (dále jen Agentura)²¹. Ačkoli oblast násilí z nenávisti nespadá do její působnosti, zlepšováním situace v sociálně vyloučených lokalitách může významně snižovat riziko, že se tyto lokality a jejich obyvatelé stanou cílem útoků z nenávisti.

20 Činnost Michaela Kocába je hodnocena jako činnost ministra pro lidská práva a národnostní menšiny.

21 Podrobněji o Agentuře zde: www.socialni-zaclenovani.cz

Závěr

Násilí z nenávisti není, až na výjimky, pro centrální orgány státu jako resortní garanty prioritou. Vyplývá to z dokumentů vytvářených na úrovni jednotlivých ministerstev, i jejich vlastní praxe. Pokud není násilí z nenávisti prioritou na nejvyšší úrovni, není proč očekávat, že jiný přístup budou mít k této citlivé problematice nižší orgány státní správy na úrovni krajů a obcí. Problematika násilí z nenávisti spadá pod obecná témata, jako je (až zaklínadlem zavánějící) boj s extremismem, integrace menšin či péče o oběti obecné kriminality.

Na základě posouzení koncepčních materiálů jednotlivých centrálních orgánů státní správy je možné konstatovat, že neaktivnější přístup – byť orientovaný víceméně represivně, což je ovšem vzhledem k působnosti pochopitelné – vyvíjí ministerstvo vnitra. I tento resort by měl posílit preventivní aktivity a zaměřit pozornost na oběti násilí z nenávisti a jejich postavení v trestním řízení. Činnost ministerstva spravedlnosti naopak jakýkoli aktivnější přístup k obětem násilí z nenávisti postrádá, obdobně i fungování ministerstva práce a sociálních věcí. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy postupuje cestou prevence rasismu a xenofobie, sporné zůstává jeho zaujetí extremismem. Zahraniční zkušenosti ukazují, že udržitelnější je posilování a prohlubování prodemokratických aktivních postojů.

Násilí z nenávisti je komplexní meziresortní problém, povrzuje se, že není možné jej řešit izolovaně. Z praxe orgánů státní správy však současně není zřejmé, kdo by si koordinaci směřující ke komplexnějšímu řešení integrujícímu poznatky z teorie a praxe měl vzít za své a jak by přesně toto řešení mělo vypadat. Ministerstva, jako centrální orgány státní správy, tak vystupují víceméně izolovaně.

Postavení obětí trestných činů motivovaných nenávistí

František Valeš

Cílem tohoto textu je zprostředkovat zkušenosti obětí trestných činů motivovaných nenávistí, jejich právní postavení, potřeby a očekávání po útoku, formy podpory, která jim je poskytována stran státních orgánů i jiných subjektů.

Předně považují za nutné uvést několik **kritických poznámek k postavení obětí trestných činů v českém právním prostředí obecně**. Situace, v níž se nachází oběť útoku motivovaného nenávistí, je v základních konturách stejná jako u obětí tzv. obecné kriminality, nadto zdůrazněna specifickými znaky a dopady této zvláštní formy protiprávního jednání.

Postavení obětí trestných činů v České republice je nutno považovat za slabé. Oběť, resp. jazykem českého právního řádu poškozený, má v trestním řízení především **pasivní postavení**, má velmi omezené možnosti, jak do trestního řízení zasahovat, resp. ho ovlivňovat. Oběť má zejména právo trestný čin oznámit a být informována o přijatých opatřeních v trestním řízení, nechat se zastupovat zmocněncem, nahlížet do trestního spisu, účastnit se soudního jednání (tedy hlavního líčení o obžalobě a veřejného zasedání o odvolání), činit návrhy na doplnění dokazování, před skončením řízení se vyjádřit k věci, žádat po pachateli náhradu škody způsobené trestným činem. Dále má poškozený právo žádat o poskytnutí informace o pohybu obviněného či odsouzeného, konkrétně zda byl propuštěn z vazby nebo výkonu trestu odnětí svobody, případně zda uprchl z věznice nebo vazební věznice (o tomto právu musí být poučen, pokud příslušný orgán shledá, že v souvislosti s pohybem obviněného nebo odsouzeného hrozí nebezpečí). Zároveň má právo žádat, aby mu byla poskytnuta ze strany státu peněžitá pomoc, pokud byla trestným činem způsobena škoda na zdraví. Orgány činné v trestním řízení mají povinnost poškozeného poučit o těchto právech.

Nejvýznamnějším právem, které je zaručeno oběti trestného činu, je v tomto kontextu právo požadovat na odsouzeném, aby jí byla **nahrazena škoda trestným činem způsobená**. Pouze v mezích rozhodnutí soudu o škodě může poškozený podávat v trestním řízení opravné prostředky, tedy odvolání podané poškozeným může směřovat pouze proti výroku soudu o povinnosti odsouzeného nahradit škodu, nikoliv proti výroku o vině či trestu (určitou výjimkou je právo poškozeného podat stížnost proti některému z alternativních postupů v trestním řízení, tedy podmíněnému zastavení trestního stíhání či narovnání, neboť zde zákon nestanoví, že by tato stížnost mohla směřovat pouze proti výroku týkajícímu se náhrady škody). Realizace práva na uplatnění náhrady škody (v tzv. adhezním řízení) však může být pro oběť v praxi spojena se značnými obtížemi. Poškozený musí nárok na náhradu škody uplatnit nejpozději u hlavního líčení před zahájením dokazování, přičemž musí zejména konkrétně specifikovat, v jaké výši náhradu škody požaduje. Stanovení výše škody nemusí činit potíže u škody na majetku, v případě škody na zdraví (jež se určuje na základě tzv. bodového ohodnocení dle lékařského posudku) však vyžaduje po poškozeném, aby jako podklad pro určení výše škody předložil odborný posudek nebo znalecký posudek z oboru zdravotnictví, přičemž odměnu za jeho zpracování musí nést na vlastní náklady (jakkoliv jejich nahrazení může následně požadovat po odsouzeném). Zejména citelně se tato otázka projevuje v případě **psychické újmy**, u níž musí odsouzený prokázat, že se jedná o újmu dosahující míry psychické nemoci (např. posttraumatického stresového syndromu) a musí tedy soudu předložit odborný posudek z oboru psychiatrie. Stávající právní úprava je v této souvislosti pro oběť zvláště nepříznivá v tom smyslu, že **neumožňuje v rámci trestního řízení požadovat přiměřené zadostiučinění za morální újmu**, typicky tedy za psychickou újmu nedosahující újmy na zdraví (může se jednat o poruchy spánku, obavy, stres apod. způsobené trestným činem). Se zakotvením tohoto práva poškozeného počítá věcný záměr nekodifikovaného trestního řádu, v roce 2009 byla Ministerstvem spravedlnosti rovněž připravována dílčí novela platného trestního řádu, dosud však v tomto smyslu zůstává postavení oběti slabé. Požadovat náhradu morální újmy tak může pouze mimo trestní řízení, cestou žaloby na ochranu osobnosti.

Oběť má zároveň právo **žádat stát o poskytnutí peněžité pomoci** jako rychlého překlenovacího prostředku k nahrazení dopadů trestného činu, a to ve výši paušální částky 25 000 korun nebo ve výši skutečné škody, nejvýše však 150 000 korun. Peněžítá pomoc se poskytuje v případě, že oběti dosud nebyla nahrazena škoda odsouzeným, za podmínky, že je to nutné pro překlenutí zhoršené sociální situace způsobené trestným činem. Poskytnutá peněžítá pomoc nepodléhá dani z příjmu ani se nezapočítává do příjmu pro účely výpočtu životního minima. Poskytuje se pouze na žádost oběti podané Ministerstvu spravedlnosti. Zásadní mezí efektivitivy tohoto nároku oběti je skutečnost, že o svém právu nemusí být poučena orgány činnými v trestním řízení, zejména pak ale ta skutečnost, že se vztahuje pouze ke způsobené škodě na zdraví.

Jak již bylo uvedeno, dle platného právního řádu nemá oběť trestného činu právo ovlivnit rozhodnutí orgánů činných v trestním řízení o vině a trestu, typicky tak nemá procesní prostředky k provádění kontroly tzv. nestíhání, nemůže tak např. nikterak zvrátit rozhodnutí státního zástupce o zastavení trestního stíhání. Oběť, resp. poškozený sice může navrhopvat doplnění dokazování, zda bude dokazování doplněno, však záleží ryze na uvážení orgánů činných v trestním řízení. Zároveň nemá právo na bezplatnou právní pomoc; jakkoliv se tedy může nechat zastupovat v trestním řízení zmocněncem, nemůže na rozdíl od obviněného žádat o zastoupení bezplatné, což značně snižuje její možnosti na uplatnění nároku na náhradu škody. Postavení oběti trestného činu by mělo být posíleno v rámci rekodifikace trestního práva procesního (věcný záměr nekodifikovaného trestního řádu viz <http://portal.justice.cz/Justice2/MS/ms.aspx?j=33&o=23&k=4980&d=281460>), dosud však právní úprava přináší oběti pouze nízký standard záruk v trestním řízení. Přestože odborná veřejnost dlouhodobě usiluje o akcentování role a práv oběti v trestním řízení, zatím zůstává optimalizace této otázky spíše v rovině záměrů či ad hoc opatření (tak lze zmínit např. pilotní projekt Vězeňské služby ČR, Probační a mediační služby ČR a Českého helsinského výboru „Komise pro podmíněné propuštění“, v němž je podstatně akcentována role oběti trestného činu, a to formou možnosti poskytnout stanovisko k podmíněnému propuštění odsouzeného z výkonu trestu odnětí svobody – viz www.pmscr.cz).

Nedostatečná právní úprava záruk postavení obětí trestných činů je však dále prohlubována praxí, resp. faktickými překážkami, s nimiž se oběti v rámci trestního řízení setkávají. Trestní právo a z něho vyplývající možnosti obětí je nutno považovat za jakousi subsidiární platformu podpory, již oběť vyžaduje. Z četných rozhovorů s oběťmi vyplývá, že k jejich prvotním potřebám po spáchání trestného činu patří možnost hovořit o tom, co se stalo, svěřit se, být vyslyšena (a zejména mít naslouchajícího posluchače, který oběti a její verzi důvěřuje). V mnoha případech zároveň oběť potřebuje psychologickou pomoc či krizovou intervenci (k vyrovnání se s traumatem vyvolaným trestným činem) nebo též sociální pomoc (např. akutní potřeba změny bydliště k zamezení kontaktu s pachatelem). Záruky na poskytování takových forem pomoci a podpory nemá oběť trestného činu prakticky žádné, jejich dosažení může dojít pouze vlastní aktivitou, zejména však pouze na základě vlastních vědomostí či znalostí. Základní roli hrají pro oběť po spáchání trestného činu orgány činné v trestním řízení, jejich odpovědností je nejen přijetí oznámení a činění adekvátních opatření v trestním řízení, ale rovněž (což je pro osobní situaci oběti a její vyrovnání se s následky činu často přednější) předcházet tzv. sekundární viktimizaci oběti, a to jednak cestou vyjádření důvěry k verzi sdělené obětí, jednak cestou citlivého zacházení a též cestou řádného a srozumitelného poučení oběti o jejích právech a o opatřeních, která budou následovat. Žel, takový přístup k obětem není zejména v praxi Policie ČR standardem (zejména zřetelně se tento jev projevuje právě u obětí násilí motivovaného nenávistí, viz dále). Oběť trestného činu je tak často konfrontována s nedůvěrou, je tlačena do role viníka či spoluviníka události, nejsou jí poskytnuty informace o trestním řízení, o následcích jejího oznámení, o jejím procesním postavení a právech, navíc je nucena opakovaně oživovat vzpomínku na spáchaný trestný čin při úkonech v trestním řízení.

Příklad z kasuistiky: Klientka, jejíž manžel byl násilně usmrčen několika muži (donucován násilím k přiznání údajné krádeže, a to částečně před zra-ky klientky, v důsledku čehož mu byla způsobena vážná zranění, ponechán bez přivolání lékařské pomoci zemřel), byla přibližně dva měsíce po smrti manžela předvolána jako svědek k výslechu na státní zastupitelství. V předcházející době nebyla ani jednou kontaktována orgány činnými v trestním řízení, s výjimkou podání vysvětlení policistům okamžitě po smrti manžela. Nebyly jí poskytnuty žádné informace o jejich právech, nebyla poučena o tom, že je v postavení poškozené v trestním řízení (ostatně i k výslechu byla předvolána pouze v postavení svědka), neměla žádné povědomí o tom, zda jsou ve věci činěna jakákoliv opatření (pouze z doslechu jí bylo známo, že někteří z pachatelů jsou vazebně stíháni). Jelikož se trestný čin stal na venkově a pachatelé byli sousedy klientky, osoby, které podezřívala ze spáchání trestného činu, potkávala na ulici. Vedle vyrovnávání se s traumatem ze ztráty manžela, jímž zároveň procházely její děti, byla vystavena strachu z možného útoku pachatelů vůči ní a jejím dětem; přestože byla v těžké sociální situaci smrtí manžela dále zhoršené (ztráta příjmu domácnosti), musela se z obav před pachateli na vlastní náklady přestěhovat do jiné obce. Výslechu se účastnila se zmocněncem, státním zástupcem však nebyla informována, kdo jsou ostatní osoby ve výslechové místnosti (sedm obhájců obviněných), nebyla poučena, že může uplatňovat práva poškozeného, navíc před započatím výslechu (při čekání na jednoho z obhájců) byla vystavena tristní situaci, během níž byla státním zástupcem přehlížena, ten naopak „vtipkoval“ s přítomnými obhájci. Bez možnosti být zmocněncem poučena o tom, co se v místnosti odehrává, její postavení by nebylo lze označit ani za blížící se důstojnému.

Oběti násilí motivovaného nenávistí jsou v trestním řízení vystaveny obdobným obtížím, dále však zesíleným specifikou této formy násilí.

Pod násilím motivovaným nenávistí je chápáno protiprávní jednání (ať ve formě trestného činu nebo jiného deliktu), jehož převládajícím motivem je příslušnost (skutečná nebo domnělá) oběti k určité skupině osob, jejíž příslušníci jsou charakterizováni společnými znaky. **Pachatelé proto sice útočí na konkrétní oběť, jejím prostřednictvím však útok adresují celé takové skupině, kterou chtějí prostřednictvím útoku zastrašit, hanobit a podobně, nemají jiný důvod, proč na konkrétní oběť zaútočit, než ten, že se jedná např. o příslušníka romského etnika a že je pachatel vůči Romům nenávistný.** Oběti násilí motivovaného nenávistí mohou být příslušníci celé škály skupin osob, typickými důvody

této „skupinovosti“ jsou: domnělá rasa, barva pleti, národnost, etnický původ, víra, náboženství, stav bez vyznání, politická příslušnost nebo přesvědčení, pohlaví, sexuální orientace nebo identita, věk, zdravotní stav, původ, sociální skupina či subkultura, případně jiný obdobný znak. Nemusí se rovněž jednat pouze o fyzické násilí (jakkoliv v případě násilí motivovaného nenávisť dochází i k nejzávažnějším formám, jako tomu bylo i v případě násilností v Havířově nebo při žhářském útoku ve Vítkově), naopak se může jednat též o neverbální násilí (např. graffiti, gesta), verbální (hanobení, podněcování, verbální obtěžování), zastrahování, vyhrožování, vydírání, šikanu a podobně.

Specifické, resp. ztížené postavení obětí tohoto trestného činu se proto odvozuje právě od motivu útoku – jím je příslušnost oběti ke skupině osob, tedy **nezměnitelná osobní charakteristika**. Oběť tohoto typu násilí je tak v situaci, kdy nemůže ovlivnit útok proti ní, resp. nemůže učinit žádná opatření, jak útoku předejít. Je vybrána náhodně, prakticky se nemůže chránit, útok často přichází nečekaně. Motiv útoku se též odráží v efektu, který pachatel sleduje – hovoří se o **tzv. dvojitým efektu útoku**:

- útok dopadá na jednotlivce – objektem útoku pachatele je konkrétní osoba poškozená násilím (případně majetek nebo jiné hodnoty patřící této osobě)
- pachatel však zamýšlí útočit na skupinu osob nebo komunitu, a ta je útokem přímo dotčena – pachatel na jednotlivce neútočí kvůli jeho individualitě nebo jednání, útok je naopak adresován celé skupině osob, **konkrétní oběť je fakticky pouze nástrojem vyhrožování či zastrahování celé skupiny osob**, jejímž příslušníkem je oběť

Dopad útoku, s nímž je oběť konfrontována, je proto subjektivně velmi těžko pochopitelný. Násilí motivované nenávisť i v méně závažných formách (např. verbální) je typicky doprovázeno způsobením morální újmy, která v sobě zahrnuje pocit „zbytečnosti“ útoku (jednání pachatele nebylo nijak ovlivněno aktivitou oběti a jeví se jako absurdní) a s tím spojené nevyzpytatelnosti a nemožnosti vyloučit jeho opakování.

Samotnými oběťmi, resp. příslušníky ohrožených komunit, je přitom vnímáno jako **notorieta**. Oběti často hovoří o tom, že útok očekávají „vždy a všude“, na jednu stranu pro ně vlastně není překvapením, na druhou stranu jsou neustále vystaveny strachu a pocitu ponížení, konfrontovány s xenofobním naladěním společnosti. Např. příslušníci romských komunit (a lze předpokládat, že stejné zkušenosti sdílejí i příslušníci jiných ohrožených komunit či skupin osob) standardně hovoří o zkušenostech s nenávistí, s níž se setkávají prakticky každodenně – typickou výpovědí je: „*S nenávistí se setkávám prakticky každý den, kdykoliv jdu po ulici, očekávám, že na mě budou lidé pokřikovat, že smrdím nebo že jsem černá huba, nebo si vyprávět vtipy, v obchodě na mě budou koukat, jestli nekradu, v tramvaji mě nikdo nepustí sednout atd.; každý den se bojím, jestli na mě někdo nezaútočí víc než jen takto, pořád jsem ve strachu, co mohou udělat mně nebo mé rodině...*“ Toto vnímání násilí motivovaného nenávistí se pak projevuje v nedůvěře obětí nebo ohrožených osob na jednotlivé ataky jakkoliv reagovat, natožpak je např. oznamovat. Z jejich sdělovaných zkušeností rovněž vyplývá, že prakticky nemohou očekávat oporu od širší společnosti, kupř. kolemjdoucích, naopak že pachatel (převážně méně závažných forem nenávistného jednání, např. verbálních) bude okolím minimálně mlčky podporován, resp. oběť bude přehlížena či ignorována. Tento pocit lze dokreslit výpovědí klientky: „*Spolu se svým druhem a půlročním synem jsem nastoupila do autobusu MHD, se synem jsem se posadila na volnou sedačku, na což do mě spolucestující vedle mě hrubě strčil s průpovídkou o ‚černech sviních‘ tak, že mi dítě skoro vypadlo z ruky do uličky. Ostatní cestující dělali, že si ničeho nevšimli; můj druh se však důrazně zeptal, co to mělo znamenat, a začal se hádat s ‚útočníkem‘. Přestože všichni kolem viděli, co se mohlo stát s naším dítětem, celý autobus se postavil na jeho stranu, vlastně všichni cestující na nás vulgárně křičeli. Spor rázně ukončil řidič autobusu, který zastavil a přikázal nám vystoupit pod pohrůžkou, že jinak na nás zavolá policii...*“

Nastíněný fenomén, ve spojení se zkušenostmi příslušníků ohrožených komunit, se projevuje v **nechuti útok oznámit**. Oběti se obávají, že oznámení útoku nepřinese žádné řešení, nedůvěřují státním orgánům (zejména policii). Předpokládají, že policie se oznámením nebude zabývat, odloží ho nebo bude naopak podezřívát obět, že si věc vymyslela nebo že útok vyprovokovala či byla dokonce sama pachatelem (přitom vycházejí z vlastních zkušeností nebo zkušeností jiných příslušníků komunity – mají z minulosti zkušenost právě s takovým postupem). Navíc se obávají xenofobního přístupu policistů, zejména u některých skupin je oznámení útoku spojeno s nechtěným odhalením své skupinové příslušnosti (např. coming-out homosexuálů). Očekávají necitlivý přístup policistů, v některých případech též jejich nechuť poučit je o právech nebo jim pouze vysvětlit, co se ve věci děje. Obávají se, že jim nebude zajištěna ochrana před pachatelem. Přitom tyto jejich obavy vycházejí z jejich vlastních zkušeností, případně ze sdílených zkušeností předávaných v komunitách, zároveň jsou též objektivizované dostupnými, např. statistickými daty. Základní charakteristiky, které se projevují v jednání a přístupu orgánů činných v trestním řízení (a nejen jejich) ve věcech násilí motivovaného nenávisť, jsou:

Marginalizace: častou praxí je nevěnování pozornosti méně závažným formám nenávisťného jednání, např. verbálnímu násilí. Orgány činné v trestním řízení tímto postupem nejenže ignorují dopady, které má takovéto jednání na oběti, resp. oběť ponechávají ve svých traumatech zcela „opuštěnou“, navíc zanedbávají preventivní roli, již mají plnit. Přitom právě verbální formy nenávisťného jednání jsou často jen východiskem pro násilí fyzické.

Příklad z kasuistiky: *Během noční bojovky na účastníky tábora, romské děti od 5 do 17 let, pokřikovali nenávisťně opilí mladiství návštěvníci restaurace (táhněte, vy černý huby a negři; cikáni do plynu, jdeme na ně, ať táhnou odsud). Děti, ale i dospělí vedoucí byli v šoku, děti sly spát v botách a oblečení z obavy, že budou muset utíkat. Přivolaná policejní hlídka byla arogantní, poškozovým oznámila „přoč jste nás volali, když vás nikdo nenapadl“, útočnický nelegitimovala, nechala rozutět.*

Marginalizace je ovšem spojena s ataky násilí motivovaného nenávistí i u forem velmi závažných. Typicky se odráží v **neochotě** orgánů činných v trestním řízení **kvalifikovat nenávistný motiv** jednání jako důvod pro posouzení jednání jako závažnějšího trestného činu, případně jako přitěžující okolnost, nebo vůbec jednání (zvláště u méně závažných forem) kvalifikovat jako trestný čin. Přes objektivní zkušenosti příslušníků ohrožených komunit s násilím motivovaným nenávistí tak dle oficiálních statistik (viz Informace o problematice extremismu na území ČR, www.mvcr.cz) bylo např. v roce 2008 spácháno 217 takových trestných činů. V současné době přitom nejsou dostupné alternativní statistiky, lze proto pouze odhadovat, jaká je míra latentní kriminality motivované nenávistí, v tomto kontextu myšlena latence ve smyslu řádné a odpovídající kvalifikace provedené orgány činnými v trestním řízení.

Marginalizaci pak není třeba sledovat pouze u orgánů činných v trestním řízení, ale rovněž u široké společnosti, zvláště pak v médiích či v prohlášeních některých politiků. Příkladem z poslední doby budiž prohlášení senátorky Liany Janáčkové ke žhářskému útoku v ostravské osadě Bedřiška, která v oficiálním prohlášení zcela nepřístojně útočila na oběti útoku tvrzeními o jejich údajné zadluženosti, zejména však nepřímými spekulacemi o tom, že útok samy fingovaly.

Ze zkušeností osob ohrožených násilím motivovaným nenávistí pak dále vyplývá, že jsou v jednání s orgány činnými v trestním řízení (ovšem i zde též ze strany široké společnosti) vystavováni **sekundární viktimizaci** ve spojení s **předsudky** jednajících osob. Právě v případě tohoto typu násilí jsou oběti konfrontovány s nedůvěrou, zda se jednání vůbec stalo, případně nakolik si útok způsobily či spoluzavinily samy. Navíc jsou konfrontovány s předsudky vůči své skupinové příslušnosti; obava obětí z výsměchu při podání oznámení, namísto žádoucí opory, je významnou překážkou pro oznámení útoku.

Postavení obětí násilí motivovaného nenávistí je tedy, v kontextu výše uvedeného, výrazně slabé a lze považovat za krajně žádoucí, aby jim byla poskytována podpora, a to nejen formou optimalizace právní úpravy a trestně právní praxe ve směru akcentujícím oběť, resp. principy restorativní justice, nýbrž též aby byla zvažována specifika této skupiny obětí.

Pomoc obětem násilí z nenávisti je v Česku překážkový běh

Pavel Eichler

Události po žhářském útoku neonacistů ve Vítkově na Opavsku ukazují, jak žalostná je v Česku péče o oběti násilí z nenávisti, hate crime. Přestože se nejrůznější lidé touto disciplínou zabývají již téměř dvacet let, až dosud u nás neexistovala žádná ucelená koncepce pomoci napadeným. Nutno v úvodu zdůraznit, že podíl na tom má jak lhostejná společnost, tak stát, který tuto činnost nepochopitelně téměř ignoruje. Každý člověk má právo se projevat, jak uzná za vhodné, je to jeden ze základních pilířů demokracie, svobodné a tolerantní společnosti. „Oběti násilí z nenávisti je každý, kdo byl napaden z důvodu nějaké osobnostní charakteristiky,“ říká právnička Klára Kalibová z nevládní organizace In IUSTITIA. Čeští ochránci lidských práv si však o tak rozvíjené diskusi, jakou vedou ve Spojeném království nebo v USA, můžou nechat zatím jen zdát.

První zmínky o uvažování nad ochranou obětí násilí z nenávisti na vládní úrovni se sice na veřejnost dostaly už v roce 1995, kdy skupina neonacistů zavraždila Tibora Berkiho, ale první nezisková organizace reálně se specializující na tuto problematiku, zmiňovaná In IUSTITIA, vznikla teprve před rokem a půl. „Bohužel se nám i dvacet let po revoluci, po dvaceti letech rozvoje neziskového sektoru u nás, podařilo najít díru na trhu. Z hlediska obrazu o ČR z vnějšku je to ale katastrofa,“ povzdychla si Kalibová. Do vraždy Tibora Berkiho ovšem už v Česku, potažmo Československu, zemřelo nejméně devět lidí, obětí násilí z nenávisti. Nutno podotknout, že když vláda tehdejšího premiéra Václava Klause přijímala usnesení k Informaci o projevech extremistických postojů v České republice, bylo to čtyři roky po první rasistickém pogromu u nás. V Lipkově na Klatovsku třicetihlavá skupina fašisticky smýšlejících skinheadů ubila k smrti dvaadvacetiletého Roma Emila Bendíka.

Krátce na to, po vraždě Filipa Venclíka v říjnu 1993 v pražském metru, se spontánně v reakci na vzrůstající násilí ve společnosti zformovalo Hnutí občanské solidarity a tolerance HOST, první nevládní

sdružení, mající za cíl pracovat pro oběti nejrůznější perzekuce. Lidé kolem aktivistů Stanislava Pence, Jakuba Poláka nebo Petra Uhla si dali za cíl propagovat nenásilí, monitorovat sociální situaci a poskytovat právní ochranu a poradenství. „*HOST si mezi mnoha jinými cíli stanovil i zviditelnění existence diskriminačních tendencí ve společnosti a snaží se prostřednictvím svého Informačního servisu upozorňovat na jejich neřešení. Hnutí se snaží sledovat jednotlivé případy a reakci státní správy a policie a ve spolupráci se sdělovacími prostředky zveřejňovat výsledky svých šetření,*“ stojí v jeho stanovách.

Jeden ze zakladatelů hnutí Petr Uhl ovšem s odstupem mnoha let hodnotí jeho činnost poměrně kriticky. „*Byl jsem tam asi rok, protože neměli žádné vnitřní stanovky, nedokázali se na něčem dohodnout a nic respektovat.*“ Nicméně minimálně roli Stanislava Pence hodnotí velmi kladně. „*Dělal to velmi pečlivě, měl dobré styky s policisty, z nichž někteří si už tehdy uvědomovali, že je potřeba něco takového dělat. První monitoring se zabýval rasistickými útoky,*“ vzpomíná Uhl, za totality spoluzakladatel Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných, po listopadu 1989 poslanec Federálního shromáždění.

Nenávist je v menšině, ale víc vidět

Ač se po takzvané sametové revoluci zdálo, že společnost uvolněná od komunistického sevření, obohacená o demokracii a svobodu, bude i tolerantní, brzy se ukázalo, že je to naivní představa. „*Brzy po listopadu se zřetelně viditelným výrazem toho nejhoršího a nejubožejšího v české společnosti stalo snadno zmanipulovatelné a zfašizované skinheadské hnutí. To, co začalo jako snaha překonat komplexy méněcennosti a obavy ze ztráty sociálních jistot, vyústilo v agresivní směs starých a nových primitivních resentmentů – antisemitismu, rasismu a xenofobie, a nakonec ve více méně otevřený neonacismus. Terčem násilných útoků a prvními oběťmi se stali hned od počátku devadesátých let příslušníci menšin – všichni lidé jiné barvy pleti, Židé, Romové atd. Okázalý důraz na tzv. druhotné ctnosti jako kázeň a pořádek, kult síly a vůdcovské autority jim zajistil podporu značné části veřejnosti i politického spektra. Když začali organizovat pravidelné a soustavné útoky na , cikány a jiné černé huby, pankáče, bezdomovce‘ a na tzv. nepřizpůsobivé vůbec, spousta lidí jim otevřeně fandila a příznivě se o nich vyjadřovaly celebrity od doktora Sládka až po profesora Klause,*“ zavzpomínal nedávno v časopise Nový prostor Jakub Polák, jedna z nejvýznamnějších postav angažující se ochraně lidských práv, na začátek 90. let.

Z pohledu vymáhání lidských práv byly události v listopadu 1989 důležitým milníkem. Lidskoprávní aktivisté za svou činnost přestali být perzekvováni. Své aktivity navíc mohli rozšířit. Společnost si začala uvědomovat, že násilí z nenávisti má mnohem víc rovin, než se zdálo. Už to nebyly jen „naháněčky mániček“, věřících či politicky nepohodlných. Lidé si po otevření hranic na západ všimli, že problém je také rasismus či homofobie. Důležité bylo, že v činnosti pokračovaly významné osobnosti, jako je Petr Uhl, pro kterého bylo zvláštní motivací, že před listopadem 1989 se něco jako ochrana před rasismem praktikovat nedalo. *„Hlavním důvodem byl ale docela normální přesah obrany lidských práv. Ten, kdo užívá, vyzývá, schvaluje nebo připravuje násilí, jedná z mého hlediska protispolečensky a je zapotřebí se tomu postavit. Už za minulého režimu trestní zákon takové jednání považoval za trestné,“* vysvětluje Uhl.

V novém, svobodném zřízení navíc mohl ovlivňovat události z pozice hybatele. Jako poslanec tehdejšího Federálního shromáždění se podílel na tvorbě nových zákonů. *„Z Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných jsme měli zkušenost, že si stačí dávat pozor. Ve Federálním shromáždění jsem se snažil, aby extremismus byl formulován jasně jako násilí z nenávisti a ne jako nějaký, ismus‘. Byl jsem rád, že Ústavní soud po revoluci zrušil novelu paragrafu Podpora hnutí směřující k potlačení práv a svobod člověka a Propagace hnutí směřující k potlačení práv a svobod člověka, protože tam byl jen komunismus a fašismus. Byl jsem rád, protože ostatní, ismy‘ se tam nevejdou.“*

Přesvědčení bývalého politického vězně Uhla, že ani po sametové revoluci není možné rezignovat na boj za lidská práva, umocnila i napadení jeho syna neonacisty a následné vyšetřování incidentu policií. *„Mlátili ho na ulici skini a nutili ho, ať řekne, že je Žid. Šel jsem pak s ním na výslech a vyšetřovatel se nás ptal: Vy jste Židi? Můj sedmnáctiletý syn se na mě obrátil, jestli na takovou otázku musí odpovědět. A já měl takovou radost, že kluk má vyšší právní vědomí než vyšetřovatel.“* Tento příběh názorně popisuje „běžné“ chování polistopadových policistů. Místo, aby se se vši vervou pustili do vyšetřování závažného trestného činu, otázkami zjišťovali, zda si oběť za viktimizaci „nemůže sama“.

Podle Uhla k přijetí celé řady lidskoprávních norem v Československu a později Česku pomohla OSN. *„Na její půdě vznikly pakty pro ochranu obětí násilí z nenávisti a také závazky přijaté v rámci spolupráce s EU. Ta nutila ČR, aby přijala právní úpravy, podle kterých by byl trestný verbální hate crime. Tam je celý blok úmluv,“* podotýká ex-spolupracovník Komise Organizace spojených národů pro lidská práva v letech 1991 až 2001.

To, co Uhl prosazoval do právních norem, se Jakub Polák snažil realizovat v praxi. Z jeho zkušeností a výpovědí je patrné, že to často byl velmi náročný boj. Terénní pracovníci, dobrovolní aktivisté, kteří se sami obětím nabídli coby zástupci, naráželi na neprostupnou hráz, kdy se vzájemně kryli policisté, se státním zástupcem v zádech. *„Trestní právo, jak vám připustí lidé znalí věci, patří k nejzpolitizovanějším právním odvětvím. Počínaje výběrem osob pachatelů a druhů trestné činnosti, na něž se soustřeďuje policie, přes manipulaci s důkazy, nevyhýbající se ani fabrikování umělých, přes objednávání tendenčních znaleckých posudků, až po zcela subjektivní přístup soudců, projevující se rozlišností vynesených rozsudků v obdobných případech. Soudy jsou navzdory všem proklamacím o nezávislosti velice citlivé na převládající politickou vůli a někdy i veřejné mínění,“* popsal Polák Novému prostoru.

Polák tak musel procházet výpovědi a znalecké posudky, které v některých případech jeho mandantů podle něj byly do značné míry zfalšované. Hodně sil ho stálo najít pravé, objektivní důkazy, donutit policii k vyslechnutí původně opominutých svědků, přesvědčit je ke svědectví.

Začarovaný kruh

Dnes téměř šedesátiletý Jakub Polák nebyl jediným, kdo se od počátku 90. let zabýval přímou, terénní pomocí obětím násilí z nenávisti. Velmi aktivní je v tom také Markus Pape, osmačtyřicetiletý německý sociolog působící v Česku. K této problematice se dostal v rámci práce pro Evropské středisko pro práva Romů, pro které rešeršoval případy rasistických útoků a sháněl právníky napadeným či pozůstalým Romům. *„Česká republika nemá monopol na rasistické útoky či diskriminaci na základě etnicity. V dalších zemích je takových případů mnohem víc,“* upozorňuje Pape. *„Pro budoucnost ale hodně záleží na tom, jak se k jednotlivému případu postaví společnost, zda událost bere jako něco, normálního, nebo s tím něco udělá,“* podotýká.

Za největší hrozbu v tomto případě považuje přístup orgánů, které mají na dodržování práva dohlížet nebo ho vymáhat. V Česku je podle něj stále poměrně značné nebezpečí, že incident dostanou na stůl policisté, státní zástupci nebo soudci, kteří budou sami latentní rasisté. *„Udělají tak všechno proto, aby případ zahráli do autu. Pokud oběti nemají právní pomoc, je to poměrně jednoduché,“* varuje Pape.

Dát obětím násilí z nenávisti naději, že pachatel bude po právu potrestán a že skutek neskončí mezi „klukovinami, výtržnostmi“, je podle Papeho nesmírně důležité. Lehčí klasifikace postiženým bere důvěru, že žijí v právním státě. *„Vyvolává to v nich naprostou zoufalost. Často tito lidé buď emigrují, nebo začnou věřit, že zákon a stát jsou jen na straně*

druhých. V tomto případě hlavně mladé oběti začnou také páchat trestnou činnost. Je to začarovaný kruh, který vyvolává řetězové reakce a v jiných zemích vedl například k občanským válkám,“ připomíná Pape.

On, Uhl i Polák se shodují na několika věcech. Nejpodstatnější je správný výklad práva – například Uhl se mu věnoval v komunistických žalářích – a přitáhnout zájem médií. *„Jen co nejšířěji pojatá podpůrná kampaň může pomoci zvrátit předpojaté postoje a snad i donutit příslušné orgány ke skutečnému hledání pravdy,*“ poznamenává Jakub Polák. *„Většinou platí, že když je nějaký případ dobře medializován, všichni si dají víc pozor na vlastní chování. O většině případů ale společnost neví vůbec nic. Často si člověk, který se zajímá o oběti, může sám udělat obrázek jejich utrpení, když pátrá po jednotlivých detailech útoku, když se dokáže vžít do citů napadených,*“ dodává Pape.

Na nejznámějším případě německého sociologa působícího v Česku z poslední doby, takzvané kauzy Vítkov, to je vidět nejzářněji. Den před výročím narození Adolfa Hitlera čtyři mladíci z Opavska vypálili dům romské rodiny a vážně zranili tehdy ani ne dvouletou dívku. Až tento hrůzný čin státní orgány zalarmoval k důkladnému prošetření žhářského útoku. Policie zjistila, že ho naplánovala a provedla čtveřice mladých, aktivních neonacistů. *„Abychom udělali něco zlého cikánům,*“ přiznal jeden z nich u soudu motiv útoku.

Markus Pape v této souvislosti upozorňuje, že žhářství ve Vítkově předcházelo několik podobných ataků. Podle Papeho právě jejich špatná kvalifikace nakonec vedla k utrpení zraněné dívky a její rodiny. *„Kdyby policie a státní zástupce kvalifikoval každý žhářský útok na obydlí dům jako pokus o vraždu, tak by mohla například nasadit odposlechy a snadněji odhalit pachatele,*“ zlobí se Pape.

Toto je však pouze jedna stránka mince. Mediální tlak může v řadě případů obětem násilí z nenávisti ublížit, prohloubit jejich viktimizaci, znesnadnit vyrovnání se s následky trestného činu, emočně je vysílit. Může také ztížit práci nevládních organizací, které jednají s orgány státní správy a samosprávy ve prospěch postižených. *„Naší alfou a omegou je zájem klientely. Ze zkušenosti víme, jak může mediální tlak, zejména na malém městě, působit. Proto vždy naše klienty informujeme o tom, jaké důsledky může medializace mít. Necháváme je rozhodnout, jejich rozhodnutím se pak řídíme. Naším primárním cílem není dostat do vězení pachatele trestné činnosti, od toho je tu policie, ale zajistit uplatnění všech práv lidem, kteří utrpěli újmu v důsledku incidentu z nenávisti.*“ vidí situaci z odlišné perspektivy Klára Kalibová, zástupkyně pomáhající nevládní organizace.

Podle ní by se medializace měla využívat tam, kde všechny ostatní nástroje selhaly, a to vždy po souhlasu klientely a zvážení všech rizik, které sebou zviditelnění případu přináší. Novináři přijedou a odjedou, ale necitlivým zásahem mohou křehký sociální smír vyhrotit.

Hlavní problém – financování

Markus Pape je jedním z prvních českých „vyšetřovatelů“ násilí z nenávisti na hlavní pracovní úvazek. Jeho největším nepřítelem ovšem nebývá neprostupná hráz mlčení svědků nebo poškozených, ale nedostatek financí. *„Na roční provoz bych potřeboval sta tisíce korun. Za ty bych obstaral právní a humanitární pomoc obětem, monitoring verbálních i fyzických útoků a jejich medializování,“* vypočítává Pape.

Nedostatek peněz v tomto odvětví neziskového sektoru se podepisuje také na nedostatečném počtu právníků, kteří by se obětem násilí z nenávisti věnovali. Přitom je to příležitost především pro čerstvé absolventy právnických fakult. *„V této oblasti jsou velmi omezené možnosti realizovat praxi. Český neziskový sektor se obecně potýká s nedostatkem peněz. Naše sdružení se od svého vzniku potýká s nemalými finančními problémy. Profesionální kapacity bychom měli, oblast našeho zájmu nabízí lidem s právním vzděláním, a nejen s ním, zajímavou práci, ale plat neodpovídá jejich vysokoškolské kvalifikaci,“* říká právnička Klára Kalibová, hlava nevládní organizace In IUSTITIA. Ta už rok a půl poskytuje bezplatnou právní pomoc lidem, kteří byli napadeni z důvodu své domnělé nebo skutečné rasy, etnické nebo národnostní příslušnosti, sexuální orientace nebo identity, pohlaví, věku, zdravotního stavu, náboženství, víry, vyznání nebo skutečnosti, že jsou bez vyznání, politickému přesvědčení, subkulturní příslušnosti nebo příslušnosti k některé další sociální skupině, jak zní jimi používaná definice násilí z nenávisti.

„Než vznikla In IUSTITIA, tak jiné podobné centrum neexistovalo. Důvod je jednoduchý – trestní řízení nikoho nezajímalo. Liga lidských práv se sice zajímala o vztah policie k menšinám, případně narázově řešili jednotlivé případy, komplexně se tomu ale nevěnovali. Je velmi těžké udržet takovou organizaci, aby byla životaschopná delší dobu,“ poukazuje Kalibová na téměř neexistující tradici donátorství, z něž bez problémů žijí podobné organizace na Západě. *„Je to nefér ke klientům. Kdybychom byli klasická právní firma, tak jsme velmi úspěšní, protože nás poptává velká spousta lidí. Ale naši klienti si nemůžou dovolit si naše služby platit,“* dodává Klára Kalibová.

Neziskovky, jakou řídí, mají velmi omezené možnosti na získání grantu. Rozpočet Úřadu ministra pro lidská práva je nicotný a silové resorty, které nabízejí finance, jsou pro pracovníky nevládního sektoru seriózně se zabývající pomocí obětem násilí z nenávisti, případně bezpečnostními otázkami souvisejícími s neonacismem a násilným rasismem nepřijatelné. *„Máme vnitřní bariéru brát peníze od silových ministerstev, konkrétně vnitra. Stali bychom se nedůvěryhodnými pro některé konkrétní skupiny našich klientů, kteří mají z jiného kontextu špatné zkušenosti s tímto resortem, případně s policií. Protože chceme pomáhat jak alternativní mládeži, tak irregulérním migrantům, zvolili jsme dobrovolně cestu nefinancování naší činnosti z rozpočtu vnitra. Etablované zahraniční nevládní organizace, například Southern Poverty Law Center a Anti-Defamation League, také neberou peníze od státu, ale z dotací, kulturních aktivit a individuálních donátorů. Jsou nadmíru úspěšní a více než 40, respektive téměř 100 let, součástí občanské společnosti,“* dívá se Kalibová do ciziny. Český nevládní sektor přesto hodnotí velmi kladně. Dostatek expertů a expertek nepochybně má. *„Nevládní organizace a možnosti, které dávají, přitahují osobnosti, které chtějí situaci měnit a vymýšlet nové přístupy k zaběhlým, ne vždy ale spravedlivým praktikám. Právníci a právničky Ligy lidských práv, Ekologického právního servisu, Organizace pro pomoc uprchlíkům nebo Poradny pro občanství, občanská a lidská práva prosadili neuvěřitelné věci ve prospěch celé společnosti, o kterých se málo ví,“* vypočítává Kalibová.

Na cestě k profesionalizaci?

Také její In IUSTITIA je i přes omezené možnosti poměrně úspěšná. Kalibová začínala s monitoringem krajně pravicové scény s významným aktivistou Ondřejem Čáklm. Sledovala trendy neonacistů, nacionalistů a fašistů, prováděla terénní výzkum. *„Protože jsem právnička, tak mě vždy zajímalo, jak mé znalosti v této oblasti využít. Při tom jsem dospěla k názoru, že je nutnější věnovat se obětem násilí z nenávisti,“* vysvětluje Kalibová. Vyvrací i ustálenou, ale mylnou představu o tom, že násilí z nenávisti se až na výjimky dopouštějí neonacisté. Ke svému překvapení v zahraničních výzkumech zjistila, že jen 10 až 15 procent pachatelů násilí z nenávisti se rekrutuje z krajně pravicové scény. V Česku, kde se sociální vědy násilí z nenávisti dlouhodobě nevěnují, bude situace obdobná.

„V některých případech se nám podařilo dosáhnout překvalifikace trestné činnosti a vnést do ní nenávistný motiv. Někteří klienti po konzultacích s námi se rozhodli napadení řešit trestní cestou, což by před tím neudělali, protože měli špatnou zkušenost s policií. My je ale nemotivujeme, protože známe prostředí. Naše role je říct jim, co to obnáší jít podat trestní oznámení, že to může být traumatizující, kolikrát je čeká psychické vypětí a musí být připraveni na pomstu ze strany pachatele,“ popisuje uplynulý rok právnička.

Většinu klientů In IUSTITIA, až devadesát procent, tvoří Romové. Je to ale z důvodu, že organizace úzce spolupracuje především s romskými sdruženími a je vidět na jejich webových stránkách, často si o její existenci Romové sami řeknou mezi sebou. Oběti násilí z nenávisťi je ovšem, jak je patrné z úvodu článku, mnohem víc. De facto se jí může stát každý. *„Kdybychom chodili do vietnamské komunity, zabývali se alternativní mládeží nebo gay a lesbickou komunitou, tak jsem si naprosto jistá, že by se i z těchto skupin rekrutovalo velmi vysoké množství dalších klientů. Poskytujeme pomoc všem. To, že je většina našich klientů z minorit, je odrazem stavu ve společnosti,“* vysvětluje Kalibová.

Trnem v oku je Kalibové přístup některých aktivistů. Ti sice podle ní měli v minulosti významnou roli v poskytování pomoci obětem násilí z nenávisťi, ale postupem času, jak se vyvíjela situace a požadavky na profesionalitu poskytovaných služeb se zvyšovaly, jejich pomoc se v určitých ohledech stala problematickou. *„Už není čas ani doba na bezbřehý aktivismus z 90. let. Mají obrovské zásluhy a díky nim se podařilo pomoci mnoha lidem, ale v současné době už na to není prostor. Standardy práce s klientelou se za dvacet let rozvoje občanské společnosti významným způsobem zvýšily a změnily. Je nutné, aby nevládní organizace vystupovaly profesionálně, k tomu patří i zodpovědnost vůči klientele a neuvěřitelná sebekázeň jednotlivých pracovníků a pracovníc pomáhajících profesí. Také vůči orgánům státní správy a policie je nutné vystupovat profesionálně, jinak se respektu k oprávněným požadavkům nedočkáme. Je nutné pochopit, že rozvinutý nevládní sektor není konkurentem státní moci, ale součástí rozvinuté demokracie,“* argumentuje Kalibová.

Jedna z několika činností, kterou stát posledních dvacet let nepochopitelně zanedbával, byl monitoring a sběr dat o násilí z nenávis-
ti. A když už nějakou databázi vedl, tak pouze ohlášených fyzických
útoků policii. Na policejních služebnách ale oběti narazily na často
neochotné či v oboru nevzdělané policisty. O napadených lidech, kteří
pomoc represivních složek nevyhledali, se nikdo nedozvěděl. Někteří
se policii nepřihlásili právě z důvodu, že jejich blízký s ní měl špatnou
zkušenost. „*Je sociologicky popsáný fenomén, že se je někteří policisté snaží
přesvědčit, že se až tak nestalo nebo mají přijít zítra, za týden. Druhá sku-
pina odrazovaných jsou ti, kterým policisté vymlouvají, že nejsou oběti násilí
z nenávisi,*“ říká mladá právnička.

Pohled do statistik ukáže, že se v Česku ročně stane přibližně
tři sta extremistických činů, z nichž je devadesát procent verbálního
charakteru a zbytek připadá na fyzické útoky. Tyto údaje jsou ale velmi
nepřesné, jak ukazuje zahraniční zkušenost. Kalibová, majíc za sebou
praxi v zahraničí, poukazuje na nesrovnalosti mezi českými tabulkami
a výsledky sběru stejných dat v cizině. „*Zahraníční výzkumy poukazují
na 90% latentnost.*“ To znamená, že o devíti z deseti případů se nikdo
i z výše popsaných důvodů nedozví. Jaké je řešení? Není jednoduché
a už vůbec neposkytuje záruku snížení latence. Klára Kalibová se už
řadu let snaží změnit přístup policie k obětem hate crime a zároveň
také v rámci možností tlačit na zástupce obžaloby a soudu. „*Musí do-
statečně reflektovat motiv,*“ apeluje právnička. Je to ovšem běh na dlou-
hou trať s mnoha příkopy a překážkami. Navíc, zdá se, někteří rozhod-
čí nepískají fěr.

Policie a oběti násilí

Jiří Kopal

Na úvod: zbavme se „nenávistných“ přívlastků

V poslední době se v oblasti ochrany lidských práv v České republice skloňuje problematika zločinů z nenávisti (*hate crimes*). Na tuto problematiku se specializují různé konference, nové publikace, jako je tato, i nově vzniklá nevládní organizace In IUSTITIA. Pro takovou příležitost jsem byl požádán o sepsání příspěvku, čehož si opravdu vážím. Je dobře, že tragické události roku 2009 v podobě řady demonstrací a brutálních útoků neonacistů proti Romům vybudily různé nevládní organizace a aktivisty k nějaké odpovědi. Jde přitom o aktivity podpořené většinou pro drtivou míru populace neviditelnou vládní „kampaní“ proti rasismu, anebo projekty, jež v rámci ochrany lidských práv podporují české, americké a německé nadace. Otázka je, jak velkou cílovou skupinu bude s to forma této odpovědi účinně a pozitivním způsobem dále inspirovat ke změně. Mám o tom totiž pochybnosti i v souvislosti s policií, která má zlepšit svoje fungování vůči obětem násilí. Proto bych se tématu rád zhostil metodou „od obecnějšího ke zvláštnímu“ s tím, že budu stavět na svojí zkušenosti za minulých deset let.

Čeští bojovníci proti neonacismu nemají rádi slovo „extremismus“ pro jeho nedefinovatelnost. Vedle toho také pro jeho nespravedlivě časté mediální používání pro některé staré i většinou mladé kamarády z jiných než neonacistických nebo nacionalistických iniciativ. Ti v drtivé většině případů nepoužívají stejné formy násilí jako neonacisté a jsou spíše považováni za – někdy trochu poblázněné – idealisty. Jako „bič na nácky“ bylo tedy vybráno slovo „nenávist“. Paradoxně obdobně neuchopitelné a ještě zneužitelnější než slovo extremismus. Musím upřímně přiznat, že tématu, které je vymezeno slovem „nenávist“ nemůžu být nikdy nakloněn. A to ačkoli ho – samozřejmě spíše v širším kontextu, ale i tak nepřilíživě promyšleně – používají mezinárodní instituce jako OBSE a její lidskoprávní dimenze (ODIHR) nebo specializovaná oddělení nevládních organizací jako například Human Rights First¹. Tedy instituce, s nimiž jsem si jinak vyměňoval informace, osobně je navštívil a také měl možnost je vidět v akci.

Pro ozřejmení nešťastné optiky sugerované pojmem nenávist používám argument, že daleko otřesnější činy než ty, jichž se dopouští v dnešní době neonacisté, byly v oblasti mezinárodního práva a ochrany lidských práv nazvány již během druhé světové války jako „zločiny proti lidskosti“. Lidskost je přesně ten pojem, který nabízí alespoň nějaký příslib pozitivního výhledu do budoucnosti a apeluje na svědomí a myšlenku humanity. To z arbitrárního předpokladu o nenávisti v cizích hlavách a povídání si o ní se toho moc dobrého ani praktického neurodí. Toto konstatování mi ovšem nebrání obecně smeknout klobouk před odvahou a vytrvalostí všech lidí, kteří se tímto tématem na základě svého nejlepšího přesvědčení a zájmu dlouhodobě zabývají.

1 www.humanrightsfirst.org/discrimination/pages.aspx?id=153

Vedlejší škody, které široce pojatá *hate crimes* rétorika páchá na svobodě projevu

Vedle sémantické úrovně jsou rozdíly v názorech asi dále dány jinak postavenou hierarchií hodnot. Z mého pohledu vede neopatrné uchopení této problematiky chtět nechtět k omezování svobody projevu. To bývá ve střední Evropě, řešící obdobné společenské problémy většínou trochu nemotornou represí prováděnou ne vždy promyšleně a taky neochotně pracujícími veřejnými institucemi, stále dost nebezpečné.

V této souvislosti mě zarazila pracovní definice na internetové stránce organizace In IUSTITIA, kterou jsem navštívil v dobrém úmyslu, abych se přece jen při psaní tohoto příspěvku trochu víc vzdělal v tom, v jaké podobě jsou do Česka přenášeny novější trendy, které – musím přiznat – již příliš nesleduji. Překvapilo mě, když jsem zjistil, že některé současné návrhy zachází až tak daleko, že jako násilí z nenávisti ve vyhrocené poloze považují i neverbální symbol nebo znak²! Rád bych navrhl v tomto kontextu do diskuse, jestli v takovém případě by nemohl být za formu nenávistného násilí považován i (Topolánkův v poslanecké sněmovně nebo Gottův v televizi) zdvižený prostředníček. Vždyť přece toto hrubě neslušné gesto (ačkoli historický vývoj jeho významu není spojen například s nacismem) směřovalo proti skupině osob s jinou politickou příslušností nebo u Karla Gotta zřejmě proti skupině „s jiným obdobným znakem“, které chrání navržená definice.

2 Viz www.in-ius.cz/pracovni-definice.html: „Pracovní definice – Násilí z nenávisti je jakékoli násilí, které směřuje vůči osobě, jejímu majetku nebo jiné hodnotě z důvodu jejich skutečného nebo domnělého vztahu, sounděležitosti, náklonnosti, podpory nebo příslušnosti k určité skupině osob. Násilí zahrnuje non-verbální útoky (symboly, znaky, gesta), verbální útoky (hanobení, podněcování), útoky na majetek, pietní a náboženská místa, zastrasování, vydírání, vyhrožování, šikanu a kyberšikanu, psychické a fyzické násilí, znásilnění, usmrcení a další podobné útoky. Skupina osob je taková skupina lidí, které spojují skutečné nebo domnělé znaky jako například rasa, národnostní nebo etnický původ, barva pleti, víra, náboženství nebo skutečnost, že jsou bez vyznání, pohlaví, věk, zdravotní stav, sexuální orientace, politická příslušnost nebo přesvědčení, příslušnost k sociální skupině nebo jiný obdobný znak.“ (Zvýraznil autor.)

Kriminalizace verbálních výkřiků v opilosti v hospodě, dětinského dokazování si určité protisystémové kuráže při nošení různých nášivek v určitém věku je tohoto jednání jen silnějším odstínem. Dopouštěl se tedy Mirek Topolánek, v té době nejsilnější politický představitel naší země, svými výroky s odkazem na dobu nacionálního socialismu a prostředníčkovým gestem blbosti, neurvalosti, hrubé neslušnosti a podobně, nebo přímo už násilí z nenávisti? O co odsouzeníhodnější je „násilí z nenávisti“ ve formě zvednuté pravice přioopilého sedmnáctiletého nebo devatenáctiletého kluka v hospodě? Nemůže to vést k úvahám, zda bychom neměli – když už u nás nefunguje společensky normotvorná veřejná diskuse – jak bývalého premiéra, tak mladíka pro jistotu za to jejich násilí z nenávisti zavřít? Slabá společnost si přece potřebuje sama nad sebou posílit represivní ochranu, aby se sama sebe nebála.

Vedle zlostných, agresivních, násilných či případně přiblblých projevů početně malých skupin neonacistů může v této podobě začínající široké určování toho, co údajně symbolizuje nenávistný násilník, směřovat k omezování historicky evropskou civilizací vybojovaných svobod a celospolečenskému zavádění politické korektnosti bránící hovořit o citlivých tématech bez strachu ze sankce. Var uvnitř frustrované společnosti pak může vykvásit v daleko vyhrocenější podobě. Jen o několik let později. Samozřejmě chápu, že použití nově i v Česku populárních termínů jako „nenávist“ se zdá být jedinou odpovědí na nepříjemně silně zakořeněnou lhostejnost společnosti a neuvěřitelně dlouho trvající bezmocnost přimět státní orgány reagovat na brutální útoky motivované – slovy trestního práva – zejména rasově. U nás samozřejmě zejména proti Romům. Přesto zastávám dlouhodobě názor, že tudy cesta k úspěchu nepovede. Kupříkladu oběti rasově motivovaných útoků mají asi právo útočníky nenávidět. Otázka je, jak to jim či jejich okolí může zlepšit pozitivně život. Ostatní osoby by pak s tímto slovem měly nakládat při popisování chování jiných lidí s nejvyšší opatrností a zodpovědností.

Často se trestné činy a přestupky páchají na základě různých hlubokých mindráků, úchylek, blbosti i krutosti. Nikde jsem se nedočel, jak velkou roli v nich hraje zrovna „nenávist“, jak lze míru této nenávisti oproti jiným rušivým emocím v hlavách (nebo snad srdcích?) útočníků změřit a jak nenávist v oblasti nejen práva, ale asi i psychologie, nějak prakticky definovat. Zdá se, že to neumí ani ti psychologové. Psycholog, který v publikaci pro státní správu přetékející slovem nenávist ve všech pádech skládá svůj článek o psychologii obětí „nenávistných pochodů“ jen z řady definic na sebe často ani příliš nenavazujících pojmů, se překvapivě právě nenávisti samotné bez dalšího v klidu vyhýbá³. Motivace k útoku na základě rasového nebo etnického původu už v sobě nese určitou objektivizaci nebo přesnější zaměření, s nímž se dá pracovat, jak ukazuje judikatura národních i mezinárodních soudních (a kvazisoudních) orgánů. Co ale s obecně prezentovanou násilnou nenávistí hypoteticky zaměřenou vůči široké řadě skupin. Není to už opravdu moc?

Podpora zbytečné negace, nikoli věčné diskuse

Ještě silnější než obavy o omezování svobody projevu jsou moje pochyby o pozitivním dopadu negativně vymezených pojmů. Když se mysl lidí ve společnosti příliš zaměřuje na silně negativní pojmy, napomáhá vytvářet krajně nevábné diskusní i pracovní prostředí pro řešení problémů. Výsledkem je, že o téma se starají povětšinou lidé z různě hrdých undergroundových okrajů. To by bylo možné považovat za přirozené ještě tak pro dobu totality. V dnešní době takto diskutované a prezentované téma pro většinu lidí a často i přímo osoby, které problémy z hlediska svého postavení ve státní správě mají nebo někdy dokonce i chtějí řešit, je bohužel už jen komunikačně tak nepříjemné, že se mu podvědomě nebo i vědomě vyhýbají. Nebo k ní přistupují s nejvyšším odporem. Platí to samozřejmě i pro policisty, kterými se mám v tomto příspěvku zabývat. Což vlastně celkem chápu, i když to nelze považovat za chvályhodné.

3 Roman Procházka: Psychologie obětí nenávistných pochodů, in *NEZVANÍ HOSTÉ: Sborník textů pro města a obce, které se zamýšlejí nad možností aktivně bránit shromážděním z nenávisti*, s. 82n. http://neziskovky.cz/_dataPublic/attachments/4b34cc721afaccb361ac214a9bb3d6b4/Ne_zvani_hoste_web.pdf.
Na tuto publikaci jsem také narazil díky odkazu na stránkách organizace In IUSTITIA.

V současnosti dokonce vznikají již úplně neústrojná slovní spojení, které nutí „nenávisť“ nacpat přehnaně i oproti zahraniční *hate crime* literatuře a rétorice kam jen to jde. Třeba takové „shromáždění z nenávisti“⁴. Představte si spojení: jde se shromáždít z nenávisti, jdou se shromáždít z nenávisti, jdete se shromáždít z nenávisti atd. Takováto spojení v publikacích, které jsou jim určeny, samozřejmě nepřímo vytváří atmosféru, kdy zástupci státních orgánů a obcí ještě více nesnáší nesmírně pro kulturu demokratického právního státu prospěšné shromažďovací právo jako takové. Místo předpokladu racionálně odůvodněného zásahu na základě taxativně uvedených důvodů v zákoně za konkrétních okolností, tak nastupuje již dopředu slovem nenávisť podbarvená emocionální diskuse. Pokud bychom chtěli tento pojem používat objektivněji, asi bychom museli opět obdobně označovat již i kupříkladu plakáty, projevy a shromáždění dvou největších politických stran. Tedy plakáty ČSSD z nenávisti, projev z nenávisti na shromáždění ODS z nenávisti apod. Jen v těchto případech předpokládaná nenávisť (většinou) nesměřuje proti menšinám, kterých se musí někdo zastat, ale proti mocenskému protivníkovi, respektive otravuje atmosféru v celé společnosti. Útočí se ovšem, a to dokonce ne pouhými symboly, ale přímo verbálně, na „skupiny osob s určitou politickou příslušností“, jež by rovněž spadaly do všezahrnující pracovní definice na webu organizace In IUSTITIA.

Pokud se bude v názvech všeho možného inflačně nadužívat slovo „nenávisť“, bude diskuse přímo praskat negacemi. Těžko se vytvoří jakási vysněná „tolerantní“ společnost. To se nemůže tímto způsobem podařit. Spíše naopak. Opakování termínů o nenávisti navíc bohužel většinou nahrazuje v povětšinou deskriptivních člancích případné návrhy řešení⁵. Ty se samozřejmě hledají o dost hůře.

Navíc je otázka, nakolik je možné slovo nenávisť „okupovat“ jen pro násilné aktivity nácků (neonacistů) a nacíčků (nacionalistů), kteří se z nenávisti tedy, zdá se, i shromažďují. Je nenásilný nacionalista nebezpečnější a nenávisťnější než „autonomní“ anarchisté nebo antifašisté, kteří v přesile zmlátí „jinak autonomního“ trockistu, komunistu nebo nacionalistu boxerem a podobnými předměty do bezvědomí, což si vyžádá hospitalizaci (skutečné příklady z české praxe)?

4 Srov. obskurní závěr názvu v předešlé poznámce citované publikace „*shromáždění z nenávisti*“ a řadu pasáží a nadpisů uvnitř této publikace (vyhledávač jich našel 75 na 100 stranách, z nichž některé jsou volné, průměrně tedy vychází zhruba jedna „nenávisť“ na jednu stránku).

5 Ty v publikaci uvedené v předešlých dvou poznámkách a sloužící jako negativní příklad zábavnou formou představil alespoň příspěvek Michala Mazela Cesta může vést i jinudy než přes paragrafy, s. 50–52.

Když se napíše, že násilným a nebezpečně zmateným individuem nemusí být nutně jen neonacista nebo nacionalista, pomáhá se tím náckům? Je vůbec spravedlivé tyto věci zamlčovat? Uvidíme, kam až se tato debata posune a kdo všechno se ještě bude nebo nebude moci shromažďovat z důvodů a pohnutek, které dopředu určí a definuje stát nebo nějaký orgán či organizace za něj a kdo bude míru nenávisti závazně určovat.

Pro to všechno budu v tomto příspěvku psát obecně o obětech násilí bez přívlastků nebo pracovat se spojeními vymezenými pro konkrétní případy a skupiny přesněji.

Kritický nástin přístupu policistů k případům násilí (zejména na Romech)

Při řešení případů násilí se Liga lidských práv setkávala s lhostejností až cynismem policistů, které je velice těžké donutit k nějaké akci. A to nejen v rámci podceňované prevence, ale i v případě nutného trestního stíhání útoků. Z pohledu policistů je nepřilíš atraktivní představou náplně jejich práce zejména jakákoli akce ve prospěch „cikánů“. Počátek vyšetřování posledního případu hození zápalné láhve do bytu v Ostravě v březnu 2010 zatím, stejně jako řada minulých kauz, ukazuje, že když nezemře nebo skoro nezemře malé dítě (Vítkov), nemá ohrožení života „cikána“ či jeho rodiny pro české policisty příliš velkou cenu⁶. Zvláště když nejsou tlačeni do akce politicky nebo alespoň z policejního prezidia. Vůbec přece nejde o to, jestli se nakonec ukáže, že čin, který mají začít promptně vyšetřovat za pomoci nejlepších dostupných kriminalistických prostředků a expertů, nemusel nakonec být pokus o vraždu nebo rasově motivovaný útok⁷. Tak to bohužel neochotný představitel policie s patřičnými pravomocemi často dopředu v povícero mediálně známých případech předpokládal.

6 Tuto problematiku jsem vzhledem k osobním zkušenostem s vyšetřováním podezření z trestných činů, kde je obětí Rom, shrnul již před lety v názvu článku Mrtvej cikán, dobrěj cikán, *Nový Prostor*, č. 109, 16. 9. 2002. Ten se zabýval přístupem brněnských vyšetřovacích orgánů k úmrtí romského občana Vladimíra Pechy na policejní stanici Malátova v Brně v roce 2002 (případ stále čeká na rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva, zda-li došlo ze strany českých státních orgánů k porušení práva na život).

7 V aktuálním ostravském případě se snaží jiné verze případu domýšlet na základě informací od zápalnou lákvi napadené rodiny ředitel Vzájemného soužití, Kumar Vishwanathan www.romea.cz/romeatv/index.php?id=detail&source=tn&vid=607459&detail=607459.

Určitě je potřeba posílit motivaci a komunikaci policie v případech žhářství, násilí či agresivně zlostným útokům proti Romům. Na nutnost obdobných posunů ostatně upozorňují opakovaně lidskoprávní instituce při Radě Evropy a OSN, OBSE či Agentura základních práv EU nejen směrem k České republice, ale i k dalším evropským státům. Oběti násilí z řad menšin nejsou příliš hýčkány na drtivé většině policejních stanic v Evropě.

Zajímavé srovnání: jak to bylo a je s pomocí obětem domácího násilí

Policie v České republice selhávala i při komunikaci s oběťmi domácího násilí. V rámci Ligy lidských práv se touto problematikou léta zabýval intenzivní právně a psychologicky zaměřený poradenský program pro oběti domácího násilí. Z něho v roce 2007 pak vznikla nezávislá nevládní organizace Persefona. Ještě před čtyřmi či pěti lety policie často považovala útoky proti ženám (podle dostupných statistik představují asi 97% případů domácího násilí) za „italský model rodinných vztahů“. V konkrétních případech tak policisté vyslyšali v noci zbité ženy s monoklem pod okem – které utekly v noční košili v zoufalství se schovat na policejní stanici – v čekárně před dalšími osobami a poslali je po zbagatelizování jejich prvních několika vět zpět do bezpečí jejich společného příbytku s manželem a podobně. Přesto si řadu věcí policie nechala postupně zejména od nevládních organizací bojujících proti domácímu násilí vysvětlit. V regionech se zakládaly pracovní a kontaktní skupiny s nevládními organizacemi i zástupci jiných orgánů samosprávy, policisté se dokonce nechali školit a opravdu se podařilo za poměrně krátkou dobu několika let jejich přístup změnit. Samozřejmě i za pomoci nedávno přijatého zákona o domácím násilí, zavedení nových skutkových podstat do trestního zákoníku a institutu vykázání upraveném v policejním zákoně. I tak se policie samozřejmě ani zde vždy nevyhne podcenění situace či selhání v jednotlivých případech.

Obětí domácího násilí se při prosazování společenských změn zastávaly komunikačně připravené, jakož i obecně mediálně a společensky celkem nekontroverzní organizace a osoby. A to i přesto, že škála názorů na problém je široká i u nich a na řadě otázek se neshodnou. Je totiž spíše jen uvnitř specializovaných nevládních organizací dobře známo, že ideově i koncepčně na otázku domácího násilí pohlíží často jinak organizace sdružené v koalici Koordona na straně jedné a Bílý kruh bezpečí na straně druhé. Tyto drobnější rozpory ovšem nijak nerozbíjely zaměření na společný a větší šíří prostředků podporovatelný cíl. Kampaň organizací proti domácímu násilí tak byla pro českou veřejnost přijatelná a kultivovaná. Podporovaly ji svými články i ženy-novinářky, a to nejen v politických denících či týdenících, ale i v desítkách „lifestylových časopisů“ pro dámy. Navíc bylo téma ilustrováno řadou vždy nově se vyskytujících, věrohodných a bohužel často velmi brutálních příběhů ze všech regionů, které svou dlouhodobostí i intenzitou násilí byly většinou krutější než ojedinelejší a jednorázovější útoky na Romy. Domácího násilí je ve společnosti (ve všech zemích Evropy) totiž statisticky daleko víc než rasově motivovaného násilí a je z podstaty věci většinou krutější a dlouhodobější. Často se v něm projevují i rysy sadismu. Tím problém brutálního a důkladně neřešeného násilí na Romech a jiných menšinách nijak nebagatelizují. Jen se snažím popsat více rozlišujících aspektů, které se z různých důvodů raději nediskutují.

Již jsem několikrát jinde uvedl⁸, že společnou charakteristikou problému násilí, a to v prvé řadě domácího, ale i rasově motivovaného, je jakákoli absence zařízení, kde by byla násilníkům (nikoli jen obětem, jak je tomu logicky většinou primárně zvykem) poskytována profesionální psychologická a sociální pomoc. Nejlépe přímo terapie. Nepomůže to u všech případů. Je zde ale naděje a hlavně zkušenosti z těch zemí, kde taková zařízení existují. Naopak, když se bude k jakýmkoli osobám, zejména už mladistvým, přistupovat apriori represivně a negativně za jejich minulé skutky (a to někdy i „jen verbální“ nebo snad dokonce jen symboly a gesta, označené navíc hned jako „nenávistné“) ochuzuje se společnost zbytečně o šanci se někam pozitivním způsobem posunout. Vedle prevence mohou úzký represivní pohled obohatit i principy restorativní spravedlnosti, což nijak nezpochybnuje nutnost použití represivních prostředků v nejvážnějších případech.

⁸ Viz např. Jiří Kopal: Horké léto v oblasti lidských práv, *EXTRA Ligové noviny*, speciál Ligy lidských práv pro léto 2009, s. 3.

Co vše zatím brání tomu, aby policie byla schopna získat cestu k obětem z řad Romů?

a) Celospolečenská neoblíbenost Romů

„Cikáni“ jsou jak ve společnosti, tak i u policie, která celospolečenské rysy jen zrcadlí, nesrovnatelně méně oblíbenou sociální skupinou než „ženské mlácené doma chlapem“. Vždyť i snaha říkat jim „Romové“ je stále vnímána jako nepřipadný zásah do svobodné volby označování nějaké skupiny. Moje osobní zkušenost je stále taková, že mimo úzkou sféru nevládních organizací a oficiálních projevů a jednání zástupců státu i samosprávy dělá lidem ve všech regionech ČR problém vůbec slovo „Rom“ vypustit z pusy. Lidé potvrzují, že ve společnosti kamarádů by vypadali jako úplní blbci, s nimiž by se nikdo nebavil, když by řekli místo „cikán“ nebo „cigán“ slovo „Rom“. Rovněž se v hovorové řeči stále s velkou oblibou udržuje nálepka „Cikánov“. Samozřejmě i mezi policisty, a to pro označení nepořádku někde obecně anebo oblasti – i neromské –, kde je prostředí, bydlení atd. nevábnější.

b) Setkání jiného druhu

Je potřeba opět pro dokreslení společenské citlivosti problému výslovně uvést, že policisté se často s Romy setkávají, a to v situacích, které se v oblasti ochrany lidských práv raději nezmiňují. V nich nejsou Romové obětmi, ale pachatelé trestné činnosti. I v takových situacích se pachatelé trestných činů odvolávají na „svoje lidská práva“ a někdy i nespravedlivě nařknou policisty z toho, že je „diskriminují“ nebo že jsou „rasisté“. Takovou situaci známou policistům z jejich praxe zobrazoval i Hřebejkův film *Horem pádem*, který měl asi jinak ambici působit zejména na předsudky v české společnosti. Obdobnými projevy ze soudní síně mi svoji nechuť k problematice ochrany lidských práv – a práv Romů obzvláště – vysvětloval kupříkladu zástupce Soudcovské unie ČR. Stejně nelibě ostatně pohlížejí policisté na stížnosti jiných obětí násilí ze strany neonacistů, jako jsou kupříkladu osoby s piercingem a dredy, které „nežerou maso“. Ty jsou rovněž – obdobně nespravedlivě a nepřijatelně jako v případech romských obětí – bez

další individualizace často považovány především za potíživé, kvůli nimž jdou v sobotu do kordonu na nějakou divnou demonstraci proti kdovíčemu. Vedle celospolečenských předsudků vysvětlují uvedené příklady (z pohledu práva a nároků na řádný výkon státní správy nepřijatelnou) neochotu vyšetřovat oznámené případy, občasný hrubý přístup a neschopnost empatie či neprofesionální generalizace a rasismus u samotných policistů.

c) Tabu i při zavádění *community policing*

Jak je romské téma pro spolupráci s policií nepřijemné, dosvědčuje i činnost dvou organizací⁹, které se zabývají důležitým a užitečným zaváděním tzv. *community policing* do praxe policie¹⁰. Zaměření na možnosti spolupráce policistů a Romů se zatím spíše vyhýbají. I když většinu lidí napadne, že aplikování metody komunitního policijování by právě u práce policie s Romy mohlo mít úspěch. Dokonce by mohlo být i jistým lakmusovým papírkem při měření úspěchu jejího zavedení do praxe. Zástupcům těchto organizací se ovšem nelze divit. Chtít spolupracovat s policií a zároveň vznášet romské téma naráží na hradbu nepochopení, napětí nebo mlčení na místní úrovni ještě více než na úrovni centrální. Navíc se samotné tyto organizace zaměřují především na řadu závažných a systémových problémů v naprosto základním fungování policie, takže téma prevence násilí a komunikace s Romy na místní úrovni je vlastně až nadstavba, jejíž řešení nepokládají v prvních fázích za praktické. Tento přístup nijak nekritizují, neboť ho chápou jako často nevyhnutelně taktický a skoro vždycky praktický. Navíc není možné nutit specialisty na komunitní policejní práci zaobírat se Romy tehdy, když jim to nemusí být blízké.

9 Centrum Pro Police – program Otevřené společnosti a Společně k bezpečí.

10 Komunitní policejní práce je pojem, který je podle jednoho z autorů nové publikace, na níž spolupracovali právníci Ligy lidských práv a odborníci Centra Pro Police možné definovat na mnoho způsobů. Pro účely citované publikace je podstatné, že „na místní úrovni se projevuje hlavně tím, že konkrétní policisté přebírají odpovědnost za bezpečnostní situaci v daném území a sami ji aktivně ovlivňují. Nejen tím, že vyšetřují spáchané přestupky a trestné činy, ale také tím, že prosazují dlouhodobá a na konkrétní problémy zaměřená opatření, která kriminalitu dokáží odvracet a předcházet jí. V co nejširší míře při hledání těchto řešení spolupracují a usilují o zapojení všech, jichž se daný problém týká nebo kteří jej mohou ovlivnit – vedle „přirozených“ partnerů (samospráv, škol, obecních policií) se může jednat o místní podnikatele, formální i neformální uskupení občanů, neziskové organizace, církve apod.“ Kristýna Foukalová, Michal Tošovský, Jiří Kopal, Daniela Jasovská, Lucie Obrovská: *Bezpečnost a právo na místní úrovni: legislativní prosazování community policing po změně zákona o Policii České republiky*, Otevřená společnost – Centrum Pro Police, leden 2010, s. 6. – Dostupný na www.pro-police.cz/press_release_attachments/12/analiza-273-2008 leden2010.pdf.

d) Nedostatečná aktivita romských a sociálních nevládních organizací

Předchozí příklad jsem uvedl hlavně k ilustraci toho, jak těžké je vůbec začít policii stimulovat k tomu, aby začala mít v oblasti předcházení rasově motivovaným útoků a jejich vyšetřování více pozitivních výsledků. To jsem poznal i osobně „takřkajíc na nejvyšší úrovni“ ovšem až v posledních letech. Liga lidských práv léta pomáhala a stále pomáhá očistění policie od špatných elementů podáváním trestních oznámení a vedením strategických kauz v případech policejního násilí, což, jak asi čtenář tuší, nebyly předešlé garnitury ve vedení policie úplně schopny ocenit. Vedle toho Liga prosazovala a nadále prosazuje zřízení nezávislého vyšetřovacího orgánu pro všechna trestní oznámení a stížnosti na policisty. Úlohou Ligy tak nikdy nebylo a ani nemohlo být primární soustředění na měkké formy spolupráce policie a Romů. Tam jsme vždy viděli prostor pro existující romské či na sociální služby zaměřené organizace. Přesto i tak se v posledních letech otevřelo více prostoru, abychom mohli začít s vedením policie trochu příměji komunikovat, když zmíněné organizace toto téma neprosazovaly vůbec nebo ne dostatečně důsledně.

e) Jak problém vidí vedení policie

Díky laskavému pozvání Odboru kontroly a stížností Policejního prezidia jsem měl možnost opakovaně vznášet na téma spolupráce Romů a policie otázky při jinak nesmírně otevřených jednáních s policejním prezidentem Oldřichem Martinů (v dubnu 2008 v Balkové a v říjnu 2009 na Orlíku). Je potřeba dodat, že na velice pečlivě připravené setkání v roce 2009, na něž si našlo čas celé vedení policie, nedorazil mimo mě nikdo z dalších pozvaných zástupců nevládních organizací, ačkoli formálně nabídku přijali a byli součástí připraveného programu. Pokud si policejní prezident vyčlenil na nevládní organizace poměrně významný čas a jejich představitelé bez omluvy nedorazí, těžko je může brát policie jako partnera. A to platí tím spíše, že tyto organizace měly pro přímou komunikaci nesrovnatelně lepší startovací pozici než nevládní organizace, která proti násilným policistům používá různé právní i mediální prostředky nátlaku (čímž v očích většiny policejních funkcionářů poškozovala a poškozuje jméno policie jako celku).

Vedení policie si je vědomo, že s menšinami, a to i těmi žijícími v ghettech, lze komunikovat lépe a seznamovat se s nimi proaktivněji. Dokonce je i chránit před masovějšími útoky. Je schopno uvést i konkrétní zkušenost a příklady dobré praxe z evropských zemí jako Velká Británie, Nizozemí a podobně. Otázky na českou situaci a výčet svých konkrétních aktivit ovšem nerado slyší. Debata najednou vážne a list se obrací raději jiným směrem. Vysvětlení nakonec přece jen přichází. Téma prostě není prioritou a nikomu uvnitř policie se do něho příliš nechce. Na mnoha úrovních a opakovaně jsem vždy slyšel, že hlavní problém je korupce a cokoli dalšího se nedá s tímto problémem v závažnosti nebo stanovení priorit poměřovat. Když si policista pokradmo přilepší na úkor svých kolegů, nadřízených, nebo dokonce přímo nějakým způsobem okrade stát, posuzuje se to stále jako daleko závažnější než trestné činy proti lidské důstojnosti. Je to dodnes přetrvávající pozůstatek právní a hodnotové hierarchie z dob totality. V soukromých vztazích je zakořeněně zdůrazňování majetku oproti důstojnosti asi pochopitelnější a přirozenější. U orgánů státu postaveného na hodnotách právního státu a ústavní ochrany lidských práv v čele s lidskou důstojností by to však mělo přece být většinou naopak. Tím nijak nesnižují nezbytnou snahu zavádět mimořádně důležitá opatření proti korupci.

f) Absence Romů u policie

Díky institucionálně nepřívětivému přístupu se nedaří také udržet Romy u policie, a to ani těch několik málo, kteří se vůbec přihlásili do výběrového řízení a pak prošli v různých minulých nábořech náročnými testy. Zveřejnění aktuálních počtů brání zákon o ochraně osobních údajů. Takže se i v této oblasti opět pracuje nesmyslně a nelogicky tak, že se nedají jakékoli posuny měřit. To je, obávám se, pro budoucnost dost nezodpovědný stav¹¹. Podle ústních prohlášení představitelů policie často nepomůže ani shovívavější odpuštění nějakých nedostatků u kondičních testů (bráno jako jistá forma pozitivní diskriminace). Většina uchazečů z řad Romů údajně stále v minulých letech nesplňovala ani důležitější formální předpoklady, zejména co se týče vzdělání. Pokud jsou pak vybraní jednotlivci na policejním okrsku sami, nenaráží vždy na vstřícný přístup kolegů. V konkrétních případech po nějaké době z těchto důvodů odešli. Někdy také odchází, protože se jim zhorší vztahy s dalšími Romy na místní úrovni.

¹¹ Na nutnost zavedení citlivého a bezpečného sběru osobních dat jako nástroje pro měření úspěchů v oblasti inkluze a prevenci diskriminace rovněž Liga lidských práv upozorňovala na několika různých místech, na základě zahraniční dobré praxe například zde: www.llp.cz/cz/systemova-doporuceni/systemove-doporuceni-c-4-p4.

Takže ani v tomto ohledu nejsou připravena dostatečná opatření, která by pomohla zvýšení počtu Romů u policie. Základem je, aby na policejních stanicích sloužili v konkrétních místech Romové ve větším počtu, aby si sociálně jak směrem dovnitř policie, tak směrem ven vypomohli. Osamělí jedinci, kteří se udrželi, se většinou rekrutovali z „asimilovanějších Romů bydlících mimo rajón“ nebo z výjimečně silných osobností. I u těch navíc jejich rodina často bydlí nebo musela začít bydlet v částech, kde nežijí Romové a mít jiné sociální vazby. Projekty řešení lichvy (opět prioritizace sociálně-ekonomického tématu jako u korupce) se zapojením Romů a policie ve dvou českých městech byly po právu oceněné první vlašťovky. Příliš dynamicky se však na jejich úspěchy a dobrou praxi zatím nenašlo.

g) Nedůsledné postoje a důležitější starosti samotných obětí násilí

Romské oběti rasově motivovaných útoků se právě i kvůli absenci osob, k nimž by měly alespoň elementární důvěru, stále bojí útoky na policejních stanicích vůbec hlásit. A to i když mají v izolovaných případech nabídku určité společenské podpory romské organizace a právní podpory specializované nevládní organizace a spolupracujících advokátů. Často po traumatizujícím útoku začnou řešit jiné problémy. Někdy nevydrží ani zájem o několik let se táhnoucí trestní řízení, případně po něm následující ještě delší civilní spor o náhradu škody nebo na ochranu osobnosti. Všechny tyto navrhované postupy, někdy s koncem až u Evropského soudu pro lidská práva, jsou zatím ve všech případech, s nimiž jsem se setkal, činěny díky proaktivitě nevládní organizace na ochranu lidských práv. Tedy trochu uměle. Ta samozřejmě nemůže oběti násilí do těchto postupů nutit nebo je k nim jakkoli neeticky přemlouvat. Vyskytly se tak případy, kdy tyto osoby pro řešení jiných starostí raději nechají věc „plavat“ nebo dokonce požádají o azyl v zahraničí. Roli hraje i to, že ve většině odlehlejších regionů není žádná právní, sociální ani psychologická pomoc dostupná. Věc ovšem není černobílá. Opravdu v překvapivě vysokém množství případů násilí ze strany ideově jinak smýšlejících útočnicků nebo přímo ze strany policie se v Česku nijak nebrání ani jeho oběti z řad Neromů. A to nejen účastníci CzechTeku nebo rozliční demonstranti. A platí to i tehdy, když je jim nabízeno právní zastoupení zdarma, ať již ze strany advokáta pro bono nebo nevládní organizace. To je potřeba mít také na paměti a nedělat z laxnosti v těchto případech jen romský problém.

Jednoduché podněty, jak romským a dalším obětem násilí ulehčit situaci a vyjít jim vstříc

Vedle nutnosti zlepšení problémů nastíněných v předešlé kapitole, se do budoucna nabízejí i další možnosti.

a) Zavedení důsledné pomoci přímo v regionech

Velice důležitá je už zmíněná dostupnost právní, sociální a psychologické pomoci nejen pro oběti násilí domácího, ale i rasově motivovaného. Vzpomínám si, že jsem již v roce 2004 chtěl v rámci Ligy lidských práv zřídit dvě minipobočky s dvěma právními monitory pro situaci v Severních Čechách a na Severní Moravě. Evropská komise tehdy finančně a logisticky náročnější projekt ovšem z formálních důvodů nepodpořila. V regionech ani na centrální úrovni nejsou bohužel dost finančně silné nevládní organizace, které by kontinuálně byly schopny takovouto činnost zajišťovat s odborně a lidsky dobře připravenými zaměstnanci. V době, kdy stát šetří, by tak možná bylo vhodné pro pomoc obětem rasově motivovaného násilí využít současná intervenční centra pro oběti domácího násilí. Ta existují v každém krajském městě a jsou finančně podporována státem. Proč by se nemohla specializovat i na pomoc obětem jiných druhů násilí než domácího? Ve většině regionů není naštěstí počet násilných útoků na Romy či jiné menšiny příliš vysoký, takže by taková pomoc nemusela existovat úplně v každém regionu a intervenční centra by se nemusela rozšiřovat finančně a personálně příliš náročnou formou.

b) Jaká doporučení přinesly problémy s vyšetřováním rasového násilí ve Velké Británii?

Pro britské orgány a veřejnost vymezila problematiku obětí rasově motivovaných činů a jejich nedostatečného vyšetřování notoricky známá a v ostré veřejné debatě do detailu prodiskutovaná „Macphersonova zpráva“ již před 11 lety. Tato zpráva byla vypracována Sirem Williamem Macphersonem na žádost britského ministerstva vnitra a byla v únoru 1999 předložena britskému parlamentu. Vznikla na základě jediného případu – otřesného průběhu vyšetřování rasově motivované vraždy zástupce etnické menšiny Stephena Lawrence. Zabývala

se tím, jestli policejní vyšetřovatelé tohoto činu byli nekompetentní, nebo rasisté¹². V této zprávě byl problém definován přímo jako „rasismus institucionální“, a to takto: „*Institucionální rasismus spočívá v kolektivním selhání organizace zajistit náležitou profesionální službu lidem kvůli jejich barvě, kultuře nebo etnickému původu. Může být rozpoznán nebo zjištěn v procesech, postojích a chování, které vedou k diskriminaci na základě bezděčných předsudků, lhostejnosti, bezstarostnosti a rasistických stereotypů které znevýhodňují lidi z etnických minorit.*“¹³ Zpráva konstatovala, že vyšetřování ovlivnila skutečnost, že oběť byla tmavé pleti a pachatelé bílí.

Velice zajímavá jsou právě doporučení z této zprávy, kterých je více než sedmdesát. Některá z nich lze využít jako návrhy na zlepšení aktuálního prostředí pro ochranu obětí rasově motivovaných činů ze strany policie v České republice. Proto je dobré nevymýšlet už vymyšlené a ta, která se mi jeví jako stále inspirativní i pro naši praxi, zde znovu pro české prostředí po sedmi letech ocitovat¹⁴.

12 Sandra Walklate: Equal opportunities and the future of policing, in *Core Issues in Policing*, Pearson Education, 2000, s. 234.

13 „*Institutional racism consists of the collective failure of an organisation to provide an appropriate professional service to people because of their colour, culture or ethnic origin. It can be seen or detected in processes, attitudes and behaviour which amount to discrimination through unwitting prejudice, ignorance, thoughtlessness, and racist stereotyping which disadvantage minority ethnic people.*“

14 Nepišu v této části totiž nic příliš nového ani z hlediska české praxe. Tato inspirativní doporučení z Velké Británie, vedle řady obdobných doporučení lidskoprávních orgánů působících při Radě Evropy či OSN a směřujících výslovně za účelem zlepšení praxe v České republice, Liga lidských práv citovala a adresovala ministerstvu vnitra a policii již na jaře 2003 v materiálu *Policie a národnostní menšiny (s důrazem na romské etnikum a návaznosti na Národní strategii pro práci Policie ČR ve vztahu k národnostním a etnickým menšinám)*. Strategie práce s národnostními a etnickými menšinami doporučovaná v tomto materiálu již před sedmi lety na jedné straně a stav věcí v roce 2010 na straně druhé je dalším názorným příkladem toho, jak těžko se dosahuje nějakých výsledků. Strategie ministerstva vnitra přijatá v lednu 2003 vládou stála na třech hlavních „mechanismech“, které měly být implementovány v průběhu let 2003 a 2004. První z mechanismů se týkal oblasti vzdělávání policistů. Jeho cílem bylo formulovat obsah celoživotního vzdělávání policistů v problematice národnostních a etnických menšin. Poté pomocí různých školení, programů a vypracováním učebních materiálů tuto problematiku mezi policisty rozšířit. Druhý mechanismus se týkal zvýšení zaměstnanosti příslušníků národnostních menšin u Policie ČR. Třetí navrhoval psychologické šetření uchazečů o práci u Policie ČR a monitoring xenofobní hodnotové orientace policisty. Cílem bylo, aby policejní sbor byl prost příslušníků s xenofobní, či dokonce rasistickou hodnotovou orientací.

Zpráva doporučila (zvýraznění vybraných pasáží provedl autor):

- Je nezbytná **existence nezávislého vyšetřovacího orgánu, který by vyšetřoval stížnosti na jednání policistů.** (Ve Velké Británii byl pak skutečně ustaven, pozn. autora.)
- Je nezbytné vytvořit atmosféru komunikace a upřímného partnerství mezi policií a různými skupinami ve společnosti. **Prvotní impuls a aktivita musí vyjít ze strany policie.**
- Za účelem eliminace rasistických předsudků na straně policie a demonstrace rovnosti ve všech aspektech práce policie je třeba **zvýšit počet příslušníků etnických menšin v řadách policie, monitorovat jejich stav a podporovat oznamování rasistických incidentů.** Především umožnit, aby tyto incidenty mohly být oznamovány 24 hodin denně a též na jiných místech než na policii (ve spolupráci s místními samosprávami). Docílit jejich efektivního vyšetřování.
- **Aplikovat zákon o svobodném přístupu k informacím na všechny činnosti policie** (zejména projednávání stížností) a odmítnout poskytnutí informace, pouze pokud by tím byla způsobena „závažná újma“.
- Všichni policisté by měli být pravidelně školeni v otázkách pozitiv a bohatosti kulturní odlišnosti. Školení by mělo jasně ukázat, že **dobré vztahy s různými společenskými skupinami jsou nezbytné pro dobrou policejní práci a že rasistický policista je nekompetentní policista.** Do školení by měli být zapojeni příslušníci etnických menšin. Implementace a výsledky školicích programů by měly být **podrobeny nezávislé kontrole.**
- Prokázané rasistické činy, ale i slovní rasistické výrazy policistů by měly vést k **zahájení disciplinárního řízení, které by zpravidla mělo skončit propuštěním dotčeného policisty.**
- Policie by měla **aktivně využívat kontakty s místními etnickými menšinami za pomoci zvláštního policisty odpovědného za komunikaci.**

Ani v Británii, která stále ještě bývá v mezinárodním srovnání opěvována jako tolerantní země, by se valná část doporučení většiny populace nedotkla. Ať již pro nezáživnost navrhovaných politik, či abstraktnost právních doporučení pro občany, kteří se žijí jinými profesemi a mají jiná zaměření a zájmy. Ovšem policie sama stála o zlepšení svojí praxe. K Macphersonově zprávě vypracovala velice otevřenou odpověď, v níž řadu z doporučení přivítala. Také na ni činily přirozený nátlak britské elity, novináři počínaje a některými politiky konče.

V důsledku některých částí reformy policie a díky důraznějšímu vnějšímu nátlaku došlo u české policie k chvályhodným posunům. Vlastní aktivitu v tom, že zlepší své chování vůči menšinám konkrétními opatřeními a v konkrétních krocích, však od ní dosud nelze očekávat. Společnost se zřejmě ještě tak daleko neposunula, ekonomické problémy a jiné reformní úsilí uvnitř policie jsou zatím vnímány jako daleko důležitější. Policie by si však i tak měla určit priority v rámci rozfázovaného časového plánu a rozhodnout, kdy zavede praktické tréninky, kdy změnu manažerských, informačních a komunikačních postupů, kdy vyčlení konkrétní lidi a prostředky pro prevenci a zlepšení přístupu k obětem rasově motivovaných útoků a podobně.

Závěr

Přes praktičnost řady návrhů se proti receptům ze zahraničí často objevuje aktivní nebo pasivní odpor. Někdy asi jen ze studu nebo pýchy. Řada příkladů dobré praxe s oběťmi rasově motivovaných trestných činů je v sousedním Německu. S tamními *kulturními centry* (inspirativní název pro podporu kultury demokratického právního státu oproti hrůznému termínu „nenávisť“) spolupracují i české nevládní organizace, které tak mají daleko více informací přímo z terénu než já. Aspoň se zjistí, jak je pro zástupce státní správy přijatelné, aby nás Němci poučovali o tom, jak se vypořádávat s neonacisty. Skutečnost, že se v Československu řada metod společensky přínosné práce nemohla rozvíjet v době totality přirozeně, vedla právě k tomu, že změna v přístupu k určitým společenským skupinám míří proti řadě zažitých postupů státních orgánů, samospráv i drtivé většiny občanů. To dvacet let od konce totality stále platí. Bylo by proto vhodné, aby se přes hranice nejen do Německa, ale i dalších zemí podívalo na exkurse co nejvíce zástupců policie, ministerstva vnitra, politiků i představitelů samospráv. Nikoli však na výlet představující jen náklady daňových poplatníků na cestovné a stravné, jako tomu bývalo v minulosti. Ale s předem jasně připraveným zadáním. Prvotně by mělo spočívat v tom, že se mají tamní zkušenosti aplikovat ihned vhodně v našich podmínkách. Bohužel, pro vhodnou aplikaci takové na první pohled jednoduše vypadající a i logisticky z hlediska vzdálenosti nenáročné myšlenky nejsou často splněny základní předpoklady fungování státní správy. Řada úředníků navzdory patřičnému vzdělání často končí u papírové práce nad různými zákony, politikami či nařízeními. To je sice celkem normální. Nemělo by to však znamenat, že se přímému poznání situace v terénu bude zcela vyhýbat. Bohužel se na kvalitě práce úřednictva většinou projeví, když k ní ani nepřičichne. Takže někdy se naráží již na neakceschopnost jednotlivých oddělení a na to, že jiné „celospolečensky více důležité či mediálně prodejné“ politiky jsou realizovány v prvé řadě. Druhým krokem by pak měla být dlouhodobá a regionálně propojená výměna informací o úspěších a problémech vějíře programů a postupů, které povedou ke zlepšení situace obětí násilných trestných činů na místní úrovni.

Rozlety a pády romské politické lobby v ČR

Pavel Pečínka

Diskriminace, nedostatek vzdělání, převážně rodinná struktura komunit, kulturní a sociální bariéry mezi většinou Romů a českou společností – to vše způsobilo, že romská politická uskupení už od listopadu '89 kontrastovala se stranami majority. Nezkušeností a neprofesionalitou, rodovou rivalitou a též chybějící „členskou základnou“. Až na výjimečné situace si totiž vrstvy obyčejných Romů z velké části uchovávaly od politiky odstup. Považovaly ji za „gádžovskou“, neznaly příliš romské elity, nerozuměly zákonům a předpisům, nespatřovaly v politice prostředek, jak zlepšit svou situaci.

Ani ta malá část ochotná přijít k volbám nehlasovala „etnicky“. Řada Romů si uchovala sympatie ke KSČM kvůli nostalgii po systému zajišťujícím práci a bezpečí, jiná část volila naopak velké strany¹. Strany prohlašující se za romské získávaly jen minimum hlasů Romů a téměř žádné hlasy Neromů. I přes viditelný nástup v 90. letech zůstávala politická reprezentace Romů nepatrná. Navíc někteří lídři ve spolcích a stranách kombinovali osobní, rodinné, politické i obchodní zájmy, jak zjistíme z následujícího přehledu.

¹ Obyvatele ghatt se dařilo motivovat k účasti ve volbách jen ojediněle, např. předvolební kampaní opřenou o výhry televizorů a jiného zboží pořádanou sdružením Mostečané Mostu při komunálních volbách v Chanově roku 2006.

Romská občanská iniciativa

19. listopadu 1989 založil Emil Ščuka aj. přípravný výbor **Romské občanské iniciativy (ROI)**. 24. listopadu 1989 se Ščuka stal členem OF, a společně s Janem Rusenkem 25. listopadu promluvili k davům na Letné. Ustavující sjezd ROI zvolil 10. března 1990 Ščuku předsedou. Do voleb v červnu 1990 šla ROI, vykazující v Česku 20 000 členů, pod křídly OF a získala tak 6 poslaneckých křesel. Ovšem v listopadových komunálních volbách 1990, už bez koaliční výpomoci OF, obdržela v ČR jen 0,11% hlasů, tj. 3 mandáty.

V roce 1992 ROI zeslábla na pouhých 300 členů, Ščuka stranu orientoval doprava. V parlamentních volbách téhož roku výsledky činily jen okolo 0,26% hlasů. V parlamentu se ocitl jediný Rom, Ladislav Body zvolený ovšem za Levý blok (LB), tj. koalici KSČM.

V obecních volbách 1994 získala ROI jediného zastupitele.

Dalších parlamentních voleb v roce 1996 se ROI neúčastnila. Místo toho zkusilo štěstí 18 romských politiků v rámci většinových stran, od Občanského hnutí po Stranu československých komunistů. Žádná z těchto malých formací však neuspěla, stejně tak ani 4 romští kandidáti do senátu při volbách v listopadu 1996.

Při volbách v červnu 1998 se do parlamentu z členů ROI nedostal nikdo, v řadách Unie svobody (US) však uspěla Romka Monika Horáková. Volby komunální téhož roku přinesly „ROIce“ 2 křesla.

Rok 2000 byl pro ROI významný především tím, že její vůdce Ščuka v červenci povýšil na pražském kongresu Mezinárodní romské unie (IRU), aspirující na reprezentaci všech Romů na světě, z generálního tajemníka přímo na prezidenta IRU². Vedení ROI přenechal nástupci, jímž se na sjezdu ROI v lednu 2001 v Pardubicích stal Štefan Ličartovský. ROI pak zrušila členství pasivním členům, měla jich pak jen 150.

2 IRU vzápětí prohlásila Romy za první evropský národ bez vlastního státu. Obsah „národoveckých“ sjezdových dokumentů IRU tehdy ovlivnila italská **Transnacionální radikální strana** (Ščuka byl už od roku 1990 jejím členem). Další, VI. světový kongres svolala IRU na říjen 2004 do italského Lanciana. Dosavadní prezident Ščuka nepřijel, delegáti se bouřili kvůli nejasnému financování. Novým šéfem IRU zvolili Stanislava Stahiro Stankiewiczze z Polska. Emil Ščuka pak své aktivity s bratrem Milanem přeorientoval do jimi budovaného **Parlamentu Romů ČR (PR ČR)**. V dubnu 2004 se uskutečnil jeho zakládající sjezd. Předsedou se stal Milan Ščuka, Emilův bratr. Milana Ščuku přítom opakovaně stíhala brněnská a slovenská policie, vždy jí ovšem nakonec chyběli svědci či důkazy. Když aktivity PR ČR utichly, Emil Ščuka se pak věnoval už jen svým pobočkám Střední odborné školy managementu a práva, které však v některých městech měly problémy s dluhy (srov. MFD, 18. 10. 2004).

Ovšem nový šéf strany před dalšími parlamentními volbami 2002 šokoval – uzavřel za ROI dohodu s Národně demokratickou stranou. Tato ultrapravicová formace slíbila Ličartovskému, že pokud získá 1,5% hlasů, věnuje ROI 800000Kč³. ROI pak v červnu 2002 dosáhla 0,01% hlasů, komunální volby v listopadu téhož roku skončily pro ROI ziskem 1 zastupitele. Ličartovský z ROI vystoupil, úřadujícím předsedou se stal podnikatel Karika. O straně pak už nebylo příliš slyšet, roku 2009 byla rozpuštěna.

Odštěpenci a následníci ROI

Už v prosinci 1989 se objevil **Demokratický svaz Romů (DSR)** Ignáce Rácze. Na jaře 1993 DSR vykazoval 12000 členů, z velké části asi smyšlených. Kvůli pasivitě a emigraci některých funkcionářů zanikl.

V létě 1990 místopředseda ROI Ladislav Demeter a Vojtěch Žiga začali kritizovat bratry Ščukovy, následně vytvořili **Hnutí angažovaných Romů (HAR)** jako levicovou opozici proti ROI. Ščuku napadali jako diktátora a nacionalistu. K listopadu 1991 vykazovalo HAR 16000 členů, povětšinou asi fiktivních. Na podzim 1992 začali někteří členové HAR podezřívat Žigu z finančních machinací, a ten odcestoval do Kanady. HAR zaniklo.

V lednu 1991 z ROI odešel Jan Rusenko a v únoru 1991 zaregistroval **Romský národní kongres (RNK)**⁴ jako hnutí romských sdružení, většinou virtuálních. V půli 90. let se RNK rozložil, Jan Rusenko roku 1996 emigroval.

V červenci 1992 dohodlo několik organizací ustavení **Romského demokratického kongresu (RDK)**. V jeho radě zasedali Emil Ščuka a Ondřej Giňa za ROI, Jan Rusenko za Sdružení romských souborů, Ivan Veselý za HAR a Rudolf Tancoš za DSR. Když ale v září 1992 neobdržel RDK dotace od ministerstva kultury, jeho aktivita utichla.

3 Viz Společné prohlášení NDS a ROI ČR, červen 2002, tehdy dostupné na www.roi.cr.cz, dále Romové jdou do televize společně s krajní NDS, Právo, 11. 6. 2002.

4 Neměl souvislost s Kawczynského RNC v Hamburku.

Po letitém mlčení romských stran založil roku 2004 překvapivě Miroslav Tancoš **Romskou demokratickou sociální stranu** (RDSS) s údajně až 900 členy. Tancoš měl předtím problémy kvůli podvodům a znásilnění. V roce 2006 RDSS do parlamentních voleb nešla a doporučila Romům podpořit ČSSD. V následujících komunálních volbách 2006 získala jeden mandát v Občkovicích na Olomoucku. Roku 2009 byla rozpuštěna.

Dlouholetý romský aktivista Rudko Kawczynski z Hamburku zformoval už v období 1991–92 **Romský národní kongres** (RNC), opoziční vůči „pasivní“ a „zkorumpované“ Mezinárodní romské unii (IRU). S RNC bylo spojené **Grémium romských regionálních představitelů i Hnutí romského odporu** (HRO), malé, zato hlučné protestující skupinky kolem Václava Mika a Ondřeje Gini. Miko vyzýval k emigraci českých Romů, kritizoval „český apartheid“ a rozesílal výzvy papeži a jiným významným osobnostem ve snaze přitáhnout pozornost. Kopíroval taktiku šéfa RNC Kawczynského, který chtěl ultraradikálními výzvami a konfliktními tématy mobilizovat romské masy „zdola“ po vzoru černošského protestního hnutí v USA. Akce RNC do určité míry zviditelnily tuto organizaci v Německu – v kontrastu s „neakceschopnou“ a „byrokratickou“ IRU, příliš nových přívrženců však ani tento radikální styl k RNC nepřivedl. Mikovo HRO praktické akce nepodnikalo, přetrvávalo jako virtuální skupinka, občas citovaná v médiích. Ondřej Giňa se naproti tomu více zaměřoval na kontakty s novým Evropským fórem Romů a Travelerů (ERTF)⁵, jehož jednání se zúčastňoval.

5 S iniciativou na vytvoření Evropského fóra Romů (EFR), později Evropského fóra Romů a Travelerů (ERTF) přišla v roce 2001 prezidentka Finska Tarja Halonenová. Jeho šéfem se stal Rudko Kawczynski z RNC.

S gádžovskými stranami: od rudé po modrou

Větší efektivitu než účast romských stran a iniciativ ve volbách měly pochopitelně kandidatury Romů v rámci většinových stran. Přinášíme alespoň přehled těch úspěšných⁶.

V českém parlamentu působil jako člen DSR a KSČ (pak KSČM) už v období 1990–92 **Ladislav Body**. Poslancem se stal roku 1992 znovu za komunistickou koalici Levý blok (LB). V parlamentních volbách 1998 se do poslanecké sněmovny dostala za Unii svobody (US) **Monika Horáková**, působila tam až do roku 2002.

Žádný z Romů se ale neprobojoval do zastupitelstev krajů.

V komunálních volbách 1998 získal za ODS mandát v Lysé nad Labem **Milan Horváth**. Ve Valašském Meziříčí byl zvolen podnikatel **Petr Tulia za Nezávislé**. Úspěch v Českém Krumlově slavil bezpartijní **Milan Kotlár** na listině ODS.

Při dalších komunálních volbách 2002 v Lysé nad Labem znovu uspěl Milan Horváth. Člen ČSSD **Vladimír Horváth** se dostal do zastupitelstva Frýdku-Místku, v Českém Krumlově obhájil post Milan Kotlár.

Komunální volby 2006 v Lysé nad Labem přinesly do třetice mandát za ODS Milanu Horváthovi, v Trmicích uspěl za ODS **Ján Bajger**, v Mostě za ČSSD **Josef Tancoš**, ve Slezské Ostravě za KSČM **Renata Gažiová**. Mandát získala i **Amálie Berkyová** za sdružení Za Hostomice, v Benátkách nad Jizerou za ODS **Jozef Hlucho**, v Jaroměři za ČSSD **Rudolf Polák**.

Kromě poslanců a čím dál početnějších lokálních zastupitelů hráli někteří Romové důležitější roli v rámci českých stran. Kromě poradce poslaneckého klubu ČSSD Stanislava Daniela šlo např. v ODS o brněnského podnikatele **Milana Ščuku**⁷. Uvnitř ČSSD a Strany zelených docházelo k zakládání vyloženě romských základních organizací, které ovšem fungovaly jen krátkce.

6 Na rozdíl od celostátní a krajské úrovně, kde skutečně víc romských politiků nenajdeme, není vyloučeno, že na komunální úrovni mohli někteří zvolení romští zastupitelé v ojedinělých případech autorově pozornosti uniknout. Ne všechny strany totiž svoje romské členy evidují, někteří nezdůrazňují svoji romskou národnost atd. Co se týče kandidujících Romů, kteří mandát nezískali, je jich odhadem mnoho desítek. Opět převážně s angažovaností v celém politickém spektru (s výjimkou krajní pravice), přičemž svoje spojení s různými stranami častěji mění.

7 Jde o jiného člověka než je výše zmíněný Milan Ščuka, bývalý předseda Parlamentu Romů ČR a bratr Emila Ščuky.

Některé Romy však využívali i pravicově populističtí politici ke zlepšení pověsti. Jiří Čunek (bývalý šéf KDU-ČSL) takto svým poradcem učinil podnikatele **Jozefa Baláže**, starostka ostravského obvodu Mariánské Hory Liana Janáčková (Strana svobodných občanů) olašského předáka **Josefa Stojku** a chomutovská primátorka Ivana Řápková (ODS) předsedu sdružení Sbližování **Františka Koláře**.

Začátkem dubna 2009 uzavřela ČSSD a **Platforma romských organizací** Memorandum o spolupráci. Podepsaly ho Demokratická aliance Romů Petra Tulii z Valašského Meziříčí, Sdružení Romů severní Moravy Milana Ference z Karviné, Dženo Ivana Veselého a skupina Nevo Dživipen Rudolfa Tancoše z Českých Budějovic.

V září 2009 založil Ivan Veselý **Asociaci romských občanských iniciativ Evropy** (AROE) a stal se jejím předsedou. Začlenilo se do ní tehdy 19 skupin, mezi prvními výše uvedené složky Platformy, přičemž spolupráci s ČSSD potvrdily i zbývající skupiny.

Od dob svého vzniku vydaly Platforma i AROIE několik prohlášení, jinak se soustřeďovaly hlavně na jednání s politiky ČSSD a formulaci některých jejích dokumentů, týkajících se Romů.

Mladí romští aktivisté a neromské instituce

S ohledem na předešlý výklad lze říct, že od případného zvýšení počtu romských činitelů v parlamentu a dalších zastupitelstvích nelze automaticky očekávat lepší řešení romské tematiky – v některých případech by spíše došlo ke zvýhodňování vlastní velkorodiny na úkor ostatních, tudíž se mohl v určité funkci osvědčit spíše „nezaangažovaný“ neromský politik, v jiných by zase naopak informovaný romský aktivista skutečně sehrál pozitivnější roli než „neznalý“ Nerom atd.

Viditelným rysem stran i politiků někdy bylo, že i když se hlásili k levici, pravici či středu, jejich politická orientace mohla být opačná, střídali ji podle momentální výhodnosti. Stejně tak názvy jako „federace“, „kongres“, „sjednocení“ atd. měly občas zakrýt marginálnost uskupení. Dlouholeté zavrhování Romů Neromy a jejich periferní pozice vedla část romských aktivistů k přehnaně vážnému vnímání vlastní pozice, k důrazu na důležitě znějící funkce a dosažené tituly. Ovšem i kdyby romští voliči hlasovali etnicky sevřeně a jejich předáci postupovali jednotněji (což vzhledem k rodinné a kastovní tříštivosti lze vyloučit), i tak by vyloženě romské strany – pokud by si nehledaly neromského koaličního spojence – zápasily s omezujícími klauzulemi pro vstup do parlamentů.

Dlouhodobě nefunguje žádná, byť volná platforma, na níž by se např. alespoň setkávali a vyměňovali si zkušenosti romští zastupitelé (být za různé strany), bývalí a současní politici či aktivisté. Bez povšimnutí nelze přejít ani shazování konkurenčních romských představitelů a snahu vlichotit se do přízně mocných na úkor jiných romských velkorodin či osobností, stejně jako výraznější zastoupení osob s kriminálním deliktem oproti stranám neromským.

Perspektivněji se jeví mladší romští aktivisté, poradci, asistenti a úředníci, kteří se postupně prosazují v institucích, médiích či nově zakládaných sdruženích. Např. sdružení Romea se neobává otvírat i témata práv žen a homosexuálů, v romských tradičních strukturách pronásledovaných. I zde je ovšem otázka, jak poroste schopnost těchto aktivistů ovlivňovat a utvářet romská společenství a kolik z nich po letech nevděčné práce a únavy zvolí cestu splynutí s indiferentní střední třídou většiny. Okruh romských aktivistů od tradičních předáků, romských úředníků, mladších aktivistů a poradců tvoří ovšem řádově pouze stovky osob v celé republice.

Z výše popsaných důvodů tradiční rodinné roztržičnosti a celkové slabosti vrstvy romských aktivistů a inteligence zastupují v Česku roli „romské lobby“ úřednické orgány jako Rada vlády pro záležitosti romské komunity a Ministerstvo pro lidská práva a národnostní menšiny, do jisté míry Rada vlády pro lidská práva či Rada vlády pro národnostní menšiny, kde působí někteří romští zástupci a úředníci. Pro většinu neromského politického spektra je romská otázka okrajovou záležitostí. Nejvíce pozornosti jí věnují představitelé nepočteného směru stoupenců Václava Havla, převážně bývalých disidentů. Pohybují se však v rovině moralizující rétoriky a gest, často bez hlubšího kritického pohledu na tržní mechanismy a vzdělanostní, kulturní a kastovní bariéry, které k vytlačování většiny Romů na okraj společnosti vedou.

Autor se domnívá, že „romská lobby“ bude tedy i nadále především záležitostí neromských institucí, disponujících prostředky pro řešení problémů sociálního vyloučení. V roli pomocné síly jim pak prospějí spíše mladší seriózní a často teprve na scénu přicházející romští aktivisté, pokud ovšem nezvolí cestu naprosté asimilace ani pokračování stylu „rodinného podniku“.

I kdyby nebylo současné hospodářské krize, do cesty se těmto snahám bude stavět mentalita „zrychlujících se dostihů“, která ze společenského života vytěsňuje všechny, kteří nejsou schopni či ochotni přizpůsobit se flexibilitě trhu – většinu Romů stejně jako lidi nad padesát let a obyvatele venkova, ženy, důchodce, absolventy škol bez praxe a cizince.

S využitím diplomové práce Jakuba Krčíka *Romské politické hnutí v České republice v letech 1989–1992* (Praha 2002) a publikace Pavla Pečínky *Romské strany a politici v Evropě* (Brno, Doplněk 2009), zpráv z www.romea.cz, Romano hangos a Romano vodi.

Sociální vyloučení Romů – mýtus nebo realita?

David Beňák

Práce s menšinami, jejich integrace, soužití s nimi jsou stále živá a aktuální témata, která od roku 1989 neztratila nic na významnosti. Vstup České republiky do Evropské unie snahy o řešení těchto problémů ještě více posílil. Evropský kontext přinesl novou dimenzi pohledu na práci s menšinami a jejich integraci, neboť se klade více důrazu na vytváření rovných příležitostí a inkluzivního prostředí. Jednou z nejvíce znevýhodněných národnostních menšin jsou Romové.

Více než dvacetiletý proces nekončí, stále se hledají metody a přístupy, jak proces integrace Romů úspěšně realizovat. V odborných kruzích i mezi Romy panuje shoda na tom, že Romové stále nemohou jako jednotlivci plně uplatnit svá občanská, politická a sociální práva. Stále mají omezený přístup k veřejným službám, které znemožňují plnohodnotné uplatnění ve společnosti. Příčinou tohoto stavu¹ jsou projevy rasismu, diskriminace, anticiganismu, rozvoj či vznik chudoby², v důsledku velmi nízkých příjmů (často to jsou pouze sociální dávky), nedostupnost slušného bydlení či nízké vzdělání, jež vede k nemož-

1 „Příčiny jsou [...] nízké sebevědomí, nízký příjem, nedokončené vzdělání, nedostatečné sociální dovednosti, špatné duševní i tělesné zdraví, špatné bydlení, vysoký věk, vysoká úroveň kriminality v místě, nefunkčnost rodiny, závislost na návykových látkách, nezaměstnanost, chybějící zdravotní a sociální pojištění aj.“ (Matoušek, O.: *Slovník sociální práce*, Praha, Portál 2003, s. 217–218). Vládní Koncepce romské integrace z roku 2005 jako příčiny sociální exkluze definuje „vícedětné rodiny, dlouhodobou nezaměstnanost, nejčastěji postihující oba rodiče včetně ekonomicky aktivních dětí, závislost na sociálním systému a chudobu, zadluženost, nájemné, drahé a nekvalitní bydlení spolu s nechráněnými nájemními vztahy“.

2 Zejména jde o spojení chudoby a etnické příslušnosti. „Etnická příslušnost a obecné rasa jsou v evropské populaci významným rysem struktury chudoby a nerovnosti. Chudoba je mezi příslušníky etnických skupin čtenější než mezi majoritní populací. Neprojevuje se jen jako nejistota zaměstnání a nízký příjem, respektive nezaměstnanost. Má i povahu širších nevýhod: snížení životních šancí a zúžené kvality života, nerovnosti v přístupu k lékařské péči, ke vzdělání apod. Často je spojena s diskriminací příslušníků etnických skupin na trhu práce, v bydlení, vzdělávání i v dalších oblastech (o příjem jde sekundárně) jakožto důsledkem xenofobie, etnické nesnášenlivosti či rasismu majoritní populace. Může mít prameny i v odlišném demografickém (početné rodiny) či kulturním (lidský kapitál) chování příslušníků dané etnické minority“ (Mareš, P.: *Sociologie nerovnosti a chudoby*, Praha, SLON 1999, s. 55).

nosti uplatnění se na trhu práce. U početné skupiny Romů můžeme hovořit o sociální exkluzi. Teprve v posledních letech se v České republice častěji hovoří o nutnosti sociální inkluze.

Podíváme se na některé příčiny, které stojí za sociálním vyloučením Romů. Mezi ty základní nepochybně patří **nezaměstnanost**. V České republice existuje více než 300 sociálně vyloučených lokalit³. V těchto lokalitách podle studie⁴ provedené v roce 2006 žilo 60–80 000 obyvatel. Nelze se domnívat, že počet obyvatel těchto lokalit se snížil, ba naopak. Drtivou většinu tvoří Romové. Z tohoto důvodu můžeme tyto lokality nazývat jako romské sociálně vyloučené lokality. V současné době některé romské sociálně vyloučené lokality můžeme také označit za ghetta se svými vlastními zákony a sociální strukturou. V některých lokalitách je až stoprocentní nezaměstnanost. V průměru se nezaměstnanost obyvatel těchto lokalit, kde Romové žijí, pohybuje mezi 70–90%. Příčinou je nepochybně nízká kvalifikovanost Romů a na straně druhé příslušnost k národnostní menšině⁵. Často se Romové potýkají s tím, že na volné pracovní místo zaměstnavatelé raději přijmou Neroma. Jsou známy dva případy, kdy soud uznal žalobu dvou romských žen ucházejících se o místo prodavačky, neboť byly kvůli svému romství odmítnuty. V jednom případě byl tento spor ukončen mimosoudním vyrovnáním. V praxi se takových situací diskriminace stane za rok několik stovek, možná i tisíců. Bohužel oběti takového jednání se neobracejí na instituce veřejné správy, jako jsou úřady práce, nebo nestátní neziskové organizace poskytující v této oblasti kvalifikované odborné právní poradenství, např. občanské poradny.

V důsledku dlouhodobé nezaměstnanosti se Romové bydlící v sociálně vyloučených lokalitách potýkají také s vysokou zadlužeností a vstupují do bludného kruhu dluhů a závislosti na sociálním systému. Dlouhodobá nezaměstnanost narušuje „běžný“ život rodiny. Děti nemají vzor pracujícího rodiče. V rodinách se vyskytuje alkoholismus, gamblerství či další závislosti a sociálně patologické jevy. Mnoho mladých Romů v takovém prostředí nemá motivaci se dále vzdělávat a jejich představou o existenčním zajištění v budoucnosti je pobírat dávky pomoci v hmotné nouzi a státní sociální podpory a občas si přivydělat na černém pracovním trhu.

3 Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti, MPSV, Praha 2006.

4 Tamtéž.

5 Tuto skutečnost potvrzuje výzkum Světové banky Šance na zlepšení zaměstnanosti Romů provedený v roce 2008. Světová banka za rok 2008 vyčíslila ztrátu v důsledku nezaměstnanosti Romů na 9,7 mld. Kč (364 mil. EUR).

Druhou oblastí, která je důvodem sociálního vyloučení, je velmi **špatná kvalita bydlení**. Mnoho sociálně vyloučených lokalit se nachází v poměrně izolovaných částech měst a obcí. Lidé jsou nezřídka nuceni bydlet v polorozbořených, neudržovaných domech. Romové jsou často obětí protiprávního nebo neetického ze strany majitelů nemovitostí (soukromoprávních i veřejnoprávních subjektů). Stav nemovitostí je někdy výslednicí vztahu mezi Romy a majiteli nemovitostí. Majitelé často do oprav neinvestují, nechtějí spolupracovat. Někdy má takové jednání jediný účel, využít chátrání nemovitostí k tomu, aby mohli být tito obyvatelé vystěhováni a nemovitosti byly pak náležitě zhodnoceny.

Příkladem neetického jednání může být případ rodiny A. M., který se udál zhruba před rokem. Rodina bydlela v městském bytě. Město se rozhodlo byty privatizovat. Rodina neměla dostatek finančních prostředků, a tak byt zakoupil někdo jiný. Nový majitel se po uskutečnění koupě dostavil za rodinou A. M. s tím, že musí podepsat novou smlouvu, neboť je novým majitelem. Ústně jim slíbil, že když smlouvu podepíší, pomůže jim s opravami bytu. Klienti novou smlouvu podepsali, aniž si ji řádně přečetli. Přišli tak o nájemní smlouvu na dobu neurčitou. Nová smlouva byla pouze na rok. Opravy v domě nebyly provedeny žádné, v bytě rodiny A. M. také ne. Jsou také známy případy, kdy majitel nemovitosti pod záminkou oprav odpojí vodu a teplo.

Po vystěhování či ztrátě bydlení se ocitají následně v sociální pasti. Této situace využívají majitelé komerčních ubytoven (nezřídka velmi nízké kvality), vyžadující často vysoké platby. Mnohdy vyšší, než je tržní nájemné. To orgány zajišťující výplatu různých sociálních dávek většinou akceptují, protože Romové si z důvodu silně přítomné diskriminace a anticiganismu v české společnosti nemohou na trhu s byty nalézt standardní nájemní bydlení. Pokud se vystěhovaní obyvatelé neocitnou v předražené komerční ubytovně či v azylovém domě, jsou přestěhováni do tzv. holobytů⁶. Sloužily a slouží tzv. neplatičům a osobám sociálně „nepřízřusobivým“, jak je bohužel často představitelé samosprávy nazývají. Holobyty mají nejružnější podobu a kvalitu, mohou být například postaveny z kontejnerů. Můžeme se setkat s tím, že holobyty bývají také nazývány sociálním bydlením.

6 Tyto tzv. holobyty vznikaly již v roce 1994; holobyty nelze právně definovat (Bařšová, A.: *Problémy bydlení etnických menšin a trendy k rezidenční segregaci v České republice*, Praha 2001, s. 49).

Česká sociální politika dosud nedefinovala a nevytvořila podmínky pro vznik sociálního bydlení. Částečně tuto oblast trhu s bydlením reprezentuje azylové bydlení, jako sociální služba. Kapacita azylového bydlení není dostatečná a nelze ani říci, že to je adekvátní či žádoucí náhrada. Řešením tohoto problému jsou projekty, které realizují v návaznosti na bydlení sociální programy. Touto cestou se vydalo např. občanské sdružení Centrom z Ostravy⁷.

Aktuálním tématem je i otázka **přístupu ke vzdělání**. Vzdělání je úzce propojeno se zaměstnaností a s potenciálem maximálního zapojení do společnosti. Diskuse na toto téma je pestrá a je možné se setkat s tím, že někteří lidé tento problém považují za mýtus. Takové názory ovšem vyvrací rozsudek Evropského soudu pro lidská práva (2007) v případě D. H. versus Česká republika, kdy soud rozhodl, že Česká republika zařazováním romských dětí⁸ do zvláštních škol porušila zákaz diskriminace ve vzdělání podle čl. 14 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod ve spojení s čl. 2 Protokolu Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod.

7 Občanské sdružení Centrom sídlí v Ostravě a existuje více než 9 let. Poskytuje řadu služeb. Mimo jiné realizuje v rámci sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi inovativní projekt tzv. třístupňového bydlení. První, nejvyšší stupeň je klasické nájemní bydlení. Druhý stupeň je bydlení s podnájemní smlouvou (nižší právní ochrana). Třetí stupeň bydlení je jakékoliv další bydlení, tj. nevyhovující bydlení, ubytovny atd. Sdružení poskytuje bydlení druhého stupně s cílem prostřednictvím navazujícího sociálního programu klienty posunout do bydlení prvního stupně. Doprovodný program je součástí podnájemní smlouvy. S klientem pracují terénní pracovníci, kteří jim nabízejí kurzy, výchovně vzdělávací aktivity pro děti a samozřejmě také odborné sociální poradenství a pomoc s řešením náročných životních situací, problémů. Více na internetové stránce občanského sdružení Centrom: www.nno-centrom.cz.

8 Děti se speciálními vzdělávacími potřebami podle školského zákona.

Proti názorům zpochybňujícím nerovný přístup Romů ke vzdělání stojí dále výsledky výzkumů⁹, dokládající, že romské děti „mají nižší šance“¹⁰ na získání kvalitního vzdělání a že v průběhu školní docházky vykazují ve srovnání s ostatními žáky nižší školní úspěšnost, která jim znemožňuje další studium na střední a vysoké škole“¹¹. Školský zákon účinný od roku 2005 zvláštní školy formálně zrušil. Tyto školy však zůstaly a nazývají se základními školami, které v sobě integrují základní školu speciální, praktickou. V těchto školách se vyučuje podle jiných vzdělávacích programů než na běžných základních školách. Podle průzkumu Ústavu pro informace ve vzdělávání navštěvuje tyto školy 27 % všech romských dětí. Zrušení zvláštních škol bylo změnou kosmetickou. Několik desítek let vzdělávací politiky v Československu a v České republice způsobilo, že mnoho romských rodičů považuje bývalé zvláštní školy za školy vhodné a dostatečné. Základní školy se snaží často romských dětí zbavit jejich přeřazením do bývalých zvláštních škol, neboť jejich výchova a vzdělávání je pro učitele náročnější (romské děti bývají živější než neromské).

Výzkum MŠMT také potvrdil silné prosegregační tendence rodičovské veřejnosti. Když rodiče neromských dětí zjistí, že do školy chodí také několik romských dětí, není zcela neobvyklým jevem, že umísťují své děti do jiné základní školy. Ředitelé nechtějí, aby jejich škola měla nálepku „romská“¹². Školy se snaží různými způsoby přesvědčit romské rodiče, aby své děti umístili do jiné školy. Používají k tomu argumenty založené na tom, že jim tam bude lépe, protože tam budou „úspěšné“ (budou dostávat jedničky), budou si tam více rozumět se spolužáky, neboť tam chodí více romských dětí apod. Bohužel na tyto argumenty v minulosti i v současnosti romští rodiče slyší, neboť v romských rodinách je výchova dětí silně pedocentrická a poměrně nekritická, vše je podřízeno potřebám dítěte a jeho bezprostřednímu blahu. Romští rodiče dávají pod vlivem těchto argumentů souhlas k umístění dítěte do bývalých zvláštních škol, i když IQ dětí tomu neodpovídá, tj. jsou to děti vzdělavatelné na běžné základní škole.

9 Např. Vzdělanostní dráhy a vzdělanostní šance romských žáků a žákyň základních škol a v okolí sociálně vyloučených romských lokalit, MŠMT, Praha 2009, Analýza individuálního přístupu pedagogů k žákům se speciálními vzdělávacími potřebami, MŠMT, Praha 2009, Analýza postojů a vzdělávacích potřeb romských dětí a mládeže, NROS, Praha 2007.

10 Podle studie MŠMT vypracované společností GAC spol. s r. o. (první ze studií v předchozí poznámce) je tato šance až o 50% nižší ve srovnání s ostatními vrstevníky.

11 Koncepce romské integrace na období 2010–13.

12 Velmi rizikové jsou z tohoto pohledu školy nacházející se v blízkosti sociálně vyloučených lokalit.

V minulosti vyhlašovaly tehdejší zvláštní školy dokonce i zápisy do prvních tříd těchto škol a snažily se tak aktivně motivovat rodiče k umístění jejich dětí do zvláštních škol. Byly případy, kdy v těchto školách byly dvě i tři první třídy a některé z nich byly téměř výlučně romské. Dosud stát nerealizoval účinné opatření, které by tomuto trendu zamezilo. Úřednická vláda Jana Fischera přijala novou strategii, jejímž cílem je zařazení dětí se zvláštními vzdělávacími potřebami (mezi něž podle platné školní právní úpravy patří i romské děti) do běžných základních škol. Zda bude tato strategie úspěšná, se ukáže až za několik let.

Romové bydlící v sociálně vyloučených lokalitách se potýkají s **vysohou zadlužeností**, resp. předlužeností. Příčinou je již zmíněná vysoká nezaměstnanost Romů. Na straně druhé zadluženost bývá jedním z důvodů, který brání Romům vrátit se na běžný pracovní trh, neboť se jejich mzda stane okamžitě zájmem exekutorů. Tato situace nahrává rozvoji černého pracovního trhu. Romové si půjčují u lichvářů¹³ a splátkových firem, anebo uzavírají smlouvy o nebankovních půjčkách s velmi vysokým úrokem dosahujícím několik stovek procent; jsou ochotni přistoupit i na „obchody“, kdy vystupují jako tzv. bílý kůň (tj. jsou nastrčeni k páchání trestné činnosti, aby zakryli skutečného pachatele). Firmy, ale i fyzické osoby tak často využívají ekonomické tísně chudých, jejich neznalosti a nedostatečné legislativní ochrany. Finanční gramotnost obyvatel sociálně vyloučených lokalit je velmi špatná, lépe řečeno je ještě horší než u ostatních obyvatel. Mohou se tak snadno stát i obětí kriminality. Konkrétním příkladem využití neznalosti je případ klienta pana B. v Praze. Tento klient si za příslib finanční odměny přihlásil na svou osobu několik živností. Osoba, která klienta k tomuto kroku přiměla, klientovi vyplatila „odměnu“ několik tisíc. Na nově založené živnosti osoba uzavřela několik smluv na dodávku služeb a zboží v celkové částce přesahující několik set tisíc korun.

¹³ Jsou tak zadluženi, že jim nepůjčí ani poskytovatelé nebankovních půjček. Jindy se v lokalitě aktivně pohybuje člověk, který je ochoten půjčit kdykoliv a i směšnou částku. Následně této situace takový lichvář využívá k vymáhání absurdně vysokých úroků i pod hrozbou fyzického násilí.

Sociální exkluze se také projevuje v oblasti **zdravotnictví**. Zdravotní stav sociálně vyloučených Romů je špatný. Příčiny jsou mnohé. Mezi základní patří nízká kvalita bydlení (bydlení III. a IV. kategorie, plísňe, vlhkost, přítomnost škůdců apod.), nelegální práce ve zdravotně závadných pracovních podmínkách, sociokulturní odlišnost projevující se odlišným způsobem života od většinové společnosti, odlišné stravování, odlišný vztah k nemoci a k prevenci, výkon fyzicky náročných prací (důsledek nízké kvalifikace), kulturní bariéra ve vztahu mezi lékařem a pacientem, odlišný způsob prezentace obtíží atd.¹⁴ V tomto směru je relativně efektivní a účelná nová terénní služba sociálně zdravotní asistent. Terénní pracovník pracuje jako prostředník mezi pacientem a lékařem, resp. lékařským zařízením a pomáhá dohlížet na dodržování základních principů hygieny a zdravotní prevence.

Sociokulturní rozdíly vytvářejí propasti. Postoj české společnosti k Romům je negativní. Projevuje se jak v každodenním životě, tak i v životě politickém. Existují snahy některých politiků téma Romů využít v předvolebních kampaních. Ti z nejznámější politici, kteří touto cestou šli, jsou Jiří Čunek, bývalý starosta města Vsetín¹⁵, primátorka města Chomutova Ivana Řápková a senátorka Liana Janáčková. Samozřejmě toto téma také ve svých kampaních vyžívaly i politické strany v minulosti např. republikánská strana SPR-RSČ a v poslední době Dělnická strana. Existují politické strany jako Strana zelených nebo Česká strana sociálně demokratická¹⁶, které se snaží problematikou soužití Romů a inkluze sociálně vyloučených obyvatel zabývat seriózně. Podle posledního výzkumu veřejného mínění provedeného CVVM (květen 2009) se 85 % oslovených obyvatel České republiky vyslovilo k soužití s Romy negativně¹⁷. V kontextu minulých let se jedná o jeden z horších výsledků.

¹⁴ Nesvadbová, L., Šandera, J., Habrlová, V.: *Romská populace a zdraví: Česká republika – Národní zpráva 2009*, Praha, Úřad vlády ČR 2009, s. 71–72.

¹⁵ Viz kauzu vystěhování Romů z pavlačového domu v centru města Vsetín.

¹⁶ www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100923s_ov90529.pdf, citováno 4. 3. 2010.

¹⁷ Rámcový program pro záležitosti Romů a sociálně vyloučených lokalit, <http://www.socdem.cz/soubory/ke-stazeni/dokumenty/oranzove-knihy/romska-problematika.pdf>

Romové se – ať už jako příslušníci národnostní menšiny nebo jako obyvatelé sociálně vyloučených lokalit – potýkají s řadou dalších problémů, o kterých v tomto článku není pojednáno. Romové se museli a musejí vyrovnávat s neustále se vyvíjejícím společenským prostředím. Tyto vlivy a útoči na tradiční způsob života Romů. Romská rodina za uplynulé desítky let prošla výraznými změnami, které původní tradiční život romské rodiny výrazně změnily. Souběžně s takovým sociokulturním vývojem se v posledním dvacetiletí Romové potýkají s animozitou, stereotypy, diskriminací, rasismem, sociálním vyloučením. Konkrétním potvrzením existence takových postojů v české společnosti nejsou jen výsledky výzkumů veřejného mínění, ale násilné útoky na Romy jako např. žhářský útok na romskou rodinu ve Vítkově a v dalších městech či pochod členů a příznivců Dělnické strany v Janově, a dokonce rasově motivované vraždy Romů. Mnoho takových útoků v minulých letech policie vyšetřovala jen povrchně a pachatelé nebyli vypátráni a potrestáni. Není proto nic zvláštního, že mnoho mladých rodičů (Romů) je přesvědčeno o samozřejmosti a nutnosti neúspěchu v životě. Někteří vidí cestu v opuštění tradičního způsobu života. Jiní tradiční romský způsob života nehodlají opustit, ale jednoduše podlehnou přesvědčování okolního světa, že nemají šanci, příležitost. Emigrace do Kanady, Velké Británie či jiných zemí je pouhé vyvrcholení obav o bezpečnost a budoucnost.

Hate crime a bezdomovectví

Martina Křížková

Pohled veřejnosti na bezdomovectví

Podobně jako u jiných skupin potenciálně ohrožených trestnou činností z nesnášenlivosti mají násilné útoky na lidi bez domova podhoubí v málo tolerantnímu přístupu veřejnosti k fenoménu bezdomovectví jako takovému. Necitlivost vůči lidem bez domova je v Česku relativně vysoká a zvláště ve městech je posilována i jednáním městských či státních institucí. Tato necitlivost je podpořena pocity ohrožení z lidí žijících na ulici, které jsou opakovaně veřejně tematizovány (průzkumy veřejného mínění, média, debaty aj.).

Lidé jsou ochotni samozřejmě do určité míry s bezdomovci a jejich životními podmínkami soucítit, což dokládá zřejmá ochota jim pomáhat, ať již soukromě či prostřednictvím institucí. Na druhou stranu ovšem jsou bezdomovci veřejností chápáni navenek spíše právě jako ohrožující prvek. Podle výzkumů veřejného mínění byli lidé bez domova jako potenciální ohrožení bezpečnosti a pořádku vnímáni více než polovinou obyvatel Prahy (53 % dotázaných se takto vyjádřilo v roce 1999 a 51 % dotázaných v roce 2004). O něco více nebezpeční byli navíc podle Pražanů bezdomovci původem ze zahraničí (58 % v roce 1999, 57 % v roce 2004) než ti z České republiky (49 % v roce 1999 a 51 % v roce 2004).¹

¹ Markéta Štěchová, Marina Luptáková, Bedřiška Kopoldová: *Bezdomovectví a bezdomovci z pohledu kriminologie*, Praha, Institut pro kriminologii a sociální prevenci 2008.

Pocity ohrožení mohou být o to silnější, oč méně jsou konkrétní. Bezdomovci obvykle nejsou v Česku identifikováni jako skupina lidí, jejíž příslušníci by běžně kradli, přepadávali či jinak násilně atakovali „bydlící“ lidi. Přesto pocity nespecifikované hrozby akcentují i média.

„Preventivní kontroly zahájili strážníci daného obvodu ihned, kdy teploty povážlivě klesly do nízkých hodnot., Máme s tím již své zkušenosti a letos to není jinak, osoby bez přístřeší se začínají stahovat do velkých obytných lokalit“ vysvětloval Svoboda. Například v Praze-Řepích tamní služebna opět zvýšila dohled a ostrahu vytipovaných objektů, které by bezdomovcům mohly posloužit jako nouzový úkryt před současným chladem., Samozřejmě že v jeden okamžik nemůžeme zkontrolovat bytové bloky v celém sídlišti, zda-li jsou proti nedovolenému vniknutí patřičně zabezpečeny. Nicméně se nám daří dobře spolupracovat i s tamními obyvateli, kterým pohyb cizích osob v domě není lhostejný,“ doplnil ředitel městské policie Prahy 13.²

„Největší náměstí v republice je totiž jedním z nejoblíbenějších míst pražské galerky. Bezdomovců, narkomanů, lupičů, dealerů drog či prostitutek, kteří se zde zdržují téměř nepřetržitě.“³

Silně jsou vyčítány lidem bez domova také prohřešky vůči „dobrým mravům“, jako je zápach a nepořádek. Zápach či prostá přítomnost bezdomovců ve městě je českou veřejností pocítována jako narušení veřejného prostoru, a tudíž problém, který je nutné řešit.

„Hlavní město Praha chce zvolit efektivnější způsob, jak z ulic dostat bezdomovce obtěžující svou přítomností a chováním obyvatele metropole... Podle Janečka nyní v Praze žijí asi dvě tisícovky bezdomovců. Někteří z nich bývají pachateli kriminálních deliktů, zejména pod vlivem alkoholu. Kvůli jejich zdravotním obtížím nelze ani vyloučit, že by se mohli stát původci epidemií. Jeho cílem je proto, vytlačit je z centra města a městské hromadné dopravy.“⁴

Negativní vymezování se vůči lidem na ulici není proto sankcionováno společností jako překročení pravidel tolerantního chování, naopak se svým způsobem stává normou (samozřejmě nikoliv v případě násilných útoků apod). S jistou mírou zjednodušení tyto tendence ve společnosti ve výsledku umožňují (až legitimizují) nastavení proti-bezdomovecké agendy na úrovni úřední. Sekundárně z bezdomovců dělají i snadnější terč na poli kriminálním, minimálně v citelné absenci vnímání lidí bez domova jako možných obětí.

2 Počasí již zahání pražské bezdomovce do paneláků, strážníci mají napilno, www.mediafax.cz, 19. 10. 2009.

3 Karlovo náměstí není bezpečné, policie posiluje, Pražský deník, 27. 8. 2009.

4 Praha připravuje efektivnější způsob potírání bezdomovectví, www.ihned.cz, 23. 5. 2008.

Násilí z nenávisti vůči lidem bez domova

Do jaké míry se bezdomovci stávají v Česku obětmi násilí z nesnášenlivosti, nelze přesně zjistit; je možné pouze konstatovat, že k němu dochází. Český právní řád zatím neumožňuje koncept hate crime vztáhnout i na sociální skupiny, a tudíž ani na lidi bez domova. Zároveň nejsou útoky na bezdomovce podchyceny v policejních statistikách a žádána z neziskových organizací, jež se problematikou bezdomovectví či hate crime zabývá, je také dlouhodobě systematicky nesleduje.

Počet útoků tedy není možný nijak kvantifikovat. Z výzkumů, které se týkají situace lidí na ulici vůbec, zkušeností především pracovníků neziskových organizací i samotných bezdomovců, ale vyplývá, že přímým fyzickým násilím jsou lidé bez domova – eufemisticky řečeno – ohroženi minimálně častěji než lidé bydlící.

Samozřejmě se nedá každý násilný čin, jehož obětí se lidé bez domova stanou, označit za násilí z nenávisti. Jsou známy i případy, kdy dochází ke vzájemnému napadání jednotlivých skupin bezdomovců, které si konkurují při hledání území pro zajišťování životních potřeb.

Lidé bez domova jsou vystaveni různému druhu násilných činů z nesnášenlivosti od drobné šikany až po brutální ataky končící smrtí. Stejně jako jiné z obětí hate crime nejsou ani lidé bez domova velmi často ochotni hlásit napadení policii; případů, které jsou vyšetřovány, je proto pravděpodobně jen malé procento (pokud nedojde k úmrtí, kdy policie musí začít konat sama). Případem, který skončil dopadením některých pachatelů, je čtyři roky stará kauza Plameňák z Plzně.

„Začátkem roku 2006 překvapila kriminalisty zábava skupiny mladíků, kteří v přesile napadali chlapce, kteří se neuměli bránit, náhodné cestující v metru a také bezdomovce. Své útoky si nahrávali a zveřejňovali na internetu. Skupinu, která si říká Plameňák, se podařilo pozatýkat i díky internetovým záznamům. Na jednom asi dvouminutovém záběru nazvaném ‚Komár vs. sociál‘ tito mladíci napadají postupně několik mužů, které lze pokládat (už i díky názvu) za bezdomovce. Na začátku je vidět, jak jeden z nich bije bezdomovce v průchodu domu nejprve pěstí do hlavy, tluče mu hlavou do zdi, nakonec ho kope do nohou, do břicha a do rozkroku. Když se napadený začne úspěšně bránit, přiběhnou dva další mladíci a zaženou muže z místa. Následuje stříh: K muži sedícímu na náměstí na lavičce (nelze rozeznat, zda je to bezdomovec), přijde tentýž mladík a znenadání ho kopne do hlavy. Hned nato muže obstoupí tři další mladíci.

Další střih: Dva mladíci spěchají přes ulici k vousatému muži, zřejmě je to ten z prvního záběru, když se k němu přiblíží, objeví se v záběru ještě třetí a čtvrtý mladík a ještě jeden muž, snad společník napadeného. Jeden mladík vousatému muži vrazí pěsti do obličeje, ten se brání, ale ostatní se na něho v přesile vrhnou, muž utíká, spadne na chodníku, mladíci do něho kopou a odcházejí.

Poslední střih: Pronásledování vousatého muže, bití a kopání pokračuje na útěku na dlažbě na ulici, když je muž povalen a na ležícím sedí jeden mládenec a mlátí ho do obličeje. Kolem chodí lidé a jezdí auta a nikdo nezastáhne. Celý záběr je provázen hudbou se zvukovým zdůrazněním rány nebo kopance.“⁵

Mladíci, kteří videa natočená při útocích na bezbranné lidi publikovali na internetu, jsou sympatizanti neonacistických idejí a právě díky jejich příslušnosti k neonacistům (kromě zveřejnění útoků) byli dopadeni. Případ je částečně netypický v tom, že došlo k vyšetřování a podařilo se odhalit viníky. Typické naopak je, že se příslušnost útočníků k neonacistickým skupinám příliš nezveřejňuje.

Mezi útočníky v případech, které by mohly být chápány jako trestné činy z neshášenlivosti, zdaleka nejsou pouze sympatizanti neonacistů či mládež.

„Jeden z dvojice mužů, kteří jsou stíháni kvůli podezření, že podpálili bezdomovce, je řidič tramvaje. Informuje o tom dnešní Mladá fronta Dnes. Oba muži byli obviněni z pokusu o vraždu. Na třiačtyřicetiletého muže zaútočili údajně v noci na 28. května v jedné z pražských tramvajích, která mířila na konečnou zastávku Divoká Šárka. Spícího bezdomovce nejprve polili hořlavinou a poté zapálili.“⁶

„Vacíř tvrdil, že ho k činu vyhecovál Pokorný, který se tak chtěl zbavit spícího bezdomovce a vyhnat ho z tramvaje. Řidič však tuto verzi popřel a tvrdil, že Vacíř se k činu odhodlal z legrace. Poškozený třiačtyřicetiletý Ladislav Vařejčko si však z nočního konfliktu odnesl těžké popáleniny na 21 procentech těla.“⁷

5 Ilja Hradecký: *Konflikt, bezdomovci a veřejný prostor. Profily bezdomovství v České republice*, Praha 2006.

6 ČTK: *Bezdomovce zapaloval i tramvaják*, www.aktualne.cz, 21.6. 2005.

7 *Za zápalení bezdomovce dostal osm let*, www.lidovky.cz, 20.12. 2005.

Přístup policie k lidem bez domova: nezáměr a násilí

Průzkumy v citované literatuře ukazují, že česká policie se používá do vyšetřování fyzického násilí, jež je páčáno vůči bezdomovcům, až v okamžiku, kdy jde o velmi závažné napadení (postižený/á se například dostane do nemocnice) či dokonce zabití nebo vraždu. Zároveň není v objasňování činů vždy úspěšná. Zranitelnost lidí na ulici je přitom značná, i když nemusí jít vždy o útoky z nesnášenlivosti.

Pak přišel květen 2005 a den, na který nikdy nezapomene. „Přijel jsem večer do lesa spát a ráno jsem hořel. Někdo mě polil benzínem. Ani nevím jak, ale uhasil jsem se sám. Došel jsem na policii a pak už si nic nepamatuji,“ vzpomínal na hrůzné události. Zdeněk utrpěl popáleniny třetího stupně na třech procentech těla a druhého na dalších 33 procentech. Oheň mu poranil ruce, obličej, stehna i dýchací cesty. „Byl jsem dva měsíce v nemocnici, odkud mě přivezli do Naděje a už jsem tu zůstal. Ještě mě bolí noha, ale jinak se už cítím dobře. Policie tuší, kdo by to mohl být, ale nedokázali mu to. Já jsem spal, byl jsem zahrabaný ve spacáku,“ dodal Zdeněk.⁸

Bezdomovci kromě střechy nad hlavou ztrácejí často také přístup k institucionální ochraně. Už jen proto, že jsou neustále nuceni se pohybovat na hranici zákona (od shánění jídla až po nelegální obývání opuštěných objektů). Často nemají žádné doklady. Nehledě na to, že část z nich byla někdy v nápravném zařízení, což je v očích úřadů stigmatizuje. Jejich ochota oznámit na policii, že se jim něco stalo, je kvůli tomu menší, stejně jako ochota policie se ohlášeným případem zabývat.

Podle výzkumu provedeného před dvěma lety mezi 157 obyvateli azylových domů bylo 30 z nich napadeno a dalších 31 opakovaně. Ze všech napadených 27 nahlásilo vše policii, 19 jen v některých případech. Policie se v polovině případů o trestný čin zajímala (začala vyšetřovat), v druhé polovině případů nikoliv (nelze ovšem zjistit, o které konkrétní činy či přestupky šlo)⁹.

Jako alarmující se ovšem jeví praxe, kdy útočníky jsou sami policisté. Opět nejsou k dispozici konkrétní čísla. Že se nejedná o náhodná selhání jednotlivců, ale jde o masovější jev, potvrzují především zaměstnanci neziskových organizací. Zároveň tento rozměr trestných činů z nesnášenlivosti zůstává veřejnosti asi nejvíce skryt a není příliš tematizován ani v odborných kruzích.

Trestné činy páchané na bezdomovcích jsou – dle informací Bílého kruhu bezpečí, který několik závažných případů řešil – velmi často značně brutální a vyznačují se vysokou latencí. Dle stejného zdroje je pachatelem těchto deliktů nejčastěji policie, která „v incidentech s bezdomovci často užívá nepřiměřené násilí“. Příslušníci policie jsou dle BKB často neidentifikovatelní, protože skrývají identifikační číslo. Městská policie údajně vyvází bezdomovce za město a tam problémy s nimi „řeší“ za použití fyzického násilí¹⁰. Kromě Bílého kruhu bezpečí hovoří nejen o policejní šikaně, ale přímo o fyzickém násilí ze strany policistů také zástupci neziskových organizací jako je Naděje či Liga lidských práv¹¹. V neposlední řadě též samotní bezdomovci.

9 M. Štěchová, M. Luptáková, B. Kopoldová,
Bezdomovectví a bezdomovci z pohledu kriminologie.

10 Tamtéž.

11 Srov. např.: I. Hradecký: *Konflikt, bezdomovci a veřejný prostor.*

Obce hrdě hlásí: vyřtveme je

V této souvislosti je dobré podotknout, že v posledních letech vzrůstá tlak na řešení bezdomovecké „problematiky“ pomocí represe především ze strany úřadů a politiků. Jen na území hlavní města je v důsledku dvou vyhlášek, jež byly přijaty právě kvůli lidem bez domova před dvěma lety¹², pro bezdomovce prakticky nemožné se déle pohybovat na veřejných prostranstvích, aniž by zakročila městská policie. Lidé bez domova jsou navíc důsledněji než dříve vykazováni z prostředků hromadné dopravy a z prostor nádraží. „*Hlavně ze strany obcí je tlak, abychom vyřešili veřejností kritizovanou bezpečnostní situaci a zajistili nepřítomnost bezdomovců v nádražních prostorech,*“ řekl začátkem roku 2010 mluvčí Českých drah Petr Štáhlavský¹³.

Současně v Praze přímo fatálně chybí základní služby pro bezdomovce včetně možnosti se umýt, někde přespat apod. Tento úřední přístup není veřejností nijak dlouhodobě zpochybňován. Spíše naopak. Necitelnost či nezájem veřejnosti, o které jsem mluvila výše, umožňuje dle mého soudu toleranci tvrdého postupu vůči bezdomovcům. Což je o to horší, že jde o velmi zranitelnou a institucionálně de facto bezbrannou skupinu obyvatel.

Netroufám si odhadnout, do jaké míry jsou díky tomu lidé bez domova ohroženi trestnými činy z nesnášenlivosti. Dokud ovšem nebude násilí a podobné zacházení vůbec ze strany veřejnosti nebo dokonce policie důsledně postihováno a zároveň veřejně odsuzováno jako nepřijatelné (jako se tomu alespoň symbolicky stalo v několika posledních případech napadení českých romských rodin), bude vždy hrozit, že lidé bez domova se v našich očích stanou objekty a jako s takovými se s nimi bude moci nakládat.

¹² Vyhláška HMP č. 8/2008, o udržování čistoty na ulicích a jiných veřejných prostranstvích (vyhláška o čistotě) a Vyhláška HMP č. 12/2008, kterou se zakazuje požívání alkoholických nápojů na veřejných prostranstvích.

¹³ Martina Křížková, David Kumermann: *Novodobá asanace*, Nový Prostor, 1. 2. 2010.

Násilí z nenávisti na základě sexuální orientace

Olga Pechová

Situaci v oblasti zkušeností českých gayů, leseb a bisexuálních lidí mapovaly doposud dva výzkumy. První z nich proběhl v letech 2002–03 v rámci projektu ILGA¹. Druhý byl realizován na podzim 2008². Oba tyto výzkumy byly pojaty jako dotazníkové šetření zabývající se diskriminací, násilnými útoky a obtěžováním na základě sexuální orientace. Výzkum realizovaný jako první se zaměřil na celoživotní zkušenost respondentů, přičemž napadení na základě sexuální orientace zažilo 16% respondentů, celkem 39 respondentů z 267. Tato zkušenost byla četnější u mužů než u žen, avšak nejednalo se o statisticky významný rozdíl. Celkem sedm respondentů (27%) napadení ohlásilo a většina z nich popsala svou zkušenost s policií jako pozitivní či neutrální.

Výzkum z podzimu 2008 se snažil na předchozí výzkum navázat a získat aktuální data o situaci LGB menšiny v České republice. Z toho důvodu byli respondenti dotazováni výhradně na zkušenosti za posledních pět let. Zkušenost s fyzickým napadením motivovaným jejich sexuální orientací uvedlo celkem 11% respondentů, což bylo 55 osob ze 496 účastníků výzkumu. Zkušenost s takovým napadením měli zhruba dvakrát častěji muži (14%), zatímco u žen byla četnost těchto zkušeností statisticky významně nižší. Ve srovnání s předchozí studií procento LGB lidí, kteří se setkali s napadením, mírně kleslo (bez statické významnosti). Uvážíme-li však, že minulá studie mapovala celoživotní zkušenost a současná zkušenost pouze za posledních pět let života, pak lze mluvit o tom, že situace zůstává nezměněna, či se dokonce zhoršuje.

1 Procházka, I., Janík, D., a Hromada, J. (2003): *Společenská diskriminace lesbických žen, gay mužů a bisexuálů v ČR*, Praha, Gay iniciativa v ČR.

2 Pechová, O. (2009). Diskriminace na základě sexuální orientace, *E-psychologie* [online], 3(3), s. 1–16. Dostupný z <http://e-psycholog.eu/pdf/pechova.pdf>

Z devíti lesbických žen, které se staly v posledních pěti letech obětí násilného útoku z důvodu sexuální orientace, všechny svoji zkušenost detailněji specifikovaly. Pouze dvě z respondentek se setkaly s napadením opakovaně, zatímco u dalších sedmi se jednalo o jednorázovou zkušenost. Většinou se jednalo pouze o jednorázové udeření či pokus o něj. Pachatelem byla nejčastěji neznámá osoba (6krát), jiná osoba (3krát – jednalo se vždy o příznivce krajní pravice) a dvakrát byl útočníkem člen rodiny.

Šest lesbických žen se pak neomezilo pouze na vyplnění doplňujících otázek, ale svoji zkušenost popsaly i slovně: „Jednou opilí fotbaloví fanoušci házeli po lidech, co vycházeli z gay clubu, včetně nás, kameny. Podruhé v hospodě, seděla jsem přítelkyni na klíně a jednoho ze zákazníků to obtěžovalo, tak se do nás pustil.“; „Fackovaná-boxovaná s národovcem – dopadlo to nerozhodně.“; „Poštuchovali mě, nadávali mi a chtěli mě znásilnit, našťástí mě odtáhl jen jeden, takže jsem si pomohla sprejem.“; „Útočník nás provokoval, když viděl, že jdeme s partnerkou za ruku.“; „Nejprve slovní napadání, pak nastaly agresivní fyzické útoky bez ohledu na pohlaví, ale hlavním důvodem útoku byla homosexuální orientace.“; „Šly jsme s partnerkou ruku v ruce po ulici a neznámý útočník, i přes naši ignoraci, na nás vykřikoval neslušná slova a snažil se nás vyprovokovat. Jelikož se mu nelíbila asi naše ignorace dané věci a přejítí na druhý chodník, rozběhl se proti nám s úmyslem nás zbit. Naštěstí jsme včas utekly a útočníka museli zpacifikovat kolemjdoucí...“

Útok zažily také tři bisexuální ženy, z nichž dvě byly napadeny opakovaně: „1) Hádala jsem s přítelkyní u telefonu v budce na ulici, dvě ženy odložily telefon, snažily se ho utrhnout z mé ruky a bily mne po hlavě. Já jsem ten telefon nepustila, tak to časem vzdaly. 2) S přítelkyní jsme přespaly u maminky jejího kamaráda (který nebyl přítomný). Milenec maminky se pokusil do mne udeřit, ale já jsem pohyb vyhybala, maminka a přítelkyně udělaly zeď a já utekla. 3) Vlastní tatínek shodil mou přítelkyni na zem a dal jí do bříška své koleno, než jsem ho křičením zastavila.“

„Neznámý člověk, byl opilý, já s přáteli poněkud také. Začal mě obtěžovat, poté slovně napadat, nakonec mi vrazil pár facek.“

„Řekla jsem mu, že miluju jednu holku. On se mi nejdřív vysmál (nebral mě vážně). Začal se smát hlasitěji a hlasitěji a mě ten smích neskutečně dráždil. Rozbrečela jsem se, řekla jsem mu, že je to vůl a necita a že ho opouštím, protože k němu nic necítím. A on mi dal facku (ta ale byla!) a at si prej nedovoluju. Nechtěl mě pustit. Nakonec jsem se mu vykroutila a odešla domů. Vážně jsem měla strach. Nejvíc asi z toho, že se za mnou rozběhne. Nakonec po pár hodinách došel k nám domů a začal se mi omlouvat. Dopadlo to tak, že jsme se rozešli, ale poprosil mě, abych mlčela o tom, že dostal kopačky kvůli nějaké holce. Prej by to pro něj byla potupa.“

Muži nejen udávali častěji zkušenost s fyzickým násilím než ženy, ale také se častěji setkali s opakovaným napadením a rovněž intenzita útoků byla větší. 21 respondentů bylo napadeno jednou, 6 respondentů uvedlo, že bylo napadeno dvakrát a deset respondentů se stalo obětí útoku vícekrát. Většinou se stejně jako u lesbických žen jednalo pouze o jednorázové napadení, ale celkem v šesti případech se jednalo o útok větší intenzity a v jednom případě o útok se zbraní.

Pachatelem byla nejčastěji neznámá osoba (19×), dále byli jako útočníci uvedeni: spolužák (11×), jiná osoba (5×), známý (3×), člen rodiny (2×), spolupracovník (1×), soused (1×) a policista (1×). Dva respondenti neuvedli, kdo byl pachatelem. Součet odpovědí u této otázky přesahuje počet respondentů, neboť lidé, kteří byli napadeni opakovaně, vyplnili v některých případech více možností. Ve srovnání s bisexuálními a lesbickými ženami je nápadné, že 11× byl útočníkem spolužák, zatímco žádná lesbická žena napadení ze strany spolužáka neuvedla.

Opakované napadení, které bylo v jednom případě velmi intenzivní, popsal jeden z respondentů následujícími slovy: *„Jednou sem dostal jen přes držku, když si jeden kluk myslel, že ho balím, podruhé mě zmlátila partička, která pro pobavení mlátí gaye, měl sem nalomený zápěstí a naražený koleno, všude mi tekla krev a spousty modřin, od té doby se bojím chodit sám po městě nebo někdy večer, když se setmí.“*

Ve třech případech uvedli respondenti z řad gay mužů útoky, které souvisely se šikanou ve škole. První gay muž napsal: *„Na středních školách nižší úrovně na Teplicku se lze s diskriminací setkat velice snadno, lidé tam často nejsou na tak vyspělé psychické úrovni jako jinde v Čechách, a proto se LGBT člověk může setkat s neopodstatněnými nadávkami a nepochopením. Často se jedná i o úmyslné vrážení, strkání nebo veřejné ponižování, které má opět převážně psychický účinek.“*; Druhý respondent se vyjádřil o něco stručněji: *„Opakovaná šikana na základní škole v 9. třídě, partička kluků a já v koutě mezi nima“*. Třetí gay muž popsal zkušenosti dvě, z nichž jedna se opět vztahovala k šikaně ve škole: *„1) bití, kopání spojené s nadávkami na veřejném místě (bar-diskotéka) (v 16 letech). 2) vícekrát povalení, kopnutí či bouchnutí do těla (nikoliv obličej) ve škole – spolužáky. Tyto útoky nebyly nikdy vedeny přímo spolužáky, ale studenty z vyšších ročníků či jiné třídy (útoky na ZŠ, druhý stupeň).“*

Poměrně podrobně popsali své zkušenosti také další tři muži, kteří byli napadeni na veřejných místech: „Šli jsme s přítelem za ruku po parku a pár ožralů nám nadávalo, po přítelově ostřejší odpovědi se k nám rozběhli. Příteli jsem řekl, ať uteče a já jsem se tam s těmi neandrtálci porval. Byli to dva muži kolem třiceti let. Vzhledem k tomu, že jsem měl u sebe paralyzér a že se umím rvát, dopadli podstatně hůře než já.“; „V nočních hodinách při vycházení z podniku (Piano bar), který navštěvuje gay klientela, jsem byl napaden skupinou osob.“; „Vyzvání ven s přátelským postojem, dotazování s kým tam jsem, narážky na piercing v obočí – to mají, gayové“, nadávky typu, buzerante atd., povalení, kámen hozený z asi 10m vzdálenosti do obličeje při mém odchodu-úteku.“

Pouze kuse popsalo své zážitky 14 dalších respondentů: „Šli jsme se známým z gay baru, šlo o opilé výrostky.“; „Z baru ožralí kluci přišli a zničehonic mě a mého bývalého kluka začali mlátit.“; „Útočník byl opilý a dost agresivní. Při pitce v baru se to stalo. Hrála v tom roli slečna.“; „Silně vulgární nadávky a vzápětí jsem byl fyzicky napaden.“; „rány pěstí, kopance, facky“; „napadení na ulici náhodného kolemjdoucího.“; „rána pěstí a přehození přes plot do stoky“; „šel jsem po chodbě a on se na mě najednou vrhnul“; „mlátil mi hlavou o zem“; „kopání do dveří auta, kam se nám s kamarádem podařilo ukrýt, rozbití zrcátka na autě“; „Udeřili mě a pokřikovali buzerante.“; „přetahování u dveří bytu“; „po slovním napadení lehká potyčka v tramvaji, ostatní cestující dalšímu zabránili“; „opilý skinhead pokřikoval, plivnul a dal jeden pohlavek, poté jsme mu utekli“.

Specifickou zkušenost popsal muž, který se setkal s fyzickým napadením dozorcí ve vazební věznici: „Ústní napadení a se slovy, Ty buzerante“, „Nečum tak“, atd., většinou rána obuškem a spíše psychické obtěžování, zesměšňování. Byl jsem tam 14 dnů a asi na to jen tak nezapomenu. Nevím, jak se to provalilo, ale asi ze zdravotní karty. Vězni to brali normálně, ale bachaři mi zatápěli.“

V jednom případě pak respondent popsal sexuální obtěžování, které ovšem nebylo fyzickým napadením v užším slova smyslu, jakkoliv se jistě jednalo o velmi nepříjemnou zkušenost: „Stáhnul si kalhoty a chtěl, ať ho orálně uspokojím. Dal mi svůj penis k obličejí.“

Bisexuální muži se s fyzickým napadením setkali celkem ve dvou případech. Jeden z mužů byl napaden opakovaně, přičemž obě zkušenosti shrnul: „Nevím, jak to popsat, prostě slovní a posléze fyzické napadení kvůli mé orientaci.“ Druhý z bisexuálních mužů zažil násilný útok dvakrát, avšak nepokusil se jej verbálně popsat.

Zjištění o povaze útoku potvrzují výsledky zahraničních výzkumů, které uvádějí, že tyto násilné útoky páchají téměř vždy muži (ať jako jednotlivci, nebo ve skupině). V popsanych případech byly pouze jednou pachatelkami dvě ženy, které napadly bisexuální respondentku. Většina útoků byla rovněž v souladu se zahraničními studiemi vedena ze strany neznámých osob a došlo k nim na veřejném místě.

Pouze tři účastníci výzkumu napadení ohlásili. To, že zločiny z nenávisti často nebývají hlášeny, je obecně známý trend. Přesto lze fakt, že policii nekontaktovalo 94% obětí, pokládat za alarmující. Pokud tato data porovnáme s výsledky předchozí studie, musíme konstatovat, že ochota obětí hlásit násilné útoky významně poklesla. Zkušenosti oněch tří respondentů, kteří útoky nahlásili, spíše potvrzují oprávněnost skepse z činnosti policie. Z devíti napadených lesbických žen pouze jedna kontaktovala policii a svou zkušenost s ní popsala následujícím způsobem: *„Zasáhla a snažila se útočníky zpacifikovat, ale bylo už více méně pozdě...“*. Ze 41 gay mužů, kteří se stali obětí násilného útoku, se pouze jeden pokusil tento útok ohlásit policii. Reakci policie popsal takto: *„Odešla a neprojevila zájem o řešení.“* Svou zkušenost s hlášením fyzického napadení popsal i jeden bisexuální muž. Při útoku ze strany neznámých osob se pokusil čin nahlásit policii, ale *„než přijela, útočníci odjeli“*. Ve druhém případě útok nehlásil, neboť se jednalo o známé osoby: *„V případě známých lidí jsem to nehlásil“*.

Jako nejčastější se objevovala nedůvěra ve smysl kontaktování policie. Část respondentů se domnívala, že policie není schopna či ochotna vyšetřovat takové činy. Jiní se domnívali, že jejich případ objektivně nebyl významný. Další respondenti, kteří se vyjádřili k této otázce, svou neochotu útok hlásit dávali do souvislosti s nedůvěrou v policii: *„Nevěřím, že by s tím něco udělali, nebo ještě nedodělali práci, co na mě udělali ti, co mě zmlátili do krve. Nemám v ně důvěru.“*; *„Nepředpokládal jsem, že by se tím policie sebemín zabývala.“*; *„Nevěřím, že by se policie něčím takovým vážně zabývala“*; *„Policisté jsou vesměs homofobní a nechtěl jsem podstupovat jejich, posměšné“ otázky při výslechu.“* *„Nemám rád policii, nic neřeší.“* Rovněž následující respondent neviděl v oznámení žádný smysl: *„Co by s tím udělali, když jsme nevěděli, kdo to je.“* Ve třech případech respondentky nepovažovaly hlášení napadení za smysluplné: *„Čemu by to pomohlo?“*; *„Asi jsem to chtěla hodit za hlavu.“*; *„Nemám zapotřebí s tímhle někam chodit, nebylo to tak vážné, abych to řešila, tu osobu jsem neznala a už se mi to zatím nestalo“*; *„Protože jsme to nepovažovaly za nutnou věc. Navíc jsme chtěly být od všeho co nejdále a do ničeho se nenamíchat.“*

Další skupina respondentů vyjadřovala nedůvěru k policii a obavy z homofobních reakcí policistů. Ve dvou případech byly tyto obavy podloženy předchozími negativními zkušenostmi z policejního vyšetřování. Další dva respondenti popsali svou negativní zkušenost s hlášením jiných trestných činů. První z nich napsal: „*Policista slovně podotkl ke kolegovi při mém ohlášení, že jsem byl v bytě okraden., Buzik si nedává pozor a my, abychom to teď řešili. To byl pro mne šok.*“ Svůj vztah k policii tento muž popsal následovně: „*Policii po mých zkušenostech, po mém třetím okradení, nevěřím a nehlásím nic, i kdyby mne řezali na kousky.*“ Další muž popsal důvod, proč útok nehlásil: „*Mám své zkušenosti, nemá smysl tam něco hlásit, ani v případě okradení apod., zažijete jen přehlížení, úsměšky, starosti a problémy navíc (předvolávání, obsílky), efekt žádný.*“

Rovněž se objevoval strach z nuceného coming outu a celkové ztráty soukromí. „*Stud, stalo se to na malém městě.*“; „*strach z okolí na vesnici*“; „*Hanbil jsem se.*“; „*Styděl jsem se.*“; „*V té době jsem nebyl ještě vyoutovaný. Sám jsem se smiřoval se svou orientací, a tudíž jsem nemohl udat pravý důvod napadení. Navíc bylo toto násilí spojené s ponižením, které jsem nechtěl dále reprodukovat a prožívat tyto okamžiky znovu.*“; „*Chráním si soukromí.*“

Ve dvou případech byla důvodem úspěšná sebeobrana: „*Jsem silnější:-)*“ a „*Protože jsem z toho na body vyšla jako vítěz a bála jsem se obvinění z nepřiměřené obrany, či dokonce obvinění z napadení.*“ Tato skutečnost vychází z faktu, že v případě obrany ze strany oběti bývá často vzneseno obvinění proti všem zúčastněným.

Ve třech případech byly důvodem nehlášení vazby k pachateli. Ve dvou případech se jednalo o příbuzného: „*Byl to člen rodiny.*“; „*Byl to otec, tak jej nebudu udávat na policii.*“ V dalším případě pak šlo o milovaného muže: „*Miloval jsem ho.*“

Dva respondenti zmínili některou z kombinací výše uvedených důvodů: „*Cítil jsem se ponížene a byl jsem přesvědčený, že policie mi nepomůže.*“; „*Nic vážného se nestalo, nemám důvěru k policii.*“. Jeden se obával postihu za použitou obranu: „*Vážím si příliš svého času na to, abych se coural někde po policii. Navíc prostředky užité mnou k sebeobraně byly dle zákona neadekvátní.*“ Specifický pak byl případ muže, který byl napadený ve vězení: „*Ve věznici to dost dobře nešlo, protože bachaři jsou nedotknutelní. Stálo by tvrzení proti tvrzení.*“ Pouze jeden respondent uvedl, že čin neoznámil ze strachu: „*Neměl jsem odvahy.*“

Na závěr bych chtěla zmínit, že mnohem častěji než s fyzickým napadením se gayové, lesby a bisexuální lidé setkávají s verbálním obtěžováním či jinými útoky (vandalismus). Takovéto zkušenosti uvedlo 35% účastníků výzkumu, přičemž mezi ženami a muži nebyl v tomto směru rozdíl. I když se obvykle nejedná o činy, které by byly podle českého práva trestné, přesto je třeba také tyto jevy sledovat, neboť mohou oběti značně poškodit po psychické stránce. V některých případech je součástí této formy agrese vyhrožování fyzickým napadením. To vzbuzuje v obětech oprávněné obavy, neboť většinu fyzických napadení předchází právě verbální útok.

Platnost výše popsaných výsledků je limitována dvěma faktory. Svůj vliv má především nereprezentativní povaha zkoumaného souboru. Vzhledem k tomu, že neexistují data o parametrech gay, lesbické a bisexuální populace a možnosti získávat respondenty jsou omezené, bylo nutné omezit se na práci s respondenty, kteří byli dostupní. Lze předpokládat, že soubor respondentů, se kterým jsem pracovala, je mladší a vzdělanější, než gay populace jako celek. Je přitom otázkou, zda tento fakt mohl vést k podhodnocení nebo naopak nadhodnocení četnosti případů fyzického napadení na základě sexuální orientace. Vzhledem k tomu, že mezi mladšími a vzdělanějšími lidmi je menší výskyt negativních postojů k homosexualitě, domnívám se, že parametry zkoumaného souboru vedly spíše k podhodnocení četnosti zkušeností s fyzickým napadením motivovaným sexuální orientací.

Výsledky této studie ukazují na nutnost věnovat se systematické dokumentaci útoků motivovaných sexuální orientací, což však v současnosti nečiní ani vládní instituce, ani nevládní organizace. Sexuální orientace je podle oficiálních statistik z USA³ i západní Evropy⁴ jedním z nejčastějších motivů zločinů z nenávisi. Podobná data ukazují i výzkumy nevládních organizací z okolních zemí⁵. V České republice však převládá uspokojení nad tolerantními postoji většiny populace ke gayům a lesbám, zatímco fakt, že nemalá část homosexuální minority je stále obětí násilných útoků, zůstává mimo zájem odborné i laické veřejnosti.

3 Federal Bureau of Investigation (2008): *FBI Releases 2007 Hate Crime Statistics*. Dostupný z www.fbi.gov/ucr/hc2007/summary.htm

4 European Union Agency for Fundamental Rights (2009): *Homophobia and Discrimination on Grounds of Sexual Orientation and Gender Identity in the EU Member States: Part II - The Social Situation*. Dostupný z http://fra.europa.eu/fraWebsite/attachments/FRA_hdgso_report-part2_en.pdf

5 Např. Abramowicz, M. (Ed.) (2007): *Situation of bisexual and homosexual persons in Poland 2005 and 2006 report*, Warszawa, Lambda Warszawa. Dostupný z http://world.kph.org.pl/pdf/report_homophobia_poland_2007_en.pdf

Alternativní mládež a subkultury

Bob Kuřík a Ondřej Slačálek

V diskusi o násilné kriminalitě příslušníků a sympatizantů ultrapravicových hnutí se klade důraz především na zločiny inspirované rasistickými myšlenkami. Je to pochopitelné – rasismus dnes patří do agendy postojů, které by měla společnost jednoznačně odsuzovat a snaží se tak činit přinejmenším na úrovni většinové reprezentace, oficiálních hodnot a formou osvěty i represe. Osvěta ale často rasismus nahlíží jako psychologickou úchylku, která se společnosti netýká. Rasismus se bere jako záležitost infantilních neonacistů a neofašistů, kteří jsou zobrazováni jako lidé na hranici šílenství a debility, a nikoli jako fenomén, který je v určitých podmínkách generován samotnou společností. Psychologizujícím a zesměšňujícím přístupem se zakrývá podstatná složka působení rasismu – latentní rasismus, jenž – zejména v podobě anticiganismu – dalece přesahuje hranice ultrapravicových hnutí: rasistické nahlížení reality je běžným postojem většinové společnosti, které se někdy může přetavit i v otevřenou podporu zločinů z nenávisti (viz např. značná podpora neonacistických pokusů o proticigánský pogrom v litvínovském Janově z podzimu 2008).

„Mládež proti mládeži“ – důvod pro bagatelizaci?

Některé „cílové“ skupiny rasistického násilí jsou kvůli dalším podobám společenské diskriminace a marginalizace obzvláště zranitelné. Rasistické násilí má ovšem společenské nejen příčiny, ale i důsledky a souvisí tak s některými dalšími problémy (např. jako příčina nebo přinejmenším legitimizační strategie romské emigrace z ČR). Protiklad mezi militantními, povýtce mládežnickými a maskulinními bojůvkami a menšinou ohroženou napříč genderovými a věkovými hranicemi zdůrazňuje asymetričnost neonacistického násilí. Akcent společnosti na oběti rasismu i přes výše zmíněné výtky ohledně toho, jak s konceptem zachází, zůstává důležitý vzhledem k hodnotové nepřijatelnosti rasismu i podstatnému místu, které rasismus zaujímá v diskursu neonacistů. Zužovat ovšem nebezpečnost neonacismu pouze na rasismus by znamenalo opomíjet velmi podstatné segmenty spektra obětí neonacistického násilí. Vedle dalších vcelku jasně vymezených skupinových entit, na něž neonacisté násilně cílí, jako například homosexuálové, lesby či bezdomovci, existuje mnohem volněji skupina, která je velmi častým terčem útoku: mládež, zejména mládež orientovaná na alternativní subkultury (pod tímto označením se může ovšem skrývat řada rozličných jevů). Jedním z důvodů přehlížení násilí a marginalizace útoku může být i fakt jisté symetričnosti (přinejmenším v kontextu tzv. připisovaných identit na základě barvy kůže atp.) – v obou případech se jedná o většinově bělošskou českou mládež, často sdílející stejný prostor, navštěvující například stejné hospody a kluby. Na rozdíl od asymetričnosti v případě Romů, bezdomovců či gayů a leseb máme zde co dělat s přinejmenším zdáním symetrie. Toto zdání, živé navíc médii, politiky i některými politology užívanou sjednocující nálepkou extremismu („střety extremistů“), vede k bagatelizaci neonacistického násilí jako střetu dvou podobných „part“, jako bitek dvou skupin mládeže.

Tato bagatelizace ovšem rozhodně není na místě. Mezi oběťmi neonacistů či sympatizantů ultrapravicového hnutí nalezneme nejen příslušníky menšin. Čtvrtého září 1993 byl na zastávce metra Dejvická napaden kopnutím do hlavy zezadu devatenáctiletý Filip Venclík, na následky zranění o den později zemřel. Jednatřicátého července 1994 zemřel v Tanvaldu nožem rasistického skinheada sedmnáctiletý Zdeněk Čepela. Osmnáctého ledna 2008 v Příbrami bodl neonacista během vzájemného konfliktu osmnáctiletého Jana Kučeru do oblasti zad a třísel. Ten druhého dne zemřel.

Vraždy jsou přitom tragickým vyvrcholením řádově spíše tisíců než stovek útoků, střetů a provokací. Do jejich seznamu se nedostanou případy násilí, které smrtí neskončí jen díky štěstí. Jako jejich příklad lze uvést incident, který se odehrál desátého května 2008 ve Strakonících:¹ dva neonacisté – Lukáš Vorobel a Martin Vachta – pochodovali nočním městem a pokřikovali hesla jako „Židi do plynu!“, „Sieg Heil!“ či „Juden Mord“. Jakub a Standa, obyčejní kluci z vesnice, nikoli aktivní antifašisté, je okřikli a strhla se strkanice, během níž byl Jakub bodnut replikou dýky Hitlerjugend zezadu do krku. Dýka zasáhla míchu a Jakubovo tělo padlo bezvládně k zemi. Neonacista chtěl bodat dál a završit bitku vraždou, ale Standa se na neonacistu vrhnul a snažil se holou dlaní vytrhnout dýku útočníkovi z ruky. Druhý neonacista mezitím vytáhl nůž a i on jím útočil na Standu. Naštěstí se k místu činu rozběhl další Jakubův a Standův kamarád a neonacisté přehli. Přestože Standa skončil s pořezanou dlaní, dlouhou řeznou ránou na hlavě a rozříznutým uchem, Jakuba se mu podařilo ochránit před dalšími a zřejmě smrtelnými bodnutími. Jakub byl rychle převezen do nemocnice a ochrnul na polovinu těla. Přestože se mu citlivost začala pomalu do těla vracet a brzy byl již schopen se pohybovat na vozíku, následky incidentu si ponese sebou zřejmě celý život.

Koncept zločinů z nenávisti může výrazně přispět k zviditelnění přehlížených obětí z řad mládeže. Právě při této diskusi má ovšem zároveň limity, na které se pokusíme poukázat v závěru textu. Předtím popíšeme funkce a taktiky neonacistického násilí vůči jiným skupinám mládeže a nastíníme některé používané strategie obrany.

1 Podrobnější článek o celé kauze je k dispozici na stránce antifa.cz.

Zacházet se strachem

Neonacistické násilí není samoučelné. Navzdory všem lokálním specifikům obsahuje většinou tři základní účely: sebepotvrzení, vymezení a zastrašení.

Za účelem **sebepotvrzení** neonacisté formují svým násilným jednáním vůči jiným uskupením mládeže svou vlastní skupinu, budují si mezi sebou respekt a prestiž a zakoušejí prostřednictvím násilí skupinovou soudržnost a solidaritu tváří v tvář nepříteli a riziku.

Neonacisté napadají především ty skupiny mládeže, které působí jako antiteze jejich hodnot nebo které se neonacistům staví na odpor. Násilí je formou **vymezení** vůči odlišnosti, jejím praktickým popřením.

Funkcí násilí není pouze prakticky poškodit bezprostředně napadené, ale také ponížit a **zastařit** jejich širší okruh. Důležitým prvkem násilí vůči ostatní mládeži je také „vytváření legendy“ – pro neonacisty je důležité budit dojem neporazitelnosti, dominance, moci. V tomto „vytváření legendy“ je pochopitelně zabudována zastrašující funkce.

Zastrašujícím dojmem může často působit pouhá **přítomnost** neonacistů, i bez použití násilí. Neonacisté mohou účinně hrozit pouhou přítomností a právě jí zcela změnit atmosféru akcí, na něž přijdou. Kombinace silové převahy, jíž většinou disponují, silné skupinové loajality a agresivně pohrdavého přístupu snadno vyvolá paralyzující strach.

Dalšími podstatnými taktikami, které často doprovázejí násilí, jsou vedle přítomnosti etiketizace a deanonymizace.

Jestliže mládež není samozřejmým, „přirozeným“ nepřítelem neonacistů stejným způsobem, jako třeba Romové či gayové, stává se o to důležitější prvek **etiketizace** – přisouzení negativních vlastností, přičemž se zde kombinuje kritika kulturního zařazení, přisouzené politické orientace (často je přítom přisuzována na základě nepřímých souvisejících kulturních znaků, např. kouření marihuany) a posměšné charakteristiky individuálních vlastností.

Odbourání anonymity bývá nejpálčivěji pocítováno na malých městech. Jeho nástrojem se mohou stát různé seznamy nepřátel či články na internetu, často popisující odpůrce neonacistů do podrobných detailů včetně osobních zájmů či problémů a kontaktních informací. Významu různých listin nenávisť jsou si neonacistické organizace vědomy, takto například komentují jejich dopady ve Světle nad Sázavou: „*Monitoring levicové špíny v okolí předčil naše veškerá očekávání. Zveřejnění prvních jmen na seznamu vyvolalo v řadách místní lůzy neskutečnou paniku... Skutečně jsme se bavili, co dokáže udělat zveřejnění pár jmen. Ztotožňují se s názorem, že monitoring nezmění chování tzv. tvrdého jádra, ale jde hlavně o mládež, která se pohybuje v jejich blízkosti a pomalu přijímá zvrácené myšlenky.*“²

Samotná etiketizace coby strategie určování a vyhledávání nepřátel prošla jistým vývojem. Jestliže se na malých městech neonacisté a alternativní mládež alespoň částečně znají (ze škol, různých kroužků, hospod, přes známost rodičů atd.) či není problém si chybějící údaje např. díky oněm seznamům nepřátel dohledat, ve velkých městech byla a je situace jiná. Anonymita velkoměsta znesnadňuje vzájemnou obeznámenost neonacistů a alternativní mládeže. Absenci obeznámenosti suplovala neonacistům v devadesátých letech vizuální stránka mladých lidí – jejich vizáž, která tehdy byla klíčovou součástí alternativních kultur a životních stylů. Měl-li člověk na hlavě dready, čiro či copánky a na sobě batikovaná trika (obecněji tzv. „etno-oblečení“), kožené bundy, nášivky, savované kalhoty a/nebo různé doplňky jako pyramidové pásky, korále, piercingy atp., pak od neonacistů, kteří sami tehdy byli vizuálně odlišitelní coby příslušníci subkultury ultrapravicových skinheads (přestože např. rozeznat antirasistického a rasistického skinheada nebylo zdaleky možné), automaticky dostal etкетu „alternativní špína“ nebo „feták“ a většinou byl fyzicky napadán. Vizuální atributy tedy v anonymním velkém městě nahrazovaly funkci vzájemné obeznámenosti a usnadňovaly neonacistům určit terč násilí.

2 Citováno ve Svobodová, Michaela (2007): *Profil Národního odporu*. Absolventská práce na Vyšší odborné škole publicistiky.

Situace se poněkud mění na přelomu století, kdy velké oděvní firmy, jak ukazuje Naomi Klein v knize *Bez loga*³, se marketingově začaly zaměřovat právě na mládež a k tomu si vypomáhají subkulturními prvky, které „odkroukaly“ za pomoci tzv. „cool-lovců“ od alternativní mládeže. Současná mládež je tak již zhruba desátým rokem zásobována co dva roky jinými „subkulturními taháky“ na poli oblečení, módních i jiných vizuálních doplňků. Komodifikace těchto prvků se v podstatě nevyhnula žádné subkultuře alternativní mládeže, hipopem počínaje přes emo a punkem konče. Komodifikace subkultur vedla k tomu, že vizuální atributy již přestaly být jasným znamením toho, že jejich nositel je stoupencem nějaké neonacisty nenáviděné alternativní kultury. Začal je používat kde kdo. Vzpomeňme snad jen oblíbenost číra v letech 2008 a 2009. Komodifikace paradoxně znesnadnila neonacistům vytipování „terčů“ z řad alternativní mládeže.

Subkulturní „lebensraum“?

Velmi často bojují jednotlivé skupiny mládeže o stejný prostor – zejména na maloměstech se střetávají o jednotlivé hospody či kluby, ale i ulice a cesty. Při jejich relativně omezeném počtu, vzájemné obeznamenosti a vztahu, který těžko umožňuje toleranci, se sdílený prostor může snadno stát rozbuškou konfliktu.

Vedle praktického významu prostoru pro setkávání a zábavu má přitom přisvojení místa a vypuzení konkurenční skupiny také symbolický smysl jako porážka těch druhých a potvrzení vlastní síly. „Ovládat“ určité teritorium v tom smyslu, že je v něm daná skupina brána jako „doma“ a obávána, je silnou vzpruhou pro její sebevědomí a zároveň stimulem pro útočné jednání. V řadě českých měst i vesnic vznikly na počátku i v polovině devadesátých let různé skupiny a party neonacistů, respektive fašizujících skinheadů, které začaly tyranizovat blízké okolí a maloměsto samotné. Neonacismus byl zčásti reakcí mládeže na zmatky transformace v devadesátých letech. Stal se svým způsobem módním a díky kultu násilí a agrese tak do svých řad kromě „ideově přesvědčených“ nalákal i různé násilníky, kterým bylo jedno „za koho a do koho budou kopat“. Kromě Romů a jiných příslušníků menšin (zejména Vietnamců) se hlavním terčem stala rovněž alternativní mládež – příslušníci subkultur jako např. punku či hardcore.

Konfrontace neonacistů a punkerů měla v různých regionech různé podoby, strategie i výsledky. Například ve valašském Rožnově pod Radhoštěm se místní alternativní mládeži podařilo využít výhody maloměsta k úspěšnému potlačení rostoucí hrozby místních neonacistů. Neonacisté v osmnáctitisícovém městě posílili zejména v polovině devadesátých let. Na jádro přesvědčených „vůdců“ se nabalily desítky násilníků. Centrem se jim stalo sídliště Koryčanské Paseky postavené v sedmdesátých letech pro zaměstnance Tesly. Terčem neonacistům byli zejména místní punkeři. Jeden z nich, dnes učitel češtiny a stále aktivní tvůrce místní alternativní kultury známý jako Ctib, vzpomíná: *„Byly doby, kdy jsem byl před každým odchodem z bytu nervózní, jestli na mě odněkud nevystartujou, a celou dobu jsem se pak rozhlížel všude okolo sebe. Takový až tik to byl.“* Poslední kapkou k velké mobilizaci lidí z Rožnova bylo brutální zmlácení dvou místních punkerů. Ctib k tomu říká: *„Oba to odnesli víc než viditelně – jednomu omlátili hlavu o obrubník chodníku, takže ji ještě čtrnáct dní měl velkou jak meloun, akorát pestrobarevnější, a druhý měl přeraženou čelist. Oba si poleželi ve špitále. Potom, co je takhle zmlátili, se už nedalo tvářit, že problém neexistuje.“* Zbylí punkeři se rozhodli řešit hrozbu neonacistů netradičně: odmítli obraz dvou vzájemně se mlátících part a učinili z neonacismu veřejný problém. Maloměsto na počátku devadesátých let to umožňovalo – i díky různé mezigenerační provázanosti a známostem. Punteři si vynutili veřejnou pozornost tím, že psali články do lokálních novin, tlačili na známé a příbuzné neonacistů a slovně je konfrontovali, uspořádali veřejnou debatu v místní „spřátelené“ knihovně, kam pozvali městské zastupitele a radní, úspěšně oslovili celorepubliková média (vyšel článek v MF Dnes, do Rožnova přijela natáčet Česká televize) i místní a starší lidi, kteří neměli nic společného s punkovou subkulturou, či se zúčastnili semináře učitelů základních škol, který se v Rožnově pravidelně pořádá, a tam na problém neonacismu upozornili. Pod veřejným tlakem, který tak vyvinuli, nemohli místní zastupitelé jednoduše problém ignorovat a museli mu veřejně čelit. *„To už pak vypadalo docela jinak,“* jak říká Ctib, *„než jen jako tahanice dvou pubertálních part, jak to měli sklon shazovat někteří.“* Identifikace neonacismu coby problému celého města a nikoli pouze problému „té druhé party“ sklídilo své ovoce, neonacisté se zalekli, podlehli tlaku blízkých („Co si o nás teď lidé v Rožnově pomyslí?“), mnozí upustili od „mladické neroz-

vážnosti“ a aktivity výrazně utlumili či se začali věnovat něčemu jinému (vzhledem ke své ideologii poněkud kuriózně např. obchodu s drogami). Dnes je město Rožnov pod Radhoštěm bez neonacistů – bývalí „aktivisté“ od své činnosti během pobytu ve vězení i vzhledem k vyššímu věku a citelnému veřejnému tlaku víceméně upustili a další generace nepřichází, protože jí chybí místní vzory. Rožnovská alternativní kultura oproti tomu přežila, posílila a tamní lidé, dnes již třicátníci a čtyřicátníci, ji spoluvytváří dodnes.

Intervence a sebeobrana

Rožnovské řešení patřilo a patří spíše k výjimkám. Neonacistické násilí vůči mládeži je i nadále bagatelizováno. Dvě „party“ mladých bývají nezdůvodněně vnímány veřejnou mocí jako rovnocenní protivníci, mezi nimiž by se nemělo ani jedné ze stran „nadržovat“. Extremisté jako extremisté. Jak uvádí svědek neonacistického násilí ve Světlé nad Sázavou z let 2005–06: *„Policisté se nám [...] snažili vnutit, že jsou to dvě skupiny lidí... neonacisté a my.“* Ideologický charakter násilí neonacistů bývá snižován ve prospěch omluvného psychologizování a oné maloměstske obeznámenosti všech ze všemi. Slovy policisty ze Světlé: *„Já ty kluky, o kterých se stále hovoří, znám osobně a můžu říct, že normálně to jsou hodní kluci, kteří když jsou sami, neudělají vůbec nic, jak jich je ale banda a jsou ve skupině, cítí sílu, posilní se alkoholem a jdou se porvat... Jsou to kluci inteligentní, mají rodinné zázemí a rozhodně nelze hovořit o nějakém společenském odtržení, vždyť říkám, znám je od malička a vím, že když jsou sami, jsou normální.“*

Protiváhou k nezájmu policie a místních úřadů může být tlak médií, někdy se zde ovšem oběti útoků dostávají do začarovaného kruhu, zejména nechtějí-li zveřejnit svou identitu. Aby totiž média připustila relevanci problému, potřebují jej často potvrdit z autoritativního zdroje, kterým jsou nejčastěji právě úřady.

Zlom v případě bagatelizace neonacistického násilí ve Světlé nad Sázavou představovala televizní reportáž, v níž se propojil obraz lokální terorizující bojůvky s neonacistickým ideologem z Prahy, který Světlu označil za „laboratoř“ toho, jak bude situace vypadat všude.

Obviňování obětí?

Částečná symetrie mezi skupinami mládeže se odráží i v tom, že mladí lidé si velmi často nenechají neonacistické násilí líbit a brání se mu nejen stížnostmi, ale také sebeorganizací, monitoringem, demonstracemi, semináři či vlastním násilím. Koncept hate crime, který může sehrát pozitivní roli při zviditelňování násilí vůči subkulturní mládeži, se zde dá snadno využít k symetrizaci násilí útočníků a obranných reakcí – zejména, přemění-li se v uvědomělou antineonacistickou politiku. Antifašisticky orientovaná mládež často užívá metod, které mají vnějškově naprosto shodné rysy s násilím neonacistů – napadání jedinců či skupin na základě jejich „politického přesvědčení“, budování monitoringu neonacistů a zveřejňování osobních informací, zastrašování... Zásadní, z pohledu trestního práva i v jistém smyslu odideologizovaného pojmání konceptu „zločinů z nenávisti“ ovšem nepostřehnutelný rozdíl spočívá v tom, že v prvním případě jsou cílem skupiny vymezené na základě různých připsaných charakteristik spjatých s jejich rasou, sexuální orientací či způsobem života, v případě druhém se cíleně útočí na skupinu, která se vymezuje násilím vůči ostatním. Redukce příčin nenávisti na blíže neurčenou „zášť“ či „nenávist“ může tento rozdíl, právě tak jako pozadí jednotlivých konfliktů snadno setřít a činy vyrůstající z protikladných motivací zahrnout do jedné kategorie.

Výsledky nerozlišování mezi neonacisty a jejich oběťmi, které se brání, jsou přitom i praktické. Můžeme mezi ně zařadit nedávné odsouzení Roma za nepřilíš závažné napadení demonstrace Dělnické strany⁴. Podle soudce představoval *přítěžující* okolnost fakt, že jeho útok byl motivován politicky. Reakce na rasistickou propagandu tak má před současnou justici horší status než kriminální, kupříkladu zjištěně motivované násilí. Koncept zločinů z nenávisti by měl být patrně dále a hlouběji promyšlen, aby nepřispíval k podobnému typu nespravedlností.

4 Idnes.cz: Trefil extremistu püllitrem, soud mu uložil čtyři roky vězení, dostupné na http://zpravy.idnes.cz/na-demonstraci-trefil-extremistu-pullitrem-soud-mu-udelil-ctyri-roky-vezeni-18g-/krimi.asp?c=A100406_094559_krimi_jba

Závěrečná doporučení

Pracovní skupina projektu

Na základě vyhodnocení obou výzkumů a diskusí na interním semináři, mezinárodní konferenci a v rámci pracovní skupiny jsme zformulovali sadu doporučení, která by z našeho pohledu mohla zlepšit situaci obětí násilí z nenávisti v Česku. Jedná se z velké části o obecná doporučení, která mohou a měla by být v následujících krocích konkretizována a uváděna do praxe. Tato fáze však již není součástí našeho projektu.

Obohatit veřejnou diskusi o pohled obětí násilí z nenávisti

Relevanci problému násilí z nenávisti uznává – navíc s přímou vazbou na své klienty – většina organizací. I přesto zůstává násilí z nenávisti abstraktním, teoretickým pojmem, a práce ve prospěch postižených klientů koncept násilí z nenávisti příliš nezohledňuje. V české, i odborné veřejnosti neprobíhá veřejná diskuse, která by dostatečně reflektovala tento problém z pohledu poškozených a prezentovala i jejich zájmy. Pokud se násilí z nenávisti vůbec objeví v médiích, pak pouze ve formě zpráv o jednotlivých činech, bez informací o šíři, komplexitě a specifikách tohoto fenoménu. Veřejná diskuse nastartovaná neziskovými organizacemi by mohla násilí z nenávisti prezentovat v souvislostech a zahrnout i pohled ze strany poškozených.

Odstoupit od optiky pravicového extremismu

Pokud již média o hate crimes, tedy konkrétních činech, zpravují, zaměřují se v první řadě na pachatele-pravicové extremisty. Útočníky však zdaleka nejsou pouze neonacisté, resp. pravicoví extremisté – násilí z nenávisti vyrůstá z podhoubí tzv. každodenního rasismu, jenž je vlastní většinové společnosti. Přisuzování násilí z nenávisti výlučně pravicovým extremistům vede k dalšímu nepatřičnému zužování problému násilí z nenávisti, které pak zahrnuje pouze rasistické činy (stranou zůstává násilí kvůli sexuální orientaci, násilí na bezdomovcích, drogově závislých či politických odpůrcích). Odklonu od nepřipadně zúženého chápání tohoto fenoménu by mohlo napomoci prosazení pojmu násilí z nenávisti.

Zahájit nezávislý monitoring

Chybějící monitoring násilí z nenávisti je pocítován jako velký nedostatek. Kritika ze strany neziskových organizací směřuje jak vůči státním orgánům, jejichž monitoring je nedostatečný, tak i do vlastních řad, kde na centrální úrovni nedochází ke sběru dat vůbec. Hlavní příčinou neexistence nezávislého monitoringu, který by podal spolehlivou zprávu o aktuálním rozsahu násilí motivovaném nenávistí (nejen o trestných činech, ale veškerých útocích na různě vymezené sociální skupiny), je nedostatek kapacit, jak finančních, tak i personálních. Sběr dat provádějí pouze jednotlivé organizace izolovaně, například poradny poskytující pomoc určitým skupinám obětí. Zkušenosti např. z Německa ukazují, že kvalitní nezávislý monitoring motivoval státní orgány k profesionalizaci vlastní metodologie sběru dat. Toto by mělo být jednou z priorit i v Česku. Přesnější data pomohou i k nastartování veřejné debaty o problematice násilí z nenávisti.

Prezentovat specifickou poradenství obětem násilí z nenávisti

Až na výjimky není poradenství pro oběti násilí z nenávisti vnímáno jako samostatná a jasně definovaná aktivita s vlastními specifiky. Na jedné straně neví ani samotné oběti, že by tuto službu mohly požadovat, a na druhou stranu si ani již existující poradny nejsou vědomy, že by ji mohly nabízet. Pokud ji znají, představují si tuto aktivitu především jako specializované právní poradenství, nebo dokonce zastupování před soudem. V důsledku toho podceňují často existující široké spektrum služeb, které již dnes poskytují, ale jinak nazývají. To samozřejmě vede k tomu, že tyto aktivity jsou jen punktuální a nekonceptní – představují však již zárodky poradenství pro oběti. Určité aspekty násilí z nenávisti vyžadují specifický přístup ke klientům, který existujícím poradnám často chybí.

Vytvořit síť spolupracujících organizací

Není reálné a ani žádoucí, aby všechny výše zmíněné poradny profesionalizovaly svoji činnost v oblasti poradenství pro oběti násilí z nenávisti. Ačkoli jsou nebo by měly být schopné poskytnout první intervenci, je především nezbytné vytvořit síť organizací, které mohou být prvním kontaktním místem pro klienty. Jedno nebo několik málo profesionálních poradenských center nemůže pokrýt celou republiku bez pomoci právě těchto regionálních či lokálních organizací, které fungují na jednu stranu jako důvěryhodný partner pro poškozené a zprostředkovávají klienty poradnám, na druhou stranu jsou k dispozici i jako kontaktní místa po skončení poradenského procesu.

Využít existující kontakty a potenciál ke školení a stážím pro poradny

U existujících poraden a neziskových organizací existuje potenciál pro další vzdělávání jejich pracovníků k tématu poradenství pro oběti násilí z nenávisti. Tato školení a stáže potřebují inspiraci ze zahraničí, kde má poradenství či monitoring delší tradici. Některé organizace již mají dobré kontakty do Velké Británie, Německa či Ruska, které by mohly být zintenzivněny formou společných seminářů či twinningových projektů. Obsah školení musí být diverzifikován v závislosti na potřebách a zkušenostech zúčastněných organizací.

Zintenzivnit další vzdělávání odborných pracovníků (policie, sociální pracovníci, média)

Zásadním nedostatkem je nezkušenost s danou problematikou na straně odborných pracovníků, kteří se dostávají do přímého kontaktu s oběťmi násilí z nenávisti nebo ovlivňují vnímání tohoto problému ze strany společnosti. Především policie, sociální pracovníci a média potřebují školení k tématu násilí z nenávisti a poučení o tom, jak zacházet s poškozenými. I zde je velký potenciál pro partnerství mezi státními orgány a neziskovými organizacemi.

Zahájit výměnu zkušeností mezi akademickou a neziskovou sférou

V terciárním vzdělávání odborných pracovníků téma násilí z nenávisti chybí – na teoretické i praktické úrovni. Týká se to jak oborů jako psychologie či sociální práce, tak i práva či vzdělávání policistů. Zde je možno navázat spolupráci s neziskovými organizacemi především formou praktických stáží, které jsou přínosem jak pro daného studenta, tak pro neziskovou organizaci, která tak pro svoji práci získá teoretický impuls. Univerzity mohou naopak konkrétní projekty odborně doprovázet a těžit ze získaných dat.

Narušit zažité resortní dělení pravomocí s cílem rozšíření podpory obětí násilí z nenávisti

Také na straně státních orgánů chybí promyšlená strategie prevence násilí z nenávisti a podpory jeho obětí. Tato problematika spadá především do pravomocí ministerstva vnitra. Hranice mezi prevencí a represí se v současné době stírá; důraz je kladen na potírání pravicevého extremismu a nikoliv na podporu obětí násilí. Další ministerstva (spravedlnosti, školství, práce a sociálních věcí) by se měla do řešení tohoto problému více zapojit. Důsledkem současného stavu je i chybějící financování pro organizace, které z etických důvodů odmítají spolupráci s ministerstvem vnitra. Ke zlepšení postavení obětí násilí z nenávisti a kriminality vůbec jsou nutné i konkrétní legislativní změny. Chybí tak dlouhodobá a odpovídající koncepce, což se projevuje i v krátkodobém financování projektů.

Přejít od jednorázovosti k novým konceptům prevence pro širokou veřejnost

V Česku existuje tradice veřejných kampaní, z nichž některé byly zaměřeny proti neonacismu a pravicovému extremismu. Mnoho organizací vyzdvihuje význam těchto kampaní i ve vztahu k násilí z nenávisti. Kampaně proti neonacismu představují přílišné zúžení problému a nepřinášejí konkrétní zlepšení situace obětí násilí z nenávisti. V takových kampaních chybí navíc důraz na základní společné hodnoty, jako jsou lidská práva a lidská důstojnost, vůči kterým se profilují neonacisté a pravicoví extremisté, které jsou však nedostatečně zakotveny i u většinové společnosti. Kampaně nesmí zůstat jednorázové, ale získat strategické postavení v podobě vytváření pozitivních vzorů v celospolečensky relevantních oborech (např. aktivní nábor příslušníků menšin do sportovních klubů).

Využít a ocenit odborný potenciál neziskových organizací

Neziskový sektor má již dnes velký odborný potenciál a provádí expertízy v oblastech monitoringu a zastupování obětí policejního násilí, práce s menšinami či zmapování aktivit neonacistických a pravicově extremistických organizací. Neziskové organizace však nemají finance na udržení těchto odborníků – jsou schopny je financovat jen prostřednictvím projektů, které jsou většinou krátkodobé a administrativně velmi náročné. Zahraniční nadace financují jen modelové projekty a zamítají podporu již zaběhnutých a osvědčených projektů.

Lidé

Pracovní skupina projektu
Autoři a autorky

Přílohy

Pracovní skupina projektu

- **Miroslav Bohdál**ek – pracuje jako koordinátor přeshraničních projektů v Kulturbüro Sachsen e. V. v Drážďanech; byl koordinátorem projektu Hate crime – Zapomenuté oběti
- **Ondřej Cakl** – monitoruje aktivity pravicových extremistů a neonacistů v České republice v rámci sdružení Tolerance a občanská společnost
- **Klára Kalibová** – pracuje jako právnička a ředitelka poradny In IUSTITIA
- **Markéta Kovaříková** – pracuje jako sociální pedagožka pro Český helsinský výbor
- **Dana Moree** – vyučuje multikulturní vzdělávání na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze
- **Zdeněk Ryšavý** – je výkonným ředitelem sdružení ROMEA
- **František Valeš** – je právníkem v advokátní kanceláři, v době zahájení projektu pracoval jako poradce v organizaci In IUSTITIA

Autoři a autorky

- **David Beňák** – pracuje jako vedoucí Odboru sociálních věcí a zdravotnictví Městské části Praha 14
- **Pavel Eichler** – pracuje jako redaktor MF DNES.cz, specializuje se mj. na neonacismus a pravicový extremismus.
- **Jiří Kopal** – je bývalým členem Ligy lidských práv (2002–09) a bývalým zastupujícím generálním tajemníkem Mezinárodní federace lidských práv (FIDH) pro Evropu a Střední Asii (2007–duben 2010). V současnosti podniká.
- **Martina Křížková** – pracuje jako redaktorka časopisu Nový prostor
- **Bob Kuřík** – je studentem sociální antropologie
- **Pavel Pečínka** – je vystudovaným politologem a šéfredaktorem časopisu Romano Hangos; uveřejnil např. publikaci Romské strany a politici v Evropě
- **Olga Pechová** – pracuje jako odborná asistentka na katedře psychologie FF UP v Olomouci; působí také jako členka Výboru pro sexuální menšiny Rady vlády pro lidská práva a spolupracuje v této oblasti s českými i zahraničními neziskovými organizacemi
- **Ondřej Slačálek** – nezávislý novinář a překladatel, vyučuje na Ústavu politologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

Příloha č. 1

E-mailový dotazník

Cílem dotazníku je zmapování služeb pro oběti násilí motivovaného nenávistí. Pod násilím motivovaným nenávistí (hate crime) se rozumí násilí vůči osobám z důvodu jejich skutečné nebo domnělé rasy, příslušnosti k etnické skupině, národnosti, politického přesvědčení, vyznání, sexuální orientace, pohlaví, věku, zdravotního stavu nebo příslušnosti k jiné sociální skupině.

1. otázka:
Setkáváte se s klienty, kteří mají zkušenosti s útoky z výše zmíněných důvodů? S jakými?
2. otázka:
Jak často se s takovými klienty setkáváte?
3. otázka:
Poskytujete takovým klientům cílené služby?
4. otázka:
*Pokud ano, jaké?
psychologické poradenství | právní poradenství |
sociální poradenství | podávání informací | ad hoc poradenství |
telefonická linka | jiná služba – prosíme specifikujte*
5. otázka:
Vyhledáváte oběti takových útoků aktivně?
6. otázka:
Pokud ano, jak?
7. otázka:
Uvažujete do budoucna o poskytování služeb pro tento typ klientů? O jakých službách uvažujete?
8. otázka:
Když se na vás obrátí oběť útoku a vaše organizace nemůže nabídnout žádnou pomoc, kterou jinou organizaci byste doporučili?

Příloha č. 2

Aktivizační rozhovor – sada otázek

1. Jak je vnímán hate crime neboli násilí z nenávisti?
Co to podle vás je?
Vnímáte hate crime jako problém? Kolik případů ročně ve vaší organizaci odhadujete?
V jaké formě se s ním setkáváte?
Jou dostatečně podporovány oběti hate crime?
2. Jaké **typy služeb** jsou poskytovány obětem hate crime?
S jakými potřebami za vámi oběť přichází?
Co vás vede k rozhodnutí, jestli v dané chvíli nabídnete klientovi pomoc a další řešení jeho situace nebo nikoli?
Jak jste spokojen s pomocí, kterou můžete klientům nabídnout?
Jak se podle vaší zkušenosti potkává potřeba obětí s tím, co nabízí vaše organizace?
Myslíte si, že by bylo dobré, aby existovala organizace specializovaná na oběti hate crime?
3. Jaké jsou **překážky** pro poskytování těchto služeb?
Mohla by pomoc obětem hate crime ohrozit jiné projekty ve vaší organizaci?
Musíte při práci s oběťmi hate crime překonávat nějaké překážky? Jaké?
Co by vám ve vaší práci s oběťmi hate crime pomohlo?
Co byste si přičaroval/a kouzelným proutkem, kdybyste ho měl/a?

¹ Respondenti měli možnost seznámit se s naší definicí násilí z nenávisti a své odpovědi doplnit: *Pod násilím z nenávisti (hate crime) se rozumí verbální či fyzické násilí vůči osobám z důvodu jejich skutečné nebo domnělé rasy, příslušnosti k etnické skupině, národnosti, politického přesvědčení, vyznání, sexuální orientace, pohlaví, věku, zdravotního stavu nebo příslušnosti k jiné sociální skupině.*

4. Jaká je **kvalita/úspěšnost služeb** poskytovaná obětem hate crime?
V jakém okamžiku vnímáte případ za vyřešený?
5. Jaká jsou **osobní a společenská dilemata** v oblasti poskytování služeb hate crime?
Kdybyste se rozhodli poskytovat službu/rozšířili poskytování služby obětem hate crime, jak by toto rozhodnutí vnímalo vaše okolí?
Co může odrazovat oběti před vyhledáváním institucionalizované pomoci? (NNO/policie)
6. Jakou mají osobní **zkušenost poskytovatelé služeb** a jaké osobní **motivace** je k práci vedou?
Co je pro vás osobně důležité při poskytování pomoci obětem hate crime? Jaké osobní zkušenosti vás k tomu vedou?
Kdybyste si měl/a vzpomenout na jeden případ, se kterým vy jste osobně spokojen/a, jaký by to byl?
Jaký by byl jeden negativní případ, na který nerad/a vzpomínáte? Co se v něm nepovedlo a z jakých důvodů?
Máte nějakou osobní zkušenost s hate crime?
7. Děláte monitoring? Jakým způsobem?
Máte při práci s oběťmi hate crime mezinárodní kontakty?
Usilujete o takové kontakty? Co vám přináší?
Jste zapojeni do vnitrostátních sítí? Jak je využíváte při práci s oběťmi hate crime?
Všiml/a jste si nějakých typických obětí či druhů hate crime?
Všiml/a jste si změn v průběhu posledního roku pokud jde o typ, oběti či institucionální odpověď na hate crime, anebo co se týče mediální odezvy či politických postojů v Česku?
Ovlivnil vaši práci nějak vstup do EU, ať už po stránce zapojení do zastřešujících organizací, výměny zkušeností s jinými NNO na evropské úrovni, nebo centrálních právních či jiných předpisů určených ze strany relevantních institucí či orgánů EU?

Příloha č. 3

Recenzní posudek

Recenzní posudek na publikaci: Kolektiv autorů: Zapomenuté oběti. Násilí z nenávisti a poradenství pro jeho oběti v ČR. Závěrečná zpráva z projektu „Hate crime – zapomenuté oběti“, Kulturbüro Sachsen, IN IUSTITIA., Dresden, Praha, 2010.

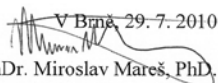
Posuzovaná publikace je podnětným počinem v rámci potlačování tzv. zločinů z nenávisti (hate crimes) v ČR a výzkumu v této oblasti, především pak z hlediska zmapování a analýzy pomoci obětem těchto zločinů. Její jádro tvoří zodpovědně uskutečněný primární výzkum, který je zpracován v kapitole od Miroslava Bohdálka. Následují dílčí studie k vybraným aspektům zločinů z nenávisti, které jsou zpracovány několika vybranými autory. Za hlavní přínosy publikace lze označit již naznačené zjištění a analýzu primárních dat, což je prvotní a kvalitní aktivita na tomto politickém a výzkumném poli. Řadu důležitých a podnětných informací lze nalézt i v textech věnujících se dílčím oblastem, zvláště v právních analýzách.

Z hlediska problematických aspektů v publikaci zdůrazňuji, že patří k zastáncům konceptu extremismu, který je v publikaci několikrát kritizován. To však nezavádá z mé strany důvod k zamítnutí publikace. Naopak, jedná se o souhlasím s možným oddělením pojetí extremistické kriminality a zločinů z nenávisti (při vědomí dílčího průniku obou kategorií) a jednak je třeba podporovat pluralitu přístupů v takto citlivé oblasti.

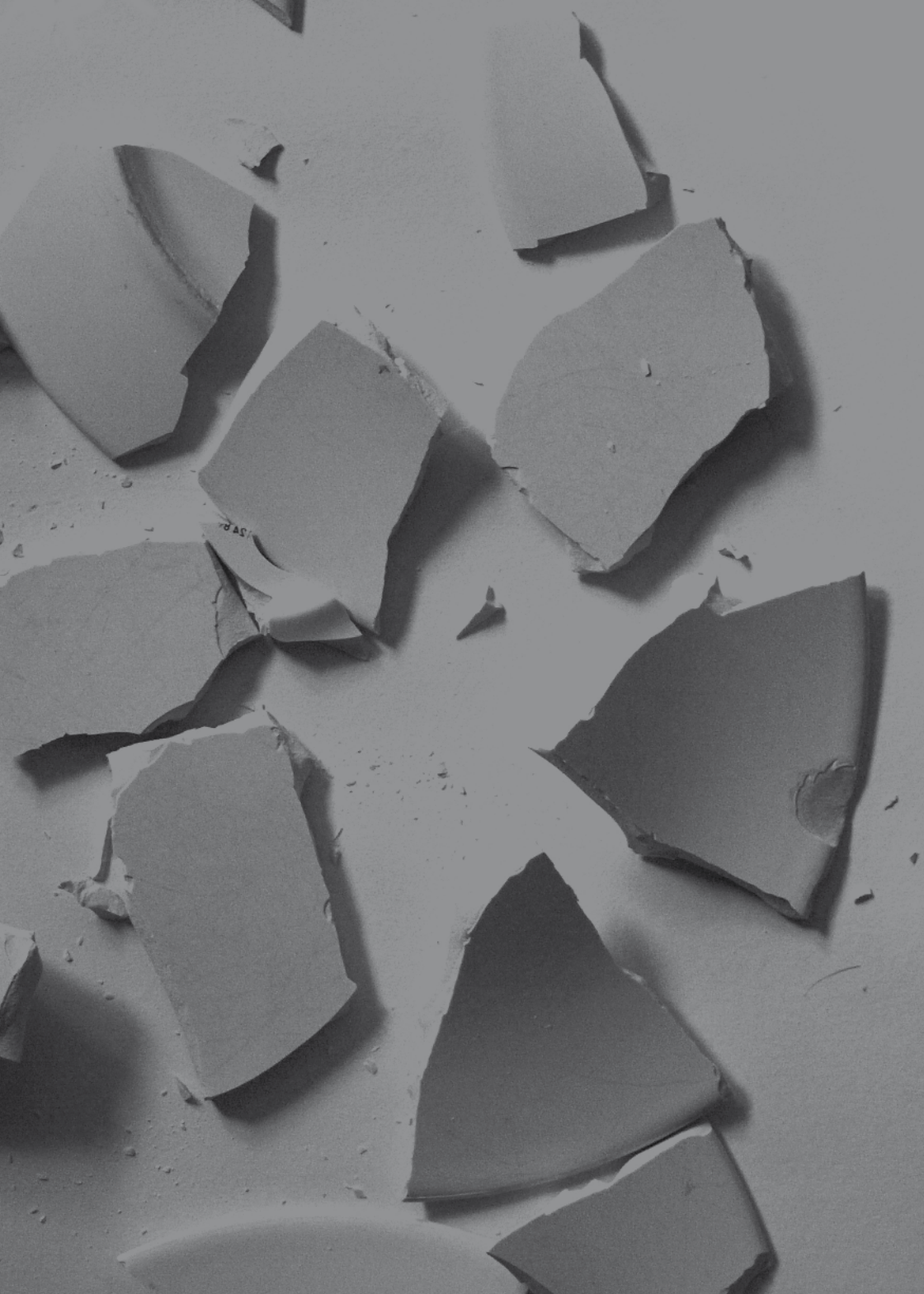
Za skutečný problém však považuji to, že není jasně objasněn výběr studií do druhé části publikace a také to, že jednotlivé studie mají zcela odlišný charakter z hlediska přístupu a struktury i „vědeckosti“. Obecně není jasné propojení řady textů z druhé části publikace se závěrečnými doporučeními. Řada problémů navíc není ve studiích podrobněji zachycena (specifika zločinů proti imigrantům, dále vztahu antisemitismu, islamofobie a obdobných fenoménů k hate crime, opomíjena je náboženská dimenze). Publikace se vyhýbá i citlivým problémům útoků z hlediska přináležitosti oběti ke subjektivně vnímané „mocenské třídě“ či ke kapitalistickému systému.

V publikaci by mělo být ujasněno i jasné stanovisko k tomu, jak pojímat zločiny (a jak se stavět k jejich obětem), u nichž soud nakonec (oproti názoru NGO's i policie) neuzná rasovou nenávistnou motivaci (viz např. rozsudek Krajského soudu v Brně, 40 T 6/2007 ve věci Lukáš a spol., kdy vražda Jan Tóta nebyla soudem kvalifikována jako trestný čin s rasovým podtextem, protože útok byl na oběť veden proto, že se jednalo o narkomana a neprokázalo se, že zde hrál roli jeho romský původ, i když útočníci patřili k rasistickým skinheads). V tomto smyslu je třeba zaměřit se i na problematiku zločinů, u nichž je nenávistný motiv pouze podružný, ale je zde přesto přítomen. V publikaci není rovněž podrobněji rozebírán koncept bias-crime.

Celkově však lze konstatovat, že publikace představuje významný přínos pro poznání problematiky zločinů z nenávisti, včetně toho, že obsažená doporučení mohou přispět ke zefektivnění boje proti tomuto fenoménu a ke zvládnutí následků zločinů z nenávisti, včetně pomoci obětem těchto zločinů. Je přínosná pro nevládní, státní i akademickou sféru. Proto z pozice recenzenta doporučuji její vydání.

V Brně, 29. 7. 2010

Doc. JUDr. PhDr. Miroslav Mareš, Ph.D.

SUPPORTED BY:

evz
FOUNDATION
REMEMBRANCE
RESPONSIBILITY
FUTURE

TOLERANCE
A OBČANSKÁ SPOLEČNOST

Zapomenuté oběti

Násilí z nenávisti a poradenství pro jeho oběti v ČR

Projekt Hate crime – Zapomenuté oběti byl realizován pracovní skupinou složenou ze zástupců německé organizace Kulturbüro Sachsen e. V. a českých partnerských organizací In IUSTITIA, ROMEA a Tolerance a občanská společnost. Iniciován a financován byl německou nadací „Remembrance, Responsibility and Future“.

Objednávky: In IUSTITIA, o. s., in-ius@in-ius.cz

ISBN: 978-80-254-8088-5